İlahî Hitapta İkna

Veysel Gengil

SAMER
KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

İlahî Hitapta İkna

Veysel Gengil

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER

Kitap Adı :	İlahî Hitapta İkna
Yazar :	Dr. Veysel Gengil
ISBN :	978-975-6497-34-0
SAMER Yayınları :	4
Editör :	Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Dizgi :	SAMER
Kapak :	SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama Ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü
Onikişubat/Kahramanmaraş
İletişim : 0 344 300 27 09
e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş 2019

Bu kitap, “Kur’an’ın Muhatapları İkna Açısından Sunduğu Mukayeseli Anlatımlar” adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayım halidir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

— I. BÖLÜM —
KONU İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

— II. BÖLÜM —
KUR'ÂN'DA SUÂL YOLUYLA YAPILAN MUKAYESELER

— III.BÖLÜM —
KUR'ÂN'DA DOLAYLI OLARAK YAPILAN MUKAYESELER

ÖNSÖZ

Kur'ân, insanoğlunun yaratılışına sevap ve günah fiillerini işleyebilme özelliğinin yüklendiğini Şems suresinde (91/7) haber vermiştir. İnsandan beklenen, iradesini ilahi kılavuzun gösterdiği doğrultuda kullanarak hareket etmesi ve iyi yönlerini daha fazla geliştirirken günahlara düşmekten de korunmasıdır. Fakat insan, çoğunlukla bu kılavuzu göz ardı ederek, hareketlerine sadece kendi çizdiği doğrultuda, kendi isteklerini baz alarak yön vermektedir. Kendi fikirleri, düşünceleri ve tasavvurları doğrultusunda yaşamına yön veren insanın gittiği güzergâh -ona göre görünüşte hoş olsa da- çok kısa bir süre içinde kargaşaya dönecektir. İşte Kur'ân burada devreye girerek kendisinin kılavuzluğuna başvuran kimseleri, bu keşmekeşlikten kurtarmakta ve istikametlerini doğrultmaktadır.

Kendisini rehber edinene de edinmeyene de hitap eden Kur'ân, muhatabının his, duygu ve akıl dünyasına çok değişik metotlar ile seslenir. Bu metotların en önemlilerinden birisi olarak mukayese metodunu kabul edebiliriz. Zira çalışmamız boyunca da görüleceği üzere mukayese metodu, bünyesinde kıssaları, tekrarları, tasvirleri, temsilleri ve istifhamları barındırmaktadır. Kur'ân, muhatabının fikir ve hareket dünyasını değiştirmede, en çok bu mukayese metodunu kullanmaktadır. İlahi kılavuzun rehberliğinde gidilmeden yürütülen her türlü fikir bozuk ve hatalı olacağı için Kur'ân'ın, muhatabının fikrini değiştirmesi ve sonra da düzeltebilmesi için önce

bu fikirlerin hatalı olduğunu ona ikrar ettirmesi gerekir. Kur'ân, işte bu ikrarı muhataba itiraf ettirdikten sonra onun hayatındaki devrimleri gerçekleştirecektir.

İşte bu çalışmada inanç ve yaşayış dünyası hatalı olan muhataba Kur'ân'ın sunmuş olduğu mukayeseli anlatım metodu işlenecektir. Bu amaçla ilk bölümde birtakım kavram tariflerine yer verilmiştir. Konunun ana gövdesini oluşturan ikinci ve üçüncü bölümde ise Kur'ân'ı doğru düşünmenin nasıl olacağını, neden onun kılavuz edinilmesi gerektiğini, bu gerçekleşmez ise sonuçlarını ve Kur'ân'ın muhatabına mukayese üslubuyla nasıl hitap ve etki ettiğini ele alacağız. Kur'ân'ın tamamını tekrar tekrar tarayarak okumak suretiyle oluşturduğumuz çalışmamızda konu başlıkları ile alakalı ayetlerin hepsini işlemeye çalıştık. Bununla birlikte konu ile alakalı büyük bir yekûn tutan ayetlerden gözden kaçırdıklarımızın olması muhtemeldir. Zira konulu Kur'ân çalışmalarında gerek başlıkların kapsayıcı bir tarzda sınıflandırılmasında, gerek ayetlerin yerleştirilmesinde birtakım eksiklikler yaşanabilmektedir.

Çalışmamızın başından sonuna kadar tüm aşamalarında bizden yardımlarını esirgemeyen ve değerli yönlendirmelerde bulunan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mevlüt Güngör Bey'e, değerli vaktinden zaman ayırıp çalışmamızın içeriğinin düzenlenmesinde yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Ömer Aydın Bey'e, Muhammed Selman Çalışkan'a, her daim gönülden bir rıza ile destek olan eşime, aileme, içinde bulunduğum zamana değin üzerimde emeği geçen bütün herkese ve çalışmamı yayımlayan SAMER Yayınlarına şükranlarımı arz ederim.

Veysel Gengil
Bartın-2019

— GİRİŞ —

1. Araştırmanın Konusu

İnsanların tabiatları bir şeyi kabul etme bakımından birbirinden farklıdır. Zira her bir bireyin farklı his, idrak, şuur, zihin ve akıl dünyası vardır. İşte bu sebeple Kur'ân, muhataplarına, onların idraklerine hitap edebilmek ve onları ikna edebilmek için çeşitli anlatım metotları kullanmıştır. Bunlardan mukayeseli anlatım metodu, Kur'ân'ın en çok kullandığı ikna metotlarından birisidir.

İnsan başıboş bırakılamayacak kadar önemli bir varlık olması hasebiyle kendi haline terk edilmemiş, bilakis tarih boyunca kendisine her zaman kılavuzluk edecek ilahi kitaplar gönderilmiştir. Bu kılavuzların sonuncusu Hz. Muhammed'e gönderilmiş olup bu kitap, O'nun kıyamete değin bâki kalacak mucizesidir. Kur'ân, kişiyi, kişinin ilgisi oranında, kendisine hayran bırakan, içerisindeki ayetleri kıyamete değin tazeliğini yitirmeyecek ve hatta her bir ayeti daha yeni inmiş veya inmekte izlenimini verebilen mükemmel bir kitaptır.

Bu çalışmamızda, tabiatları, mizaçları, akıl, his ve duygu dünyaları farklı olan bütün insanlığa hitap edebilme özelliğine sahip

olan Kur'ân'ın, muhataplarını ikna için kullandığı metodlardan birisi olan "mukayeseli anlatım metodunu" nasıl kullandığını ve onun muhatapları üzerinde bırakmış olduğu etkileri ve bu etkilerin tezahürlerini inceleyeceğiz.

Birinci bölümde konu ile birinci dereceden alakalı olan "Mesânî", "Kıyas", "Kıssa", "Tekrar", "Tasvir ve Temsil", "Suâl" gibi kavramları, ikinci bölümde Allah'ın Kur'ân'da doğrudan; üçüncü bölümde ise dolaylı olarak muhatapların akıl, his ve duygu dünyalarına serdettiği mukayeseleri işleyeceğiz.

2. Araştırmanın Amacı

Yaratılan ve akıl taşıyan muhataba bir kılavuz olan Kur'ân, bu muhatabın nerede, nasıl ve hangi şekilde fikrî ve amelî bunalımlara girdiğini, bu bunalımların hayatına nasıl tezahür ettiğini ve bu yansımaların geri dönüşümlerini en bariz örnekler ile ifade eder.

Kur'ân, muhatabını kimi zaman, ilk insan Hz. Âdem'in yaratılış safhalarına götürmekte, şeytanın ve şeytan karşısında ilk insan olan Hz. Âdem'in olaylara verdiği tepkilerini serdetmektedir. Takip eden süreç içinde gönderilmiş olan peygamberlere karşı insanların da gösterdikleri tavırları, tavır sahiplerinin hayatta iken veya ölürken karşı karşıya kaldığı durumları- bu tavırlara karşı peygamberlerin nasıl hareket ettiklerini muhatabına zikretmekte, kimi zaman sura üflenmesinin akabinde yaşanacak olayları, o esnada olayı yaşayacak olanların ses tonlarından, yüz ifadelerine, duydukları sevinçlerden, hissettikleri ızdıraba varıncaya kadar canlı ifadelerle ver-

mekte ve muhatabında olayların içinde bilfiil yaşıyormuş intibâı uyandırmaktadır.[1]

"İnandığı gibi yaşamayanın, yaşadığı gibi inanacağı" prensibinden yola çıkarak, bu çalışmamızda, işlemekte olduğu bir takım amellere kendince sebepler bulan muhataba, Kur'ân'ın onu ikna etmek için kullandığı teknik bir metod olan mukayese metodunu nasıl uyguladığı görülecektir.

3. Araştırmanın Metodu

Bünyesindeki âyetler ve konular göz önüne alındığında Kur'ân, kendisi ile ilk defa karşılaşan muhataba karmaşık gelebilmektedir. Çünkü birey, kendince alışılmışın dışında bir kitap ile karşı karşıyadır. Söz gelimi Kur'ân ile ilk defa karşılaşan birey, Fatiha sûresi ile kısa bir girişten sonra nispeten çok daha uzun olan Bakara sûresi ile karşılaşınca neye uğradığını anlayamamakta ve sıkıntı yaşamaktadır. Fakat birey, Kur'ân'ın sebebi nüzüllerini bildikçe, onunla içli dışlı oldukça Kur'ân kapılarını ona açmakta, bitmek bilmeyen mucizeler okyanusunda gezdirmekte ve onu çeşitli sürprizler ile karşılaştırarak beyin jimnastiği yapma durumunda bırakmaktadır. Böylece Kur'ân'ı, Kur'ân'ın tarif ettiği şekilde okuyan[2] ve onu ruhuna sindiren birey için Kur'ân, artık kendisinden vazgeçemediği

[1] Bkz: Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebi Tasvir**, çev. Ömer Aydın, Ertuğrul Özalp, İstanbul, İşaret Yay., 2011, 287.

[2] İstiâze ile başlamak (Nahl 16/98), saygılı olmak (Hac 22/32), tekrar ederek- sindire sindire düşünerek okumak. (Müzemmil 73/4) Kur'ân okuma adabı ile ilgili olarak bkz.: Celaleddin es-Süyûtî, (ö. 911/1505), **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** thk. Ahmed b. Ali, Kahire, Daru'l Hadis, 1425, I, 324-344; Mesut Okumuş, **Kur'ân'ın Çok Boyutlu Okunuşu- İ. Gazali Örneği**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2006, 136-155; Muhammed Kutub, **Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım**, çev.: Bekir Karlığa, İstanbul, İşaret Yay, 2006, 21; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, **Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım**, Bekir Karlığa, İstanbul, İşaret Yay., 2005, 25.

bir konuma gelecektir.

Kur'ân, kendisiyle ilk defa karşılaşan kimse için karmaşık bir kitap gibi görünebilir demiştik. Zira Kur'ân, alışılmış kitapların aksine, bir olaydan bahsederken birden başka bir olaya geçmekte böylece muhatabının zihin dünyasını her an canlı tutmaktadır. Hz. Âdem'den bahsederken bir anda başka bir peygamberin durumunu haber vermekte, o anda başka bir emir veya nehye geçmekte, bir âyette sorduğu sorunun cevabını başka bir surenin başka bir âyetinde cevaplamakta ve yine o anda muhatabına, o andaki ruh halini dolaylı ama kendisinin anlayabileceği bir tarzda sunarak harikulade bir özellik ortaya koymaktadır. İşte farklı yerlerde aynı konuyu veya aynı yerde farklı konuları işleyebilme özelliği olan bu ilahi kılavuzda, biz de konumuzu çalışırken bahsini ettiğimiz bu sürprizleri yaşadık.

Konumuz, çok kapsamlı bir muhtevaya sahip olmasından ötürü âyetleri bağlamından koparmamak için gayret gösterdik. Konulu tefsir çalışması olarak da kabul edilebilecek çalışmamızı, konulu tefsir metodunda izlenilmesi gereken adımları[3] göz ardı etmeden incelemeye çalıştık. Tabii olarak ilgili bağlamda, surelerin veya âyetlerin iniş sırasını bu çalışmamıza dâhil etmedik. Zira Kur'ân'ın tamamını kapsayan bu çalışmamızda âyetlerin veya sûrelerin iniş sırasını gözetmemiz en azından konu için mümkün değildir.

Çalışmamız esnasında öncelikle konumuzun içeriğini oluşturacak maddeleri çıkarmak için kapsamlı bir Kur'ân okuma çalışması yaptık. Takip eden süreçte konu başlıklarını oluşturduk. Bu

---

[3] Bu konuda bilgi için bkz.: Mevlüt Güngör, **Kur'ân Araştırmaları 1,** İstanbul, Kur'ân Kitaplığı, 1995, 12, 24.; M. Said Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri,** Konya, Esra Yay., 1997, 168-169; Mustafa Müslim, **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem,** çev.: Salih Özer, Ankara, Fecr Yay., 1993, 59-62.

konu başlıklarının içeriğini oluşturmada yoğun bir şekilde âyetler üzerinden gittik. Konuyu daha çok âyetler üzerinden anlattık. Kapsamlı bir muhtevaya sahip olmasından ötürü, konumuzu ifade ederken konumuzdan kopmamak için bütün ayrıntılara girmedik. Sadece okuyucunun aklına takılması muhtemel olduğunu düşündüğümüz durumlarda bir takım ayrıntılara yer verdik. Konumuz çok kapsamlı olduğundan mukayese edilecek maddelerin bir kısmını diğer maddelerin içinde işledik.

Bundan başka, çalışmamız boyunca gerek dirâyet gerek rivâyet açısından Taberi,[4] İbn Kesir,[5] er-Râzi,[6] ez-Zemahşeri,[7] el-Beydâvî,[8] en-Nesefi,[9] eş-Şevkânî,[10] el-Alûsi,[11] el-Beğavî,[12] Mukâtil b. Süleyman,[13] es-Sabunî,[14] Muhammed eş-Şenkıti,[15] Seyyid

---

[4] Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, (ö. 310/923), **et-Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, I-XVI**, thk. Mahmud Şakir, Daru İbni Hazm, Beyrut, 1423.

[5] Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Kesir, (ö. 774/1373), **et-Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azîm**, Daru İbni Hazm, Beyrut, 1420.

[6] Muhammed İbnü'l-Allâme Ziyâeddin Ömer Fahruddin er-Râzî, (ö. 606/1209), **Mefâtîhu'l-Ğayb**, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401.

[7] Ebu'l-Kâsım Cârullah, Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, (ö. 538/1144), **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1425.

[8] Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Kadı el-Beydâvi, (ö. 685/1286), **et-Tefsiru'l-Beydâvi: Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1425.

[9] Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, (ö. 710/1310), Tefsîru'n-Nesefî: **Medâri-kü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, III, Dâru İbni Kesir, Dımeşk-Beyrut, 1429.

[10] Muhammed b. Ali eş-Şevkani el-Yemeni, (ö. 1250/1834), **Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min Ilmi't-Tefsîr**, I-V, Daru İbni Kesir, Şam, 1414.

[11] Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî, (ö. 1270/1854), **Rûhu'l-Meânî Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm ve Sebu'l-Mesânî,** Daru'l-Fikr, Beyrut.

[12] Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud el-Begavi, (ö. 510/1122), **Meâlimü't-Tenzil fi Tefsiri'l- Kur'ân**, III, Dâru İhyâ'i Turâsi'l-Arab, Beyrut, 1420.

[13] Mukatil b.Süleyman, (ö. 150/767), **Tefsîru Mukâtil**, III, Daru'l Kütüb'il Ilmıyye, Beyrut, 1424.

tup,[16]Elmalılı Hamdi Yazır,[17] Mevdudi,[18] Ömer Nasuhi Bilmen,[19] Süleyman Ateş[20] gibi müfessirlerin tefsirlerinden de istifade ettik. Meâl olarak da Hasan Tahsin Feyizli,[21] Mustafa İslamoğlu[22] , Muhammed Esed[23] ve Türkiye Diyanet Vakfı[24] meallerinden; ayrıca hadis eserlerinden, muhtelif ilmî çalışmalardan ve İslam tarihinin bir takım kaynaklarından yararlandık.

---

[14] Muhammed es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr,** Daru'l Fikr, Beyrut, 1421.

[15] Muhammed eş-Şenkıti, (ö. 1393), **Edvâü'l-Beyân fî Îdâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân**, Daru'l-Fikri'l-Ilmıyye, Beyrut, 1427.

[16] Seyyid Kutub, (ö. 1386/1966), **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, I-X, çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, İstanbul, Hikmet Yay., t.y.

[17] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (ö. 1361/1942), **Hak Dini Kur'ân Dili,** I-X, İstanbul, Azim Dağıtım, t.y.

[18] Ebu'l A'lâ Mevdûdi, (ö. 1399/1979), **Tefhîmu'l-Kur'ân**, I-VII, tr. Muhammed Han Kayanî vd., İstanbul, İnsan Yay., 2006.

[19] Ömer Nasuhi Bilmen, (ö. 1971), **Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, I-VIII, İstanbul, Bilmen yay., t.y.

[20] Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri,** Yenı Ufuklar Neş., İstanbul, 1990.

[21] Hasan Tahsin Feyizli, **Feyzü'l-Furkân**, Server İletişim, İstanbul, 2007.

[22] Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'ân, Gerekçeli Meal-Tefsir,** Düşün Yay., İstanbul, 2008.

[23] Muhammed Esed, (ö. 1412/1992), **Kur'ân Mesajı**, III, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 1999.

[24] Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, TDV, Ankara, 2007.

— I. BÖLÜM —

KONU İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Çalışmamızda ele alınacak konuların anlaşılmasını kolaylaştırmak için öncelikle temel kavramların izah edilmesi faydalı olacaktır. Bunların başında, konumuzun temelini teşkil eden ve Kur'ân'da bizzat geçen "mesâni" kavramıdır. Bu kavram, uslûbu'l-Kur'an'da "tıbâk" ve "mukabele"nin, güncel tabirlerle ifade edilecek olursa "mukayese" ve "kıyas"ın özünü oluşturmaktadır. Bunlardan başka mukayese metoduna yardımcı olan anlatım uslupları adı altında "kıssa", "tekrar", "tasvir" ve "temsil" ve "sual" kavramları da işlenecektir.

A. Kur'ân'da Geçen "Mesânî" Kavramı

Konumuzun çıkış noktası olan مَثانِيَ (mesânî) kelimesi Kur'ân'da iki kez geçmektedir.[25] Bunlardan ikincisi, konumuz ile birinci dereceden alakalı olan ve Zümer 39/23'te geçen ayettir:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَاباً مُّتَشَابِهاً **مَّثَانِيَ** تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَن يُضْلِلْ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

[25] Hicr 15/87; Zümer, 39/23.

"Allah sözlerin en güzelini indirmiştir. Allah'ın vahiy yolu ile gönderdiği bu söz, her tarafı birbirini tutan, gerçekleri, farklı üsluplarla, karşılıklı olarak ve tekrar tekrar beyan eden bir kitaptır. Rab'lerini tazim edenlerin derileri onu okuyup dinlerken ürperti duyar. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ı anmakla ısınıp yumuşar, sükûnet bulur. İşte bu, Allah'ın hidâyetidir ki onunla dilediğine yol gösterir. Ama Allah'ın şaşırttığı kimseyi ise hiç kimse doğru yola koyamaz."

Genel olarak müfessirler مَثانِيَ (mesânî) kelimesini iki köke dayandırmışlardır. Bunlar: التثنية (et-tesniye) "ikili, ikişerli" ve الثناء (es-senâ') "övgü" kelimeleridir. Dolayısıyla مَثانِيَ (mesânî), "mesnâ", "müsennâ" veya "mesniye" kelimelerinin çoğulu olarak gelebilmektedir. Kur'ân'ın bir sıfatı olarak kabul edilen "el-mesânî kelimesi "ikili ifadeler" veya "çok defa tekrar edilen ama bu tekrarlarda dinleyene de okuyana da bir sıkıntı vermeyen anlatımlar" demektir.[26] Zemahşerî ve er-Râğıb ayeti anlamada bu iki kökün de değerlendirilebileceğini fakat الثناء (es-senâ') "övgü" anlamına gelen kökün daha kapsamlı bir mana ifade ettiğini belirtirler. Zira övgü anlamı da içeren bu kavram için, "Kur'ân'ın ve Kur'ân'ı okuyanın, onu başkasına öğretenin ve onunla amel edenlerin övgüye layık olacaklarına dikkat çekilmek istenmiştir." demişlerdir.[27] Kur'ân'ın bu önemli vasfını, devamlı okunan fakat buna rağmen bıkılmayan, usanılmayan ve zevkine doyulmayan bir kitap olduğunu[28] Hz. Peygamber şöyle açıklamaktadır: "...Âlimler ona doymaz. Çok okunup tekrar etmekle

---

[26] Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili,** V, 219.

[27] ez-Zemahşeri, **el-Keşşâf,** 565, 939; er-Râğıb el-Isfahânî, (ö. 502/1108), **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân,** çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yay., "s-n-y" md., 212.

[28] Kerim Buladı, **Kur'ân Kendisini Nasıl Tanıtır**?, İstanbul, Kayıhan Yay., 2010, 210.

o eskimez. Onun acayiplikleri bitmez."[29]

Bundan başka müfessirlerimiz, "el-mesânî" kelimesini, kelimenin "ikişerli" anlamından hareketle, çalışmamız boyunca görüleceği üzere müjdeler ve ikazlar, rahmet ve azap, dünya ve ahiret, nur ve zulumat, umum ve husus, cennet ve cehennem, karanlık ve aydınlık, evvel ve ahir, kıssalar, meseller, Hz. Âdem ve Şeytan, müminlerin ve fâsıkların halleri vb. gibi örnekler üzerinden açıklamışlardır.[30]

"Mesânî" kavramını, "ikişerli" anlamından hareketle "mukayese" anlamında ifade eden müfessirlerimizden birisi de Şevkânî'dir. Kendisi, müfessir Râzi'nin, *Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı eserine atıf yaparak, "Kur'ân'da zikredilen şeylerin çoğu karşılıklı ve birbirine mukabil olarak çifter çifter bahsedilmiştir: Havf-reca, cennet-cehennem, levh-kalem, arş-kürsî vb. zikredilen her şey çifter çifter, karşılıklı, birbirine munâzır bir tarzda zikredilmiştir. Bundan da kasıt "Hak"tan başka herşey çifttir. Yegâne ilah olan Allah ise tek'tir." şeklindeki görüşünü zikretmiştir.[31]

er-Râzi'nin "Allah'tan başka her şey çifttir." fikrinin beyanı niteliğinde birbirine mukâbil ve mütenâzır olan bu ikili simetrik

---

[29] Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa et- Tirmizi, (ö. 279/892) **Sünenü't-Tirmizî**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Fedâilu-l Kur'ân, 14.

[30] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl Esrâru't-Te'vîl**, III, 381; Muhammed es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, II, 107, III, 70; Mukâtil b.Süleymân, **Tefsîru Mukâtil**, III, 131; Muhammed eş-Şenkîtî, **Edvâü'l-Beyân**, 434; **Kitâbu Mecmeut't-Tefâsîr**, -el-Beydâvî, en-Nesefî, Hazîn ve İbn Abbas-, **et-Tefsîrayni'l-Acebeyni**, Dâru'l-İhya ve't-Tûrâsü'l-Arab, V, 309, Beyrut, ts; el-Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve Seb'î'l-Mesâni**, XIII, 382.; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri** VII, 542-543. Beğavî, **Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân**, III, 57; IV, 76.

[31] Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, IV, 573; Fahreddîn er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb, XXVI**, 269.

sistemi, kainatın tamamında görmek mümkündür. Söz gelimi insanın baş ve gövde ortada olmak üzere iki iki kolu ve iki ayağı, başında iki gözü iki kulağı, kalbi tek olsa da kalbin iki karıncığı ve iki kulakçığı, onun gibi tek olmasına rağmen sağ ve sol lob diye ayrılmış beyin ve iki yarısı, atar ve toplardamar olmak üzere ikili damar sistemi; yer gök, sıcak soğuk, sağlık hastalık, gece gündüz, gibi sayılamayacak nice ikili sistem kâinatta mevcuttur. Bu da aslında, وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ "*Düşünüp ibret alasınız diye her şeyi çifter çifter yarattık.*"[32] âyetinin tezahürüdür.

"Mesânî" kelimesinin geçtiği yerlerden birisi olan "es-seb'u'l-mesânî" ifadesini[33] Hz. Peygamber, ilk inen Fatiha sûresi'nin bir ismi olarak vasıflandırmıştır.[34] Dolayısıyla "el-mesânî" kelimesine bakıldığında onun, genel olarak bütün Kur'ân'ın bir sıfatı olduğu, "es-seb'u'l-mesânî" ifadesiyle de çok tekrarlanan bir sûre olması hasebiyle Fatiha'nın ismi olduğu görülmektedir. Şu halde övgü, tekrar ve mukayeseli anlatım gibi anlamları havi olduğu "mesânî" yani ikili anlatım ile alakalı ayetlerde müfessirlerimizin yapmış oldukları açıklamalar, okuyucuyu, her şey zıddıyla kâimdir anlayışından hareketle mukayeseli yani karşılıklı anlatımlara götürmektedir. Dolayısıyla biz mesânî kelimesinin mukayese yani karşılıklı anlatımlar manası üzerinde duracağız. Zira ikili anlatım sistemi, iki taraflı açıklama yani iki taraflı bilgilendirme metodu, Kur'ân'ın tebliğ sistemi içinde vazgeçilmez bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Cennet anlatılırken cehennem ihmal edilmemiş, rahmete temas edilirken azap terk edil-

---

[32] Zariyat 51/49.
[33] Hicr 15/87.
[34] el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/869): **el-Câmiu's-Sahîh: el-Müsnedü min Hadîsi Rasûlillahi ve Sünenihi ve Eyyâmihi**, nşr.: Muhibbüddin el-Hatib, Muhammed Fuad Abdülbaki, Kahire, el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400, Fedâilü'l-Kur'ân, 9.

memiş, iman izah edilirken küfür unutulmamıştır. Aynı şekilde mümine müjde verilmekte iken kâfire ikaz, uyarı ve azarlama yapılmış, dünya anlatılırken ahiret göz ardı edilmemiştir.[35]

Bütün bu karşılıklı anlatımlar, sistemli bir şekilde Kur'ân'ın başından sonuna değin mevcuttur. Mesânî yani ikişerli anlatım sayesinde Kur'ân okuyucusu aynı zamanda bir şeyin iki zıt tarafını birden görebilmektedir. Kur'ân, bu özelliği ile bireyin psikolojisinde önemli etkilerde bulunmakta ve sağlıklı kararlar almasında yardımcı olmaktadır.

B. Uslûbu'l-Kur'ân'da Konu İle İlgili Kavramlar

Uslûb, lügatte, uzanan yol, çeşit, vecih ve konuşmacının konuşması sırasında takip ettiği yol gibi anlamlara havidir. Olayları tasvir güzelliği, lafız ve manadaki vurucu özelliği, hitabın hem avam hem de havassa yönelik oluşu ve lafzın az olmasıyla birlikte manasının zengin olması gibi nedenlerden ötürü, tefsir usulünde bir terkip olarak kullanılan Üslubu'l-Kur'ân; Kur'ân'ın, kelamı telif edişi ve lafızları seçişinde kendisine mahsus tarzı olarak tanımlanmaktadır. Kur'ân'ın kendine has anlatım tarzının içinde mukayeseli yani karşılıklı anlatım da yer almaktadır.

1. Tıbâk

Kur'ân'da mevcut "mesânî" kelimesini mana açısından karşılayan kavramları, uslûbu'l-Kur'ân eserlerinde "tıbâk" ve "mukabele" başlıkları altında maddeleştirildiğini görmekteyiz. Zira bu mad-

---

[35] Kerim Buladı, **Kur'ân Kendisini Nasıl Tanıtır?**, 211.

deler mesânî kavramını niçin karşılıklı anlatımlar olarak kullanılması gerektiği tezinin de cevabı olmaktadır.

Lugavî olarak طباق (et-tıbâk) bir şeyi başka bir şeye denk getirmek, iki şeyi birleştirmek manasına gelmektedir. Terim olarak iki zıt kavramın aynı anda bir arada kullanılması veya aralarında tezat ve başka bir vecih ile karşılık bulunan şeyleri aynı ibarede cem etmek demektir. Tezat, tatbik, tekâfü, mutabaka ve mukâseme kelimeleri ile de adlandırılır.

Tıbâk, lafız ve mana olarak iki gruba ayrılmaktadır. Kur'ân'da oldukça çok miktarda örnekleri bulunan tıbâk-ı lafzî, karşılıklı olarak iki isim, fiil ve harfler arasında uygulanagelmektedir.

İsimler arasında uygulanan örnek:

وما يستوي الأعمى والبصيرُ ، ولا الظلماتُ ولا النُّورُ ، ولا الظِّلُّ ولا الحرورُ وما يستوي الأحياءُ ولا الأمواتُ...

"Görenle görmeyen (âmâ) bir olmaz. Karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak ve diriler ile ölüler de bir olmaz."[36]

Ayette الأعمى (â'ma) ile kast edilen cehalet ve dalalet batağında kalmalarından ötürü kâfirlerdir. البصير (besîr) ise Allah'ın izni sayesinde Kur'ân ile hidayete ermelerinden ötürü mümin kimselerdir. الظلمات (zulumat)'tan kasıt dalalet, النور (nur)'dan kasıt hidayettir. الظل (zıl)'dan kasıt cennet nimetleri, الحرور (harûr)'dan kasıt cehennem azabıdır. الأحياء(ahye) ve والأموات (emvât)'ten de kasıt yine mümin ve kafir kimselerdir.

Fiiler arasındaki uygulanan örnek:

[36] Fatır 35/19-20.

وأنه هو أضحك وأبكى وأنه هو أمات وأحيا

"Güldüren de O'dur, ağlatan da, öldüren de O'dur, hayat veren de."[37]

İsimler arasında uygulandığı gibi fiiller arasında uygulanan tıbâkta أضحك (edhake) güldürme fiili ile وأبكى (ebkâ) ağlatma fiili bir arada kullanılmıştır. Buna göre Allah'ın insanoğluna neşe, huzur, sevinç vermesi diğer taraftan ise sıkıntıya, derde, kedere sokabilmesi örnekleri bir arada zikredilmiştir. Aynı şekilde أمات (emâte) öldüren fiili ile وأحيا (ehyâ) hayat veren fiilleri de bir arada kullanılmıştır. İlki ile kasıt, hayatı sona erdiren demek iken ikincisinden kasıt, cansız olan şeylere hayat veren, onu canlandıran, harekete geçiren, konuşturan ve hissettiren demek olur.

Harfler arasında uygulanan örnek:

لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت

"Onun (insanın) kazandığı faydasına, yüklendiği (günah) zararınadır."[38]

Burada da görüldüğü üzere ل harfi ile علي harfi bir arada zikredilmiş olup anlam bakımından birbirlerinin zıttıdırlar. Buradaki zıtlık fayda ve zarar durumunda meydana gelmiştir.

Farklı lafızlar arasında uygulanan örnek:

أو من كان ميتا فأحييناه...

"Ölü iken diriltti̇ğimiz..."[39]

---

[37] Necm 53/43-44.
[38] Bakara 2/286.
[39] Enam 6/122.

ميتا (meyten) ölü ismiyle أحيينا (ehyayne) dirilttik fiili, iki ayrı lafzın bir arada zikredilmek suretiyle gösterilen tıbâk örneğidir. İlk kelime "dalâlette olanı" ifade ederken ikinci kelime "hidayet gösterileni" ifade eder.

Mânâ yönünden tıbâk ise lafızlardan ziyade adından da anlaşılacağı üzere mânâ üzerinden gösterilir. Olumlu ve olumsuz (îcâb-selbî) olarak ikiye ayrılır.

Îcâb: birbirine zıt iki mana, iki farklı lafızda gösterilir.

ولا تقولوا لمن يُقتلُ في سبيل الله أمواتا بل أحياءٌ ولكن لا تشعرون

"Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyiniz. Bilakis onlar "diriler"dir, lakin siz sezemezsiniz."[40]

Buradaki tıbâk birbirine zıt iki lafız olan أموات (emvat) ölüler ile أحياء (ehya') diriler arasında sunulmuştur.

Selbî: İlgili fiillerden biri olumlu iken diğerinin olumsuz veya biri emir iken diğerinin nehy olan tıbâktır.

تعلم ما في نفسي ولا أعلم ما في نفسك...

"...Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zatında olanları bilmem..."[41]

Kur'ân'da örnekleri pekçok olan selbî tıbak ile alakalı olan bu ayette, olumlu olan "bilirsin" fiili ile olumsuz olan "bilmem" fiili bir arada kullanılmıştır.

---

[40] Bakara 2/145.
[41] Maide 5/116.

2. Mukabele

Daha önce de bahsedildiği üzere mesânî kavramının, uslûbu'l-Kur'ân eserlerinde "tıbâk" ve "mukabele" başlığı altında ele alındığını zikretmiştik. Tıbâk'ın alt başlığı olup olmadığı hakkında ihtilaf bulunan "Mukabele" önce iki veya daha fazla mânâyı bir araya getirmek, sonra sırasıyla aynı tertipte bunların karşılıklarını zikretmek demektir.[42] Tıbâk zıtlıklar arasında uygulanırken, mukabele hem zıtlıklar arasında hem de zıt olmayan şeyler arasında uygulanır. Karşılıklı olarak ikili, üçlü ve dörtlü örnekleri Kur'ân da mevcuttur.

İkiliye örnek:

فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا

"Az gülsünler, çok ağlasınlar."[43] Münafıklar ile alakalı olan bu ayette karşılıklı olarak gülme ve ağlama fiilleri, az ve çok zarfları kullanılmıştır.

Üçlüye örnek:

ويحل لهم الطيبات ، ويحرم عليهم الخبائث

"(Hz. Peygamber) onlara güzel olanı helal kılar, habis olanı haram kılar."[44]

---

[42] Nusrettin Bolelli, **Belâğat**, İstanbul, Rağbet Yay., 2000, 131; İsmail Karaçam, **Sonsuz Mucize Kur'ân-İlmi ve Edebi Sırları,** İstanbul, Ensar Neş., 2007, 695-696. Tıbâk ve mukabele ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Kadı Ebu Bekir Muhammed el-Bâkıllanî (ö. 403), **el-İ'câzu'l-Kur'ân**, Beyrut, Daru İhyai'l-Ulûm, 1411, 127-129; Bedruddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), **el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân**, Riyad, Dâru'l-Hadâra, 1430, III, 575-578; es-Süyûtî, **el-İtkân,** III, 242-244; **el-Belâğâtü'l-Vâdıha**-Beyan-Meani-Bedi', thk. Ali Muhammed Zînû, Dâru Kuba', Dımaşk, 2007, 367, 373; Celaleddîn Muhammed b. Abdurrahman Hatib el-Kaznevî (ö. 739), **et-Telhîs fî Ulûmi'l Belâğah,** Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-Ilmıyye, 2009, 86-87.

[43] Tevbe 9/82.

Burada hem helal ve haram kılma fiili, hem tayyib ve habis ismi, hem de harf-i cerler ile alakalı karşılaştırmalar bir arada zikredilmiştir.

Dörtlüye örnek:

فأما من أعطى واتقى وصدق بالحسنى فسنيسره لليسرى ، وأما من بخل واستغنى ، وكذب بالحسنى ، فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى

"Malını Allah yolunda harcayıp O'na saygı duyarak haramdan sakınan ve o en güzel kelimeyi (kelime-i tevhidi) tasdik eden kimseyi, Biz de en kolay yola muvaffak ederiz. Cimri davranan, kendini Allah'tan müstağni gören ve o en güzel kelimeyi (kelime-i tevhidi) yalan sayanı ise, en güç yola sardırırız."[45]

Ayetteki infak, takva ve tasdik fiilerini yerine getiren kimsenin ya dünyada sevap kazanma yollarına girmesi kolaylaştırılır veya ahiretteki hesabı kolaylaştırılır. Ayetin devamındaki cimri, mustağni ve kâzib kimse ise ateşe girmek gibi en zor yola hazır edilir.[46] Burada infak, takva ve tasdik fiilleri bir arada zikredilip ardından yolun kolaylaştırılması durumu zikredilmiş, devamında ise cimrilik etmek, kendini yeterli görmek ve yalanlamak fiillerinin ardına da zor yolun kolaylaştırılması zıtlıklar dahilinde gösterilmiştir.

Görüldüğü üzere uslûbu'l-Kur'ân'da mevcut olan bu maddeler, "mesânî"nin karşılıklı anlatımlar temeli üzerine kurulması gerektiğini göstermektedir. Zira bir şeyi zıddıyla göstermek, bireyin idrakinde daha derin etkiler bırakmakta oldukça faydalıdır.

---

[44] Araf 7/157.
[45] Leyl 92/5-10.
[46] Elmalılı, **Hak Dini,** IX, 282.

3. Mukayese

Mukayese kavramının açıklamasına girmeden önce "mukayese" ve "kıyas" ile ilgili bir açıklama yapma gereğini hissediyoruz. "Mukayese" ve "kıyas" bahsi uslûbu'l-Kur'ân eserlerinde bu isimler ile değil tıbâk ve mukabele isimleri ile geçmekte ve ilgili kavramlara nazaran nisbeten farklılık arzetmektedir. "Tıbâk" ve "mukabele" daha önce geçtiği üzere genelde birbirine zıt olan meseleler üzerinde gerçekleşmektedir. Mukayese ve kıyasta durum farklıdır. Mukayesede daha çok bir şey karşılaştırıldıktan sonra karşılaştırılan şeylerin peşinden bir soru gelmektedir. Kıyasta ise muhataba akıl yürüttürülür. Bilinen birşey üzerinden yola çıkılarak bilinmeyen birşey gösterilir.

Mukayese, "kâse" fiilinin mufâale bâbının mastarıdır. Çoğulu "mukayesât" tır. Ölçmek, bir şeyi diğerine tatbik ederek miktar ve kuvvetini takdir etmek gibi anlamları içerir.[47] Konumuz açısından ise "mukayese, birbirine zıt olan iki şeyi karşılaştırmak ve bu iki zıt şeyin aynı hükmü almasının mümkün olmadığını göstermek için kullanılan bir kavramdır."[48] Yanı sıra iki şey ya da durum ya da iki şahıstan hangisinin muayyen bir işte daha tesirli olduğunu ortaya çıkartmak için de kullanılan bir ikna yöntemidir. "Her şey zıddıyla daha kolay bilinir." genel kaidesiyle bakılınca, bazen bir şeyin ne olduğunu anlatmak için kimi zaman o şeyin ne olmadığını da göstermek, takip edilmesi gereken en iyi yöntemlerden biri olabilmektedir.

Gönderildiği günden kıyamete değin hükmü baki olan Kur'ân'ın hitap ettiği ve edeceği insanlar hep aynı seviyede olma-

---

[47] Şemseddin Sami (ö. 1904), **Kâmûs-ı Türkî**, "mukayese" md., Dersaâdet, 1317, 1388.
[48] Yaşar Fersahoğlu, **Kur'ân'da Zihin Eğitimi**, İstanbul, Marifet Yay., 1998, 479.

dıkları için Kur'ân'ın çeşitli tarzlarda kullandığı mukayese örnekleri vardır. Dolayısıyla tartışma, isbat ve ikna yollarından biri olarak kabul edilen mukayesenin Kur'ân'da kalıplaşmış bir tarzı vardır diyemeyiz. Bu mukayeseler kimi zaman mesel getirmek şeklinde, kimi zaman da doğrudan soru sormak suretiyle yapılmaktadır. Kur'ân'ın burada kullandığı yöntem, muhatabına alternatif yol göstermek ve onun tercihini doğru taraftaki yola yapması için herhangi bir zorlamaya başvurmaksızın yönlendirmektir.

Kur'ân'da, karşılaştırma işlemi ya da mukayese yöntemi daha ziyade sorular şeklinde yapılmakta, bu suretle zihnin konu üzerinde yoğunlaşması sağlanmakta böylece muhakemeye geçen zihin, başka bir yolun olmadığını görerek hakkı ikrara mecbur kalmaktadır.[49] Kur'ân'ın mukayese metodunda bilgi, işlem ve sonuç gibi önemli üç unsur vardır. Kur'ân, muhatabına, karşılaştıracağı varlık ve olaylar hakkında önce bilgi vererek onları tanıtır. Çünkü hakkında bilgi sahibi olmadığımız şeyleri karşılaştırmak ya imkânsız ya da yanıltıcıdır. Tek taraflı bilgi de insanı yanılgıdan kurtarmaz. Bu itibarla karşılaştırılacak olan her iki taraf hakkında da sağlıklı bilgiye ihtiyaç vardır, bu bilgi ne kadar fazlaysa mukayese o kadar kolay ve sağlıklı olur.[50]

Kur'ân'da, birbirleriyle mukayesesi yapılan varlık ve olaylarla ilgili bilgiler çeşitli âyetlerde yoğunlaşabilmektedir. İster inanç, ister fikir, ister davranış planında olsun insanların eğilimleri onların tercihlerini yansıtır. Bu tercihler ise şuurlu veya şuursuz karşılaştırmaların ürünüdür. Kur'ân, insanların gerek eşya ve olaylar arasında ve gerekse davranışları arasında bir tercih yaparken güzel ile çirkini,

---

[49] Yaşar Fersahoğlu, **Kur'ân'da Zihin Eğitimi**, 479.
[50] Yaşar Fersahoğlu, a.e., 482.

doğru ile yanlışı çok iyi ayırt etmelerini istemekte, bu konuda onları bilinçlendirmeye çalışmaktadır.[51]

Bir tartışma ve ikna metodu olan mukayese, Hz. Peygamber'in de ikili diyaloglarında sıklıkla kullandığı bir yöntemdir. Biz de konuyla alakalı birtakım örnekler sunacağız:

İbn Sîrîn'den rivâyetle Hz. Peygamber, "İlk kıyas yapan İblis'tir. Güneş ve aya da ancak kıyas yapılmak suretiyle tapılmıştır. İblis "Beni ateşten, onu (Âdem'i) çamurdan yarattın" diyerek ilk kıyası yapmıştır"[52] demiştir.

İbn Mesud'dan rivayetle Hz. Peygamber, "Şeytan'ın âdemoğluna bir dokunuşu vardır. Meleğin de bir dokunuşu vardır. Şeytanın dokunuşu ona şer işletmek ve hakkı yani gerçeği yalanlatmaktır. Meleğin dokunması ise; ona hayrı vaad etmek ve hakkı tasdik ettirmektir. Her kim vicdanında bunu görürse Allah'tan olduğunu bilsin ve O'na hamd etsin. Ötekine dûçar olan da şeytandan Allah'a sığınsın." deyip "Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size kötülüğü emreder ayetini okumuştur.[53]

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, "Allah buyurdu ki: "Cennetin genişliği gökler ve yer kadardır." (Âl-i İmran 3/133) Peki Cehennem nerededir?" diye sorunca, adamın bu sorusuna cevap vermek yerine Hz. Peygamber ona "Her şeyi içine alan bir geceyi düşün, peki o zaman gündüz nerededir? diye sordu. Adam: "Allah'ın dilediği yerde." diye cevap verdiğinde Hz. Peygamber "Cehennem de Allah'ın dilediği yerde-

---

[51] Yaşar Fersahoğlu, a.e., 483, 496-497.

[52] İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman er-Rudani, **Cem'u'l–Fevâid min Câmi'ı'l-Usûl ve Mecmei'z-Zevâid: Büyük Hadis Külliyyatı,** çev.: Naim Erdoğan, İstanbul, İz Yay., 2011, 58, hadis no: 285.

[53] er-Rudani, a.e., 471, hadis no: 6836.

dir."[54] demiştir.

Ebu Zerr el-Ğıfâri'den yapılan bir rivâyette, ashabın fakir olanları, Hz. Peygamber'e gelerek, zenginlerin temel ibadetlerinin yanı sıra mallarının fazlasını tasadduk ettikleri için sevap kazanma yarışında ileri gittiklerini haber verdiklerinde; tehlil, tekbir, tesbih ve tahmid'den de sadaka sevabı alacaklarını hatta kişinin hanımıyla olan münasebetinden bile bu sevaptan istifade edeceklerini haber alınca ve bu duruma şaşırdıklarında Hz. Peygamber'den şu cevabı almışlardır: "Söyleyin bakalım! Kişi bu arzusunu haram yoldan giderdiğinde günaha girmez mi? Öyle ise bu arzusunu helal yoldan giderdiğinde de öyle sevap kazanır."[55] diye karşılaştırma yapmıştır.

Ubâde İbnu's-Samit'ten rivayetle, "Resûlullah buyurdu ki: "Kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever. Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz! Hz. Aişe: "Biz ölmekten hoşlanmayız" dedi. Hz. Peygamber: "Kasdımız bu değil. Lâkin mü'mine ölüm gelince, Allah'ın rızası ve ikramıyla müjdelenir. Ona, önündeki (ölümden sonra kendisini bekleyen) şeyden daha sevgili bir şey yoktur. Böylece o, Allah'a kavuşmayı sever, Allah da ona kavuşmayı sever. Kâfir ise, ölüm kendisine gelince Allah'ın azabı ve cezasıyla müjdelenir. Bu sebeple ona önünde (kendini bekleyenlerden) daha menfur bir şey yoktur. Bu sebeple Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz."[56]

---

[54] er-Rudani, a.e., 475, hadis no: 6859.

[55] Abdulfettah Ebu'l Ğudde, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları**, çev.: Enbiya Yıldırım, İstanbul, Yasin Yay., 2009, 108.

[56] Buhârî, Rikâk 41; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875): **Sahîhu Müslim: el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar mine's-Süneni bi Nakli'l-Adli ani'l-Adli ilâ Rasûlillah**, Riyad, Dâru Tayyibe, 2006, Zikr 14.

Diğer yandan "Kur'ân'ı okuyan ve amel eden Müslüman narenciye gibidir. Kokusu da hoştur, tadı da hoştur. Kur'ân'ı okumayan mü'min ise hurma gibidir. Tadı güzeldir ama kokusu yoktur. Kur'ân okuyan fakat içeriğine iman edip yaşamayan münafık ise reyhan gibidir. Kokusu güzeldir ama tadı acıdır. Kur'ân'a iman etmeyen ve okumayan kâfir ise Ebu cehil karpuzu gibidir. Kokusu da kötüdür, tadı da acıdır."[57] diyerek müslüman, mümin, münafık ve kafir arasında temsil yoluyla karşılaştırma yapmıştır.

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber hitaplarında muhataba durumu daha iyi kavratabilmek için onun bildiği şeyler üzerinden karşılaştırmalar yapmaktadır. Bu karşılaştırmalar neticesinde muhatap ilgili mevzuyu daha kolay idrak edebilmekte ve konuya daha derinlemesine nufûz edebilmektedir. Konu ile alakalı daha pek çok nebevi örnek olmakla birlikte konuyu daha fazla uzatmak istemediğimizden bu örnekler ile yetiniyoruz.

Kur'ân'da mukayese işlemi "mesânî" kavramında da bahsedildiği üzere pek çok anlatım üslubu ile beraber yapılmıştır. Tek tür karşılaştırma metodu kullanılmamaktadır. Kur'ân geldiği günden kıyamete değin bütün muhataplara hitap ettiğinden ve muhatapların idrak seviyeleri farklı olduğundan, onların ilahi emirleri benimseyebilmeleri, kabul edebilmeleri için, geçmiş zaman ve içindeki muhatapların tutumları tekrar tekrar hatırlatılarak, çeşitli durumlardan meseller verilerek, doğrudan sorular sorularak, mukayese metodu kullanılmıştır. Aşağıda bu kavramların genel tanımları yapılarak mukayeseye nasıl katkıda bulundukları gösterilecektir.

---

[57] Buhârî, Fedâilû'l-Kur'ân, 37.

3.1. Kıssalar

Kur'ânî bir kavram olarak baktığımızda قص kökünden gelen kıssa, "izi takip etmek, açıklamak, bir olayı hikâye etmek, anlatmak"[58] gibi anlamları içermektedir. Bir terim olarak ise kıssa "geçmiş eserleri, izleri açığa çıkaran bu suretle unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkati yoğunlaştırarak insanı derinden derine tefekküre yönelten bir olgudur"[59] denilmiştir.

Bir gaye ve hikmet temeline dayanmış olan Kur'ân, geçmiş milletlerden bahsederken gereksiz, önemsiz ayrıntılara girmeksizin zaman ve -istisnaları olmakla birlikte- mekân mefhumundan bahsetmeksizin hem davetçilerin hem de davet olunanların genel tavırlarını ve bu tavırlarının sonunun ne olduğunu beyan eder. Hafızalarda kalan bilgi kırıntılarını, unutulmaya yüz tutmuş olayları, evrensel geçerliliği olan hakikatleri çok çarpıcı bir anlatımla, kimi vakit bireylerin yüz ifadelerinden ses tonlarına, his dünyalarından bu duyguların dışa yansıtmalarına kadar muazzam estetik içeren ifadeler halinde sunar. Yer yer bu geçmiş hatırlatılarak, kimine umut verilmekte kimine uyarı yapılmaktadır. Fakat bu umut ve ikazda muhatapların durumu ve tavırları, mekân ve zaman unsurları göz önüne alınmaktadır. Mekki surelerde kısa ve sert uslup kullanılırken Medeni surelerde daha uzun bir uslup kullanılmaktadır.

Kur'ân, kendine has olan bu üslubu ile kıssalardan bahsederken normal insanların oluşturdukları eserlerden farklı orijinal bir sunum gerçekleştirir. Kıssayı naklederken bireyi o kıssanın peşine takıp ana gayeyi unutturmaya fırsat bırakmaz. Öğüdü, müjdeyi, ikazı büyüleyici bir tarzda kıssaların arasına serpiştirir. Böylece kıs-

[58] Yusuf 12/3; Kehf 18/64; Kasas 28/11; er-Râğıb, **el-Müfredât**, 847.
[59] Muhsin Demirci, **Tefsir Usulu**, İstanbul, MÜİF, 2006, 238-239.

sanın nihai hedefi gerçekleştirilmiş olur. Çünkü fikrî ifadelerin ciddiyeti içinde muhataba mesaj ulaştırmak ekseriya kolay olmaz; bu durumlarda muhatap, bir direnme haleti ruhiyesine girer. Hâlbuki fikir, duygu içerisinde eritilmiş olarak sunulabilir. Sunulan fikirler aklen ispatlanmaya luzum kalmadan muhataba mal edilebilir. Mesela bu durumu Ayşegül Şen şöyle değerlendirmektedir: "Kıssa, içindeki olay ve şahıslar ile birlikte dikkati kuvvetlendirmekte, dinleyenleri, olay ve realiteyi takip etmeye teşvik etmekte, onlarda vicdanî olarak, olayda ortak kılacak reaksiyon ve şuur meydana getirmekte, duygularına etki etmekte, bundan ötürü de kişilerin akıl ve nefislerini, içindeki hikmet, nasihat, ders ve değerlere karşı teşviki kabule hazır hale getirmektedir."[60]

Dolayısıyla *mukayese* olgusu etkisini muhatapları üzerinde icra ederken, Kur'ân, *kıssanın* bu etki ve özelliklerinden sonuna kadar istifade etmekte ve muhatabına geçmiş kavimlerin örneklerini vererek ibret almalarını sağlamaktadır. Bir nevi önceki milletlerin dilden dile dolaşan acı akıbetlerini hatırlatarak aynı suçları işlemelerinden ötürü öncekileri helak etti isek sizi neden helak etmeyelim sorusunu zihinlerde doğurarak onları bir kıyasa götürebilmektedir.

3.2. Tekrarlar

Tekrar kavramı, dönmek, yinelemek anlamına gelen كر (kerra) ve كرر (kerrara) fiilinin masdarı olarak kabul edilmektedir.[61] Çoğulu ise كرور (kürûr)'dur.[62] Kur'ân'da, كر (kerra) kelimesinin ma-

---

[60] Ayşegül Şen, "**Kur'ân-ı Kerim'de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi**", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, 86.

[61] ez- Zerkeşî, **el-Burhân,** III, 8.

[62] er-Râğıb, el-**Müfredât**, "k-r-r" md., 904.

na açısından, "defaatle, bir daha ve bir daha" anlamına gelen صرف (sarrafe) kelimesi ile de kullanıldığını görmekteyiz.[63]

Tekrar kavramı aynı kelimenin, fikrin, davranışın kasıtlı veya kasıtsız bir şekilde yeniden söylenmesi, ifade edilmesi durumudur. Kasıtlı tekrar, belli bir etki bırakmak veya bir alışkanlığı yerleştirmek için yapılır. Tekrar, ahenkli bir düzen meydana getirir. Daha önce bahsi geçen bir fikrin üzerinden yeniden geçmek, muhatabın konu üzerinde düşünmesine belki de konuyu iyice hazmetmesine neden olacaktır. Zira belli başlı fikirlerin ve görüşlerin çeşitli aralıklar ile tekrar edilerek insanlara sunulması bu fikirlerin akıllarda kalıcı olmasına da imkân sağlamaktadır. Bundan başka tekrarın, kimi zaman Hz. Peygamber'i ve müminleri teselli etmek, merkezi bir fikrin veya önemli bir konunun zihinlere nakşedilmesine vesile olmak gibi maslahatları vardır.[64]

Zerkeşî, insanların tabiatlarının farklı olduğunu ve bu nefsâni duyguların onları şehevi isteklere yönlendirdiğini, bu sebeb ile de bu arzuların önünün ancak vaad ve vaîdlerin tekrar edilmesi ile kontrol altına alınabileceğini ifade ederek, *tekrarın* manayı pekiştirip kuvvetlendirdiğini, akıllardaki şüpheleri giderip ilgili uyarıyı arttırdığını, sözün uzamasından ötürü konunun baş tarafının unutulması ihtimalini ortadan kaldırdığını ve mesajın muhataba etkili bir şekilde ulaşmasına yardımcı olduğunu beyan eder.[65]

Tekrar olgusu, dolaylı olarak "İnandığın gibi yaşamazsan, yaşadığın gibi inanırsın." darb-ı meselini de hatırlatmaktadır. Kötü alışkanlıklar da sürekli yinelendiğinde, kişiye bu durum eskisi kadar

---

[63] İsra 17/89, Kehf 18/54, Furkan 25/50.
[64] Kerim Buladı, **Kur'ân Kendisini Nasıl Tanıtır?**, 208.
[65] ez-Zerkeşî, **el-Burhân**, III, 12-17.

ağır gelmemeye başlamaktadır. Sürekli, benzer nitelikteki yasak fiillerin işlendiği ortamda yaşayan bireyler, bu yasak fiilleri, zamanla sıradan bir hâl gibi kabul edip yaşayabilmektedir. Dolayısıyla böyle bir sosyolojik ve psikolojik yönü de olan bu tekrar olgusunun önemi kesinlikle göz ardı edilemez.

Duruma mukayese metodu açısısından baktığımızda ise, mukayesede de tekrarın sıklıkla kullanıldığını görürüz. Kur'ân tekrar olgusunu kullanırken, her seviyeden insana hitap ettiği için mukayese ile tekrarı farklı boyutlarda bir arada kullanmıştır. Allah ile tağutların bir olup olmadığı, mümin ile kâfirin aynı sayılıp sayılmacağı vb. gibi örneklerde, nihayetinde cevabın aynı olduğu soruları farklı formlarda tekrar ederek muhatabın karşılaştırma yapmasını hedeflemiştir.

3.3. Tasvîr ve Temsîl

Tasvîr ve temsîl de mukayeseye yardımcı olan anlatım usluplarındandır. Kur'ân'ın ifade tarzında önemli bir yeri olan *tasvîr*, صور (s-v-r) kökünden tef'îl vezninde masdardır. Çoğulu ise تصاور (tesâvir)'dir. Kelimenin, "şekillendirme, resmetme, hayal ettirme, benzetme" vb. anlamları vardır. Tasvîr, duyu ve akıl yoluyla his ve idrak edilir.[66] Kur'ân'da tasvir edilen olaylar ve durumlar genel olarak muzari fiil sığasıyla verilir ki böylece muhatap sanki olayı gözleriyle görüyormuş hissine kapılır.

Muhataplarına hitap ederken Kur'ân, onların hem zihin ve şuurlarına hem de his ve vicdanlarına, nihâyetinde ruh dünyalarına tesirli bir şekilde etki eder. Kur'ân bu etkisini ifa ederken sadece soyut manalar ile değil aynı zamanda canlı tablolar arasından canlı

---

[66] er-Râğıb, **el-Müfredât**, 606.

ölçütler ile verir ve böylece muhataba canlı bir tablonun içinden geçiyormuş izlenimini hissettirir. Sonra daha ileri giderek bu tabloya hayat verir veya yeni bir hareket bahşeder. Bu durumda zihni mana, bir şekil ve hareket haline; ruhi hal, bir resim veya tablo şekline; insan tipleri somut ve canlı bir boyuta; beşer tabiatı ise mücessem bir hale gelir. Kur'ân, tasvirin tahyil ve tecsim yani hayalde canlandırma ve cisimlendirme gibi iki özelliğinden istifade eder. Bu iki madde genel olarak Kur'ân'da bir arada bulunur. Soyut manevi bir durum, hissedilir bir cisim olarak tasvir edilir; böylece bu cisim veya etrafındaki bir şey için ifadeden yansıyan bir hareket hayal ettirilir.[67] Kur'ân'ın bu tasvir metodu ile herhangi bir mana ifade edilince his ve vicdan duygusu harekete geçirilir. Olaylar canlandırıldığı için muhatap etki altında kalır.

Temsîl ise, مثل (m-s-l) kökünün tef'îl veznidir. Darb-ı mesel, örnek, atasözü gibi aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birinin diğeri için kullanılması demektir. İki şekilde kullanılır. Birincisi benzer, denk, aynı cinsten olan şey demektir. İkincisi ise bir şeyin herhangi bir manada diğerine benzemesini ifade etmesi demektir.[68]

Temsil, Kur'ân'ın gizli manalarını bildirmekte ve gerçekleri göstermekte kullandığı bir vesiledir. Gaybi meseleleri zihne yaklaştırır, anlaşılması güç meselede muhatabını ikna eder, muhatabın dikkatini çekerek onun fikir gücünü harekete geçirir, inatçı hasmını susturmada daha etkili olur. Bununla ifade edilen manalar fikri de harekete geçirir. Farklı konulara ait meselelerden bahsedilirken temsillere sıkça yer verilir. Bir şeyin övülmesi, yerilmesi, kabul ve reddi gibi farklı gayeler taşırlar. Kelamın medh, zemm, istidlal, vaaz,

---

[67] Seyyid Kutub, **Tasvîru'l-Kur'ân**, 53, 95, 287- 288, 295.
[68] er-Râğıb, **el-Müfredât**, "m-s-l" md., 988.

ibret gibi kısımlarında getirilen temsil sözün tesirini ve güzelliğini arttırmaktadır.[69] Dahası konuları bir takım meseller ile anlatmanın gerekli ve güzel olduğu aklın rahatlıkla kabul edebileceği bir hakikattir. Çünkü temsil ve teşbih yapmak hayal gücünün tabiatındandır. Mana tek başına zikredildiğinde akıl onu ancak hayalin akılla mücadelesi şartları içinde anlamaya çalışır. Eğer mana bir benzetme ile zikredilirse, akıl onu muhayyilenin yardımı ile hemen ve kolaylıkla anlama imkânı bulur. Dolayısıyla mananın bir teşbihle zikredilmesi daha mükemmeldir. Zaman zaman bir insanın bir manayı ifade etmeye çalıştığı, fakat o mananın gereği ile ortaya çıkmadığı görülür. O mana bir misal ile zikredildiğinde ise onun gâyet açık ve belirli hale geldiği fark edilir. Bu açıklamalar istikametinde temsil daha fazla bir vuzuh ve imkân beyanı verdiğine göre, esas maksadı izah ve beyandan başka bir şey olmayan Kur'ân'da bu beyan tarzının zikredilmesi harikulade güzel olan bir durumdur.[70] "Ayrıca temsilin Kur'ân'da kullanılması Allah'ın yüce beyanları ve ince manalarının anlaşılmasında birinci derecede rol oynar. Hissedilen ve kayda değer şeylerden faydalı manaların idrak edilmesine yardımcı olur. Zira hissî ve aklî suretler, gerçeğe göre bir mesel ve temsildir."[71]

İşte mukayese de bahsini ettiğimiz bu tasvir ve temsil metodundan yeterince istifade eder. Muhataplarına mazide, halde ve istikbalde olmuşu, olanı ve olacağı tüm çıplaklığıyla ortaya koyup hissettirerek, onların dünyalarını ve ruhlarını harekete geçirecek tarzda seçenekler sunar. Kur'ân, dünya ve ahireti tasvir eder, mümin ve kafire temsiller getirir ve akabinde muhataplarına hem soru yoluyla hem de doğrudan zihni karşılaştırmalarda bulunur ve onlara

---

[69] ez-Zerkeşî, **el-Burhân,** I, 487.
[70] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb,** XI, 174.
[71] Elmalılı, **Hak Dini**, I, 244.

üçüncüsü olmayan seçenekler sunar. Çalışmamızda bu durumun örnekleri yeri geldikçe işlenecektir.

3.4. Suâl

Mukayese işlemi kıyastan farklı olarak sual merkezli gerçekleşmektedir. Kur'ân'da muhataba yapılan suâller neticesinde gerçeğin, hakikatin ortaya çıkarılması hedeflenir. Asıl maksat soru sormaktan ziyade muhatabın konuyu kavramasıdır.

Suâl, konunun daha güzel izâh ve ispât edilmesine, muhâtabın düşünmeye sevk edilip iknâ edilmesine, kalplerde daha köklü yerleşmesine hizmet eder. Suâl ile hakikatin ortaya çıkarılması durumu tarih kadar eskidir. Meşhur filozof Sokrates'in de yaptığı iş bu kabildendir.[72]

Bununla birlikte kavram, Kur'ân ilimleri literatüründe, "istifham" olarak daha ziyade kullanılmaktadır. "İstifham bir meselenin anlaşılmasını talep etmektir."[73] Kur'ân muhatabına basmakalıp sorular yerine, onları yönlendirici istifhamlarda bulunmakta ve bu suretle muhataplarının gerçeği bulmalarını sağlamaktadır. Çünkü Kur'ân sunduğu meselelerin halledilmesinde muhataplarının da katkısını beklemektedir. Bu durum muhatapların gururlarının okşanmasına ve inattan sıyrılmasına da yardımcı olacaktır. Yanı sıra bu istifhamlar ile muhataplardan ilgisiz olanlar varsa istifham neticesinde onların dikkatleri canlandırılmış olacaktır. Basit bir cümle olması hasebiyle sual, insanların zihinlerinde uzun bir süre kalır ve kişi cevabını bulup kendini tatmin edinceye değin muhatabı, konu üzerinde düşünmeye çalıştırır.

---

[72] Bkz.: Platon, **Sokrates'in Savunması**, çev.: Ahmet Görgülü, İstanbul, İskele Yay., 2006.

[73] es-Süyûtî, **el-İtkân,** III, 199.

İstifhâmı tevcih edenin, kendisini, esas mevzu ile alakalı herhangi bir bilgisi olmayan bir kimsenin yerine koyması münâzaralarda meşhur olan bir usluptur; bu durum, muârızı, dili ile itiraf ettiği bir şeyle yakalayıp, müddeasının hakikatini ve öteki unsurlarını ona açıklatmak isteyen birinin takip ettiği bir yoldur. Dolayısıyla Kur'ân, bu istifhamları, muârızlarını tuttukları yolun yanlış olduğu konusunda şüpheye düşürmek için de kullanmıştır. Muârızlara doğrudan soruda bulunulduğu gibi geçmiş kavimler üzerinden de istifhamlarda bulunmak suretiyle kendilerini o zamanki insanların yerine koymalarını sağlamakta kendilerini yine kendilerine seyrettirerek son kararı yine onlara bırakmaktadır. Bu durumda şüpheye düşürülen muhatap düşünmeye başlamış olacak ki arzu edilen de bu düşünme fiili ile ilk adımın atılmış olmasıdır. Bu durum, sadece muârızlar için değil, kendisini kabul eden muhatapları için de geçerlidir. Kimi zaman teskin, kimi zaman da teşvik için kendisini kabul edenlere de geçmişte kendileri gibi inananları göstererek onlar zor ve sıkıntılı durumlardan nasıl kurtulduysa aynı şekilde kendilerinin de kurtulabileceklerini ifade eder.

İtkân adlı eserde işaret edildiği üzere, istifhamın Kur'ân'da çeşitli şekillerde kullanımı vardır. Suyuti bu istifham şekillerinin tamamını otuz iki başlık altında incelemiştir. Biz de burada daha çok mukayese ile birebir bağlantısı olan sual tarzlarına değineceğiz:

İstifhâm-ı İnkârî: Bu uslûb, bir şeyin hoşa gitmeyen bir durum olduğu ve aslında öyle olmaması gerektiğini soru sormak yoluyla muhatabın yanlış davranışını yine muhatabın kendisine sorgulatmak gayesiyle kullanılır. Bundan maksat, muhatabı uyarmak suretiyle onun iç dünyasına dönmesini, utanmasını, ürpermesini ve ce-

vap verememesini sağlamaktır.[74] Meleklerin Allah'ın kızı olduğu zannında olan kimseler ile alakalı ayette geçen (Zuhruf 45/19) "*Meleklerin yaratılışına şahit oldular ki*?" cümlesi istifhâm-ı inkârînin örneği olarak gösterilmektedir. İstifhâm-ı inkâri ile tevbîhîyi yani azarlama istifhâmını da aynı başlık altında kabul eden görüşler olsa da Suyuti bu fikre katılmadığını ifade etmiştir.[75]

İstifhâm-ı Takrîrî: Muhatap tarafından iyice anlaşılan bir meselede onu itirafa mecbur bırakmak ve gerçeği onaylatmak amaçlanır. Hz. İbrahim'in kavmine sorduğu (Şuara 26/72) "*Dua ettiğiniz de taptıklarınız sizi duyar mı?*" soruda istifhâm-ı takrîrî kullanımı mevcuttur. Zira taştan olan putların işitme, cevap, fayda ve zarar verme gibi özellikleri yoktur. Bilinen bu gerçekten yola çıkılarak muhatab itirafa mecbur bırakılmıştır. Mukayeselerde istifhâmın bu türünden yararlanılmış, Allah ile putların bir olup olamayacağı sorusu sorulmuştur.

İstifhâm-ı Tehdîdî ve Va'îdî: Muhataba geçmişi göstererek "Senin de başına aynısı neden gelmesin!" nevinden uyarı ve korkutma istifhâmıdır. İstifhâm'ın bu türü (Mürselat 77/16) "*Biz evvelkileri helak etmedik mi?*" ayeti örnek gösterilebilir. Benzer günahların işlenmesi durumu muhataba hatırlatılarak, aynı helak durumu senin de başına neden gelmesin ki! ihtarı yapılır.

İstifhâm-ı Tahkîrî: Mukayesede daha çok sorulanın durumu, soran tarafından bilinmesine rağmen, o kişinin şanını küçültücü ve zayıflığını ifade edecek bir şekilde vurgulanmasıdır.[76] Bu soru genelde Hz. Peygamber'e risaleti yakıştıramayan kimselerin "*Allah elçi*

---

[74] Sahip Aktaş, **Kur'ân'da İstifham Uslubu,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 65.

[75] es-Süyûtî, **el-İtkân,** III, 199.

[76] es-Süyûtî, a.e. III, 200-203.

olarak bunu mu gönderdi?!" (Furkan 25/41) şeklinde küçümsemek maksadıyla kullandıkları soru şekillerinde kendini göstermektedir.

Görüldüğü üzere, Kur'ân'da muhataba pek çok soru şekli yöneltilmektedir. Aynı şekilde muhatabın kullandığı soru ifadelerine de yer verilmektedir. Kendine has özelliği olan Kur'ân, sorduğu sorular ile muhatabın düşünmesine yani aklını çalıştırmasına yol açarken, onun sorularını da gündemine alarak yeni bir tartışma sahası açar. Bu sahada sorulan sorulara tatmin edici cevaplar verir.

4. Kıyas

Lugavi olarak kıyas, "bir şeyi diğer bir şeyle değerlendirmek, eşitlik" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, "bir şeyi diğer bir şeye benzeterek veya ona göre tutarak hüküm verme ameliyesi veya benzetme ve teşbihte bulunma veya âyet ve hadis ile sabit olmayan şeylerin âyet ve hadise istinad edilen emsallerine tatbik edilmesi"[77] gibi anlamları havidir. Herkes tarafından bilinen veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelerden oluşan *cedel*'in diğer adına kıyas denilmektedir. Meşhur bir tanımla bilinenden yola çıkarak bilinmeyeni göstermektir.

Kıyasın dört unsuru vardır.

a- Asıl: Hükmü nas ve icma tarafından belirlenmiş meselelerdir.

b- Ferr: Hükmü nas ve icma tarafından belirlenmemiş meselelerdir.

c- İllet: Asla ait hükmün konmasına sebeb olan özelliktir.

---

[77] Ş. Sami, **Kamusu Türki**, ,"Kıyas" md., 1122; Zekiyyüddin Şaban, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, çev.: İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, TDV Yay., 1990, 110.

d- Aslın hükmü: Asıl hakkında sabit olan ve kıyas yoluyla fer'e de uygulanmak istenen hükümdür.[78]

Bu genel tarifle birlikte kıyas metodu Kur'ân'da iki şekilde uygulanmıştır.

1- Kolayı zora kıyas: Kur'ân'da en çok kullanılan kıyaslardandır. Kolay olan bir şey kendisinden daha zor olan bir şeye kıyaslanır. İnsana kendi yaratılışı ile semaların yaratılışı gösterilerek hangisinin daha büyük bir iş olduğu sorusu sorularak yapılır.[79]

2- Benzeri benzere kıyas: Benzer iki şeyin aynı vasfı taşımaları sebebiyle aynı hükmü almaları gerçeğine dayanan kıyastır. İnsana ilk yaratılışı gösterildikten sonra ilkin yaratılanın aynıyle ikinci defa neden yaratılamayacağı sorusu sorularak yapılır.[80]

Kur'ân, iddialarını ispatlama sadedinde aklî kıyastan büyük ölçüde istifade etmiştir. Kur'ân'daki kıyaslar klâsik mantık kitaplarında olduğu gibi şeklî kalıp ve önermelere dayanmamaktadır. Onun kendine has orijinal bir kıyas tarzı vardır. Yasin sûresindeki "*İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki hemen apaçık bir hasım kesilir ve kendi yaratılışını* unutur da, *"Çürümüş kemikleri kim yaratacak?" diyerek bize misâl vermeye kalkar."*[81] ayette insana ilk yaratılışı hatırlatılmış, sonra da bu ilk yaratılış nasıl gerçekleşti ise ikincisinin de aynı şekilde gerçekleşeceği haber verilmiştir. Yani yeniden yaratılışın ilk yaratılış üzerine kıyas edilmesi istenmiştir.[82]

Mukayese ile kıyasın birbirinden farkı vardır. Kıyası muka-

---

[78] Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel" **DİA**, İstanbul, TDV, VII, 1993, 208.
[79] Naziat 79/27.
[80] Ankebut 29/20; Kaf 50/15; Kıyamet 75/36-40.
[81] Yasin 36/77-78.
[82] Yaşar Fersahoğlu, **Kur'ân'da Zihin Eğitimi**, 478-479.

yeseden ayıran taraf, kıyasın bilinenden yola çıkarak bilinmeyene ulaşma işlemi olmasıdır. Yani kıyasta birbirlerine benzer şeyler karşılaştırılırken mukayesede daha çok birbirlerine zıt olan şeyler karşılaştırılmaktadır. Kıyasın bu durumuna az önce geçen Yasin sûresindeki çürümüş kemik ile alakalı ayet örnek gösterilebilir. Mukayeseye örnek olarak قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَفَلاَ تَتَفَكَّرُونَ[83] örneği gösterilebilir. Kör ile görenin mukayesesinin soru yoluyla bir arada gösterildiği ayette, zıtların sorgulaması yapılmış bu ikisinin bir olup olamayacağı sorgulanmıştır. Mukayese konusunun örnekleri ikinci bölümde ayrıntılarıyla işlenecektir. Buraya kadar teorik olarak verdiğimiz bilgilerden sonra sıradaki bahislerde bu bilgilerin pratikteki uygulamaları görülecektir.

[83] Enam 6/50; Hud 11/24; Rad 13/16.

— II. BÖLÜM —

KUR'ÂN'DA SUÂL YOLUYLA YAPILAN MUKAYESELER

Kur'ân, muhataplarına hitap ederken, onları ikna için kimi zaman temsili, kimi zaman tasviri sual metoduyla mukayese yoluna gitmektedir. Bu tarzda, muhataba bir takım ön bilgiler verilip bu bilgiler birtakım işlemlere sokulduktan sonra, muhatap doğrudan soru yoluyla seçeneklere götürülür ve kendisinden bunlardan bir tanesini seçmesi istenir.

A. Allah-Tâğût Mukayesesi

Kur'ân'ın en temel gayesi, her türlü şirkin ve şirki besleyen bütün kaynakların kurutulmasıdır.[84] Kur'ân, şirke düşmüş ya da düşebilecek bütün muhataplarına onların içinde bulundukları veya kabul ettikleri durumun ne kadar da hatalı olduğunu göstermek için birtakım açıklamalarda ve karşılaştırmalarda bulunur. Bu açıklamalar Kur'ân'ın başından sonuna dek mevcuttur. Bu açıklamalar eşliğinde Kur'ân bir taraftan da muhatabını eğitmektedir. Eğitme işlemini en mükemmel şekilde gerçekleştirmek için de her türlü imkândan özellikle mukayeseli anlatımdan ve onun muhtelif çeşitle-

[84] Hud 11/1-2; İbrahim 14/52; Nahl 16/2.

rinden sonuna kadar istifade eder. Ayrıca daha önce de beyan edildiği üzere Kur'ân'da işlenen mukayese metodunda, karşılaştırılacak olan şeyler hakkında mukayesenin daha sağlıklı olması için muhataba ön bilgiler verilmektedir. Böylece durum hakkında bilgi sahibi olan muhatap da sağlam bir çıkarım yapabilecektir. Bu başlık altında, Allah'ın Kur'ân'da kendisi ile *tağut* ve *cibt* arasında zikretmiş olduğu karşılaştırmalar gösterilecektir.

Cibt, "habis, yani pis ve alçak" demektir. Kur'ân'da ise "put ve kâhin" anlamında kullanılır. Birbiri yerine de kullanılabilen bu iki kelime (*tağut* ve *cibt*), Allah'tan başka ilah edinilen canlı ve cansız kendisine tapınılan şeylerin tam karşılığı olarak kullanılır. Ayrıca büyük günah işlemeye davet eden her bir kimse için de *cibt* tabiri kullanılır.[85]

Tağut ise, "tuğyan"dan mubalağa sıgasıyla cins isimdir. Tekil, çoğul, erkek ve dişi için kullanılır. Elmalılı'nın beyanına göre bu kelime Kur'ân'da dört boyutta kullanılmıştır:

Birincisi şeytan, sihirbaz, kahin, bâtıl mabud, insanların ve cinlerin büyüklük taslayıp inat edenler gibi kelimelerin her biri "tağut" kelimesiyle -manaları itibariyle tam eş anlamlı değilse de- pek yakın veya birbirini gerektiren şeyler olarak kullanıldıklarına işaret edilir.

İkinci olarak "tağut"un açığı da, gizlisi de, görünürü de, görünmezi de vardır.

Üçüncü olarak, tuğyan kavramından anlaşılacağı üzere putlar ikinci derecede tağutlardır. Aslında akıl sahibi olmayan putların

---

[85] Elmalılı, **Hak Dini**, III, 9; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 241, er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, X, 132.

ve dikili taşların tağutlardan sayılmaması gerekirdi. Zira bunlar Allah'a karşı bir azgınlığa sebeb olamazlar ve azgınlığa rıza gösteremezler. Fakat red de edemezler. Bu sebeple nihâyetinde bir azgınlık sebebi olabilirler. Bu sebebi de azgınlar bulurlar. Putlar, aslında erkek veya dişi tağutların hayalleridir. Gizli ve açık azgınlar, bunlar ile kendi tuğyanlarını sürdürürler. Bu yönüyle putlar asıl tağut değil, tağutların temsilcileridirler. "*Kim tağutu inkar ederse...*" âyeti ile tevhid emrinde ilk iş, putlardan önce ona sevk eden azgın isyankarları inkar etmektir.

Dördüncü olarak, Allah'a karşı isyankâr olmayan ve şirke razı olma ihtimali bulunmayan ve bununla beraber birtakım isyankârlar tarafından ilah olarak kabul edilen Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Üzeyir (a.s.) gibi büyük insanların kendileri tağut tabirinden ve kendilerine tağut denilenlerden hariçtir.[86] Tevhid emrinde "başka hiçbir ilah yok." derken bunların ilahlığını da olumsuz kılıp inkar etmek, ibadet etmemek farz olduğu halde, diğer taraftan bunların inkarı caiz olmayacak, bilakis Allah'a imanın gereklerinden olarak peygamberlere iman ve saygı da imanın şartlarına dâhil bulunacaktır. Bu çok önemli nükteye işaret edilerek "*kim tağutu inkâr ederse...*" buyrulmuş -Hz. İsa ve Hz. Üzeyir gibi kendilerine ilahlık isnad edilen kimselerin ilah olmalarının kabul edilmeyeceği şart koşulmuş ama peygamber olduklarını- inkâr şart koşulmamıştır. Dolayısıyla tevhidin şartı Allah'tan başkalarından ilahlık vasfını kaldırmak ve bu arada tağutları inkâr etmek, yani onları hiç tanımamak, kendilerine ilahlık payesi verdikleri kimseleri de ilahlık altındaki derecele-

---

[86] Elmalılı'nın dikkati çektiği bu ayrıntı çok önemlidir. Zira, "*Siz ve taptıklarınız cehennem odunusunuz.*" (Enbiya 21/98) âyeti geldiğinde, Kureyşliler kendilerinin meleklere, Yahudi'lerin Hz. Uzeyr'e, Hrıstiyanların Hz. İsa'ya taptıklarını o halde o tapılanların da mı cehennemde olduğu tartışmasını yapmışlardı. Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** 1255.

rine göre –yani peygamber olma- haklarını tanımaktır. Çünkü hak, Allah'tandır. Allah'ın tek olduğuna inanan bir mümin olmak için Allah'a imandan önce küfre tevbe etmek şarttır. Ve bu tevbenin de şartı tağutları asla tanımamaya yani onları kabul etmemeye kesin karar vermektir.[87]

Müfessirimizin bu beyanlarından anlaşılacağı üzere özetle "Allah yolundan alıkoyanlar" olarak tanımlanabilen tağuta tapanların, Kur'ân'da bahsi geçtiği şekilde en genel manada iki versiyonu vardır:

1) Kendi hevâsını ilah edinen: Allah'ı kabul etmeyen ve tarih boyunca zulumleri ile meşhur olmuş, özelde Firavun ve Nemrud, genelde ise onlar gibi olanlar hakkındadır.

2) Peygamber, melek, cin ve putları ilah edinenler: Kur'ân'ın müşriklerin, Yahudi ve Hıristiyanların ilah inancı hakkındaki tasavvurlarının beyanı hakkındadır.

Kendi hevâsını ilah edinenlerin bahsi Kur'ân'da iki yerde geçer.[88] Bu kimselerin en genel özelliği Allah'ı bir yaratıcı olarak kabul etmekle beraber kendi arzu ve isteklerinin doğrultusunda hareket etmeleridir. Helal kılınanları haram; haram kılınanları helal kabul ederler.[89] İnançlarında ahiret endişesi yer almaz. Düşüncelerine göre şayet ahiret varsa da dünyada üst konumda oldukları için orada da en üst konumda olacaklardır.[90]

Diğer taraftan risaletin başlangıcında, Kur'ân'a ilk muhatap

---

[87] Elmalılı, **Hak Dini**, II, 165-167; Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'ân Tefsiri**, I, 268; er-Râğıb, **el-Müfredât,** "t-ğ-y" md., 636.
[88] Furkan 25/43; Casiye 45/23.
[89] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** 1699; en-Nesefi, **Medârik,** III, 303; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf,** 1007.
[90] Kehf 18/36; Fussilet 41/50.

olan kişiler Allah inancından bihaber olan kimseler değildir.[91] Onlar, Allah'ı aşkın bir varlık olarak görmelerinden ötürü, O'na erişemeyecekleri sanısıyla, ortak koşmakta idiler. İslam öncesi Arabistan'ın dini inanç sistemi hakkında bilgi veren Şemseddin Günaltay, Arapların totemizm (klanlara verilen hayvan veya bitki ismi), animizm (ruhçuluk) ve fetişizimden (taşlara tapmak) geçmek suretiyle putlara tapmaya başladığını belirtmektedir.[92] Müşriklerin düşüncesine göre, tapınılan bu ilahlar, Allah'a bir yakınlaşma vesilesi olmakta[93] ve ayrıca bu tapınılan şeylerin şefaat etme yetkisine sahip olduklarını zannettikleri için kendilerine de şefaat edecekleri[94] fikrini gütmektedirler. Buradan da anlaşılacağı üzere Arapların tamamında olmasa da bir kısmında bozuk olarak olsa da ahirete inanç mevcuttur.[95]

Bundan başka Yahudi'lerin bir kısmında şirk meselesi Hz. Üzeyr'de, daha dar boyutta ise *ahbâr* denilen yahudi din adamlarına helal-haram koyma yetkisini verme durumunda ortaya çıkmıştır. Yahudilerin kendilerine gönderilen nebileri öldürmeleri, Tevrat ile amel etmemeleri, onu bilenlerin ölmesi veya öldürülmesi ile Tevrat'tan tamamen bihaber kalıp onu unutmalarının ardından, Hz. Üzeyir'in onlara çıkıp tekrar Tevratı okumasının ve yazmasının kendisinin "Üzeyir başka değil illa Allah'ın oğludur." diye anılmasına neden olmuştur. Bu söz de Hıristiyan'ların Hz. İsa'nın babasız dün

[91] Neml 27/66-68.
[92] Şemseddin Günaltay (ö. 1961), **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri,** Ankara, Ankara Okulu Yay., 1997, 63-69.
[93] Zümer 39/3.
[94] Yunus 10/18. bkz. Elmalılı, IV, 463.
[95] Neml 27/66-68; bkz.: Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı,** I, 394.

yaya gelmesinden ötürü "İsa Allah'ın oğludur" sözüne yol açmıştır. [96]

Müşriklerin Ehl-i Kitab'ın evlat edinme meselesinde, onlardan etkilenip etkilenmedikleri konusunda birtakım tartışmalar olmakla birlikte,[97] animizm meselesinden hareketle, müşriklerin melekler için Allah'ın kızları olduğu iddiasıyla, cinler için onların Allah ile akrabalık ilişkisi olduğu iddiası ve O'na eş tuttukları Kur'ân'da haber verilmektedir.[98] Aynı şekilde cinlerden korktukları için meleklere tapanların var olduğu rivayeti de mevcuttur.[99] Zira cahiliye Arapları, melekleri cinlerden üstün kabul ediyorlardı.[100]

Diğer taraftan Kureyş kabilesinden özellikle Beni Ümeyye'nin atalarından birinin adının Abdu'ş-Şems olması ve üstelik bu ismi taşıyan tek kişinin ilgili şahıs olmaması ve her ne kadar Hz. Peygamber'in çevresinde gök cisimlerine tapan kişilerin var olduğu kaynaklarda verilmemiş olsa da Kur'ân'da gök cisimlerine tapınmanın yasaklanması[101] bizi, o zaman ki Arap toplumunda gök cisimlerine karşı bir kutsama ve korku bulunduğu fikrine götürür.[102]

İnanç sistemi açısından insanlar teist, deist, ateist diye üç gruba ayrılmaktadır. Teist yaratıcı inancına sahip iken Ateist yaratıcıyı kabul etmemektedir. Deistlerin inancına göre ise Tanrı evreni yaratmış ve sonra kendi haline çekilmiştir. Yarattıklarına herhangi

---

[96] Tevbe 9/30, 31. ez-Zemahşeri, **el-Keşşâf**, 430; Elmalılı, IV, 316; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 874.
[97] İzzet Derveze, **Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed**, İstanbul, Düşün Yay., 2011, I, . 344.
[98] Enam 6/100; Yunus 10/68; Kehf 18/4-5; Nahl 16/57; Enbiya 21/26-27; Saffât 37/149, 150, 159.
[99] Yaşar Çelikkol, **İslam Öncesi Mekke**, Ankara, Ankara Okulu, 2003, 187.
[100] Toshihiko İzutsu, **God and Man in the Qur'an**, Kuala Lumpur, İslamic Book Trust, 2002, 9.
[101] Fussilet 41/37.
[102] İzzet Derveze, **Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed**, 482.

bir müdahalesi söz konusu değildir. Dileyen dilediğini yapmakta serbesttir.[103] Teist ise yaratıcının varlığı kabul etmekle birlikte O'nun tekliği-çoğulluğu konusunda tereddüt içindedirler. Dolayısıyla insanlar kendi aralarında mü'min, ehl-i kitap ve müşrik olarak taksim edilir. Kur'ân'da net ifade olmakla birlikte[104] Ehl-i Kitab'ın müşrik olup olmadığı meselesinde görüş ayrılığı olduğunu zikreden Ahmet Koç, onların müşrik olmadığı kanısındadır. [105] Biz burada aynı kanaatte olmadığımızı belirtmekteyiz. Zira Tevbe sûresinin 31. ayetinde geçtiği üzere, ehli kitabın din adamlarına helal-haram koyma yetkisini vermesi açık bir şekilde Allah'a ortak koşmaları için yeterli bir delildir. Fakat yeri olmadığı için biz bu konuya girmeyecek, Kur'ân'ın Allah ile tağut mukayesesinde sunmuş olduğu örnekleri zikredeceğiz.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, genel olarak müşriklerin zihinlerinde Allah inancı mevcuttur. Çünkü Kur'ân onların: "Yer yüzünü ve gök yüzünü yaratan ve bu yedi kat semâ'nın ve yüce arşın sahibi olup her şeyin gerçek yönetimini elinde tutan, kendisi her şeyi koruyup gözeten, ama himaye altında olmayan, güneşi ve ayı hizmetinize veren, gökten yağmuru indirip onunla ölmüş olan nebatı yeniden canlandıran kimdir?" sorularına *"Kesinlikle ve kesinlikle Aziz ve Alim olan Allah'tır."*[106] diye cevap verdiklerini haber verir.

Bu temel tespitten sonra Kur'ân, muhataplarının Allah'tan başkasını velî edinmemeleri gerektiğini, yegâne velînin ve şefaat

---

[103] Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, Ankara, Vadi Yayınları, 2002, 229
[104] Tevbe 9/31.
[105] Bkz.: Ahmet Koç, **Eleştirel Açıdan Kur'ân'da Müşriklerin Ahlaki Vasıfları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.B.E., İstanbul, 2006, 53, 59.
[106] Müminûn 23/83-89; Ankebut 29/61, 63; Lokman 31/25; Zümer 39/28; Zuhruf 43/9, 87.

edenin Allah olduğunu[107] ve yine O'nun bildirmesiyle muhatapları-nın hakiki velîlerinin O'nun Resulu, ayrıca Allah yolunda hicret edenler, malları ve bedenleriyle cihad edenler, hakkıyla namaz kılanlar, zekât verenler, rüku edenler ve birbirlerine yardımda bulunanlar olduğunu[108] Allah'tan başka edinilen velîlerin muhatapların kendileri için aslında bir düşman olduğunu beyan eder .[109] Zira tağut, kişiyi iman aydınlığından küfür bataklığına sevk eder ama onu inkar edip Allah'a iman eden kimse kopmayan bir kulpa yapışmış olur, Allah'ı veli kabul ettiği için de küfrün karanlığından imanın aydınlığına ulaşır.[110] Tağut'u veli edindiği ve Allah'a ortak koştuğu için muhatabın kendisine veli kılınan tağut muhatabının üzerinde etkili olacağı için[111] onu fakirlikle korkutup onun fuhşiyyat işlemesini telkin edip cehenneme davet ederken, Allah mağfiretini, cennetini ve lutfunu vaad eder.[112] Tağut muhatabını cihad mevzusunda güçlü düşman ile korkutmaya çalışırken, Allah bu türden muhataplarını cehennem ile korkutur.[113] Allah muhatabının tövbe etmesini isterken, tağut kendisine tabi olanların sarpa sarmasını, doğru yoldan sapmasını ister.[114] Dolayısıyla tağut'u kendisine rehber seçen muhatap, onun telkini ile azgınlığa sürüklenir ve onun etkisi altından kurtulamayacak bir duruma gelir de sonunda ne kötü bir veli edindiğine pişman olur.[115]

Kur'ân, genel olarak veli edinme durumunun sonunu beyan

---

[107] Bakara 2/256; Enam 6/51, 196; Tevbe 9/116; Yunus 10/3; Hud 11/20; Yusuf 12/101; Rad 13/11; Secde 32/4.
[108] Maide 5/45; Araf 7/96; Enfal 8/72.
[109] Kehf 18/50.
[110] Bakara 2/221, 256-257; Yunus 10/25.
[111] Araf 7/27; Nahl 16/100.
[112] Bakara 2/268, 221.
[113] Âl-i İmran 3/175; Zümer 39/16.
[114] Nisa 4/28.
[115] Araf 7/202; Nisa 4/38.

etmesinin yanı sıra muhataplarına Allah'ı ve tağutu tanıtır. Bu tanımlamalar Kur'ân'ın başından sonuna mevcuttur. Konumuz açısından bu tanımların tamamını beyan yerine Allah'ın en genel manada tanımının yapıldığı İhlas sûresi üzerinden karşılaştırmaya gideceğiz. Zira Hz. Peygambere sorulan "Senin ilahın kimdir?" sorusuna cevaben:

"De ki: O Allah'tır."[116] ayeti ve devamı inmiştir. Allah ki ikincisi olmayan tek birdir. Evvel ve ahir şerikten münezzeh hiçbir şey kendisine benzemeyen hep bir, yegâne birdir. Ezelde ve layezelde hep bir olan ve beraberinde diğeri bulunmayan tek'tir.[117] Hâlbuki müşriklerin taptığı pekçok tağut vardır. Bu gerçeği Kur'ân, Hz. Yusuf'un (a.s) ağzından şu soruyu sorarak muhataplarına mukayese ettirir:

أَأَرْبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ *"Farklı farklı ilahlar mı yoksa Tek ve Kahhar olan Allah mı daha hayırlı,* yani hangisi aklın ve sağduyunun gösterdiği yola daha uygundur."[118] Kur'ân Hz. Yusuf'un (a.s) diliyle haber verdiği bu âyeti: *"Tümü birbiriyle ihtilaflı ve birçok ortağı olan kimsenin emrindeki adam ile, tamamen, bir kişiye bağlı bulunan adamın durumu... içinde bulundukları şartlar açısından bu iki adam eşit olabilir mi?*[119] âyetiyle istifham yoluyla açıklamakta ve muhatabını istifham-ı

---

[116] İhlas 112/1.

[117] Elmalılı, **Hak Dini,** X, 63. Kur'ân'da Allah'tan başka ilah olmamasının sebepleri beyan edilir. Buna göre Şâyet Allah ile beraber bir takım ilahların da hakiki ilahlığı söz konusu olsaydı, her tanrı sadece kendi yarattığı âlemle ilgilenir, yalnızca onu kayırır ve böylece çok geçmeden bütün bir kainat mutlak bir karışıklık içine yuvarlanır giderdi. Enbiya 21/22; Müminûn 23/91.

[118] Yusuf 12/39; Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı,** II, 464.

[119] Zümer 39/29.

inkârî[120] tarzı sual ile bir karşılaştırmaya yönlendirrmektedir.

"*Allah Samed'dir.*[121] Her şey O'na muhtaçtır, O hiçbir şeye muhtaç değildir.[122] Halbuki diğer ilahlar bir başkasına muhtaçtır. Kendilerine de başka kimselere de fayda ve zarar verme özelliği olmayan, hepsi toplansa sivrisineği bile yaratamayan ama kendileri yaratılmış olan, sonra da ölüp ne zaman diriltileceklerini bile bilmeyen, ölüm, hayat ve yeniden dirilmede de hiç bir rolü olmayan şeylerdir. [123] -Tağut bahsinin dördüncü başlığında geçenler hariç-[124] diğer "*hepsi cehenneme odun olacak nesnelerdir. Eğer ilah olsaydılar cehenneme girerler mi idi?*"[125] Bu gerçeği de bildirdikten sonra Kur'ân "*Hiç bir şey yaratamayan ve kendileri yaratılmış şeyleri mi Allah'a ortak kabul ediyorlar.*"[126] Bu durumun doğru olmadığını, tâğut ile Allah'ın

---

[120] Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, Şam, Mektebetü Gazali, 2000, 125.

[121] İhlas 112/2.

[122] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1228.

[123] Maide 5/76; Enam 6/71; Araf 7/192, 196; Yunus 10/18; Rad 13/16; Nahl 16/21; Enbiya 21/43, 58, 66; Furkan 25/3, 55; Hac 22/12, 73-74.

[124] Kendilerine tapınılan meleklere ve peygamberlere ki onların her biri O'nun rahmetini umar ve azabından korkarken ve O'nun rızasını kazanmak için çaba sarfederken (İsra 17/56) kıyamet günü sorulan "*Onları siz mi saptırdınız yoksa onlar zaten sapmış kimseler mi idiler?*" sorusuna "*Sınırsız kudret ve yüceliğinle Seni tenzîh ederiz!" diye cevap verecekler, "Senden başka dost, efendi edinmek bize yakışmaz! Fakat, bunlara gelince, Sen bunlara ve babalarına dünya hayatının tadını çıkarmaları için fırsat verdin; öyle ki, onlar da sonunda Seni anmayı büsbütün unuttular; çünkü bunlar her türlü iyilikten yoksun kimselerdi, aslında cinlere tapıyorlardı.*" diye cevap vererek kendilerine tapanların tapmalarını reddeceklerinin beyan edildiği gibi, (Furkan 17-18, Sebe 34/41; Fatır 35/14.) bir takım şeylere tapan kimselere "*Hiç bir sağlam deliliniz olmadığı halde ortak koştuklarınız nerede?* sorusunun da sorulacağını ama bu soruya hakkıyla cevap verilemeyeceğinin de Kur'ân'da haberi verilmektedir (Hac 22/71; Kasas 28/62, 74; Fussilet 41/48; Ahkaf 46/4; Necm 53/23). Dahası Şeytan'ın da kendisine koşulan şirki reddeceğini beyan eden Kur'ân, Kıyamet günü, tapınılanların kendilerine tapanlara düşman olacağının da haberini vermektedir. (İbrahim 14/22; Ahkaf 46/6).

[125] Enbiya 21/98-99.

[126] Araf 7/191.

bir kabul edilmeyeceğini: أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لاَّ يَخْلُقُ أَفَلا تَذَكَّرُونَ *"Hiç yaratan ile yaratmayan bir olur mu?"*[127] diye sorarak muhatabını istifhâm-ı inkâri ve tevbîhî metoduyla[128] ikinci bir karşılaştırmaya yönlendirir.

"Allah'ın ne babası ve annesi, ne evladı ve ne de eşi vardır.[129] "Böyle doğmuş ve doğurmuş bir Allah olmadığı gibi, olması da mümkün ve muhtemel değildir, mümtenîdir. Çünkü doğuran fani ve muhtaç olacağı gibi doğan da kadim ve lizâtihi vacibü'l-vücûd olamaz. Sonradan olmuş hâdis, aynı zamanda faniye muhtaç eksik biri olur. Ehad ve samed olan Allah Teâlâ'nın zatında ne geçmişte ne gelecekte yokluk (adem), eksiklik, hudûs ve fanilik bulunmaz. O ezelde ve ebedde hep birdir, hiç eksiksiz bâki ve sameddir."[130]

Bu bağlamdaki âyetlerde, hem Hıristiyan'lara hem de Yahudi'lere cevap verilmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere Hz. Üzeyr ve Hz. İsa'ya –güya- Allah'ın oğulları olmaları sebebiyle uluhiyyet isnad edilmekte idi. İlgili âyetlere ek olarak Kur'ân, Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın yemek yiyen zatlar olduğunu haber vermektedir.[131] Bu "*yemek yeme*" tabiri önemlidir. Zira fıtrî bir ihtiyaç olan yemek yeme durumu bir zarurettir. Fakat bir o kadar da zaruri olan bir mesele yenilen bu şeylerin vucuddan ihraç edilme hadisesini gerektirir. "Kur'ân, edebe mugayir olan tanımlamaları alenî yapmaksızın muhatabının bu durumu düşünmesine yol açmaktadır."[132] Zımnen muhatabın zihnine şu soru yöneltilir: "Yemek yiyen ve sonra da yediğini vucudundan ihraç etme mecburiyetinde olan bir-

---

[127] Nahl 16/17.
[128] Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân,** 54, 74.
[129] Enam 6/101; Mumınûn 23/91; Furkan 25/2; İhlas 112/3.
[130] Elmalılı, **Hak Dini**, X, 59.
[131] Maide 5/75.
[132] Hayati Aydın, **Kur'ân'da Psikolojik İkna**, İstanbul, Timaş Yay., 2006, 40.

kimse ilah olabilir mi?!"

Aynı şekilde Nemrud ve Firavun'a ve bu şahısların üzerinden onlar gibi olanlara da hitap vardır. Malum olduğu üzere Nemrud kendisini ilah olarak görüp bunu ilan ettiğinde, kendisinin de Allah gibi yaratıp öldürebileceğinin iddiasından sonra bu iddiasını ispatlamak için kendince çabalarda bulunmuş idi. Bu çabasının karşılığında "Fakat *benim Rabbim güneşi doğudan getirir, madem sen de ilahsın, o zaman güneşi batıdan getir.*" şeklinde bir teklif üzerine, cevap veremez hale gelmiştir. Zira hayat yaratmanın, güneşi hareket yönünü değiştirmekten daha önemli olduğu apaçık ortadır.[133] Dolayısıyla Kur'ân, o ve ona benzer kişilere "Güneşin hareket yönünü bile değiştiremedikten sonra kendini ilah kabul ve ilan etmek ne oranda makuldür?!" sorusunu zımnen sormaktadır.

Allâh'ın, kendisine denk olabilecek hiçbir şey yoktur.[134] O, bütün kainâtın yaratıcısı, yegâne sahibi, mâliki ve hâkimi olduğu için, kendisine tapınılan şeylerin hiçbir şeye malikliği söz konusu değildir. Kur'ân'ın ifadesiyle onlar, yeryüzünde ve gökyüzünde yaratmış oldukları hiçbir şey olmadığı gibi, onların yönetiminde de ortaklığı söz konusu olmayan ve hiçbir şeyi yaratamamanın yanı sıra kendileri yaratılan[135], başa gelen musibetleri kaldırma veya değiştirme kudreti bulunmayan[136], çekirdeğin zarı kadar hatta zerre miktarı kadar bir güce bile sahip olmayan[137], ne ölümde, ne hayatta ne de yeniden diriltilmede hiçbir güce sahip olmayan şeylerdir[138] diye beyan edildikten sonra, "*Aksini ispatlayacak bir delililiniz veya bilgi*

[133] Elmalılı, **Hak Dini**, III, 177.
[134] Şura 42/11; İhlas 112/4.
[135] Nahl 16/20; Fatır 35/40.
[136] İsra 17/56.
[137] Sebe 35/22; Fatır 36/13-14.
[138] Furkan 25/4.

kırıntınız varsa getirin!" diye de meydan okumaktadır.[139] Ayrıca bu meydan okumayı kuvvetlendirecek tarzda, "*De ki: "Allah'a ortak koştuğunuz varlıkları, güçleri ve Allah'tan başka yalvarıp yakardıklarınızı gerçekten hiç düşündünüz mü? Bana onların yeryüzünde ne yarattıklarını gösterin; yoksa onların göklerin yönetiminde bir katkıları mı var sanıyorsunuz!"*[140] şeklindeki istifhâm-ı inkâri örneğini de sunmaktadır.

Diğer taraftan Kur'ân, muhataplarına "*Yapılan bütün dualar, bütün çağrı ve arayışlar ancak O'na yöneltilmelidir; çünkü insanların O'nu bırakıp da yakardıkları öteki varlıklar ve güçler bu yakarışlarına hiçbir şekilde karşılık veremezler. Öyle ki, onlara, yakarıp duran kimsenin durumu* ***ellerini suya doğru uzatıp, suyun kendisine ulaşmasını bekleyen birinin durumuna benzer;*** *oysa bu durumda su asla ona ulaşmayacaktır. Bunun içindir ki, hakkı inkar edenlerin yakarması kendilerini sapıklık içinde tüketmekten başka bir sonuç getirmez."*[141] diye temsil yoluyla haber verdikten sonra yine de yalvaracak olanlara şu hitabı yapar:

"*Çünkü onlara yol göstermeleri için yalvarsanız, işitmezler; sana baktıklarını sanırsın, oysa görmezler."*[142], *"Size cevap verecek durumda olmayan varlıklara mı yol göstermeleri için yakarıyorsunuz? Onlara ister yakarın, ister karşılarında susun, sizin için fark eden bir şey olmaz."*[143] Zira *Allah hak'tır, diğerleri bâtıldır.*[144] *"Hakikat terkedildikten sonra bâtıldan başka ne vardır."*[145] *"Öyle ise bile bile bâtıla, boş şeylere iman edip Allah'ın nimetlerini*

---

[139] Ahkaf 46/4.
[140] Fatır 35/40; Ahkaf 46/4; bkz. Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, 116.
[141] Rad 13/14.
[142] Araf 7/198; Fatır 25/14.
[143] Araf 7/193.
[144] Hacc 22/62; Lokman 31/30.
[145] Yunus 10/32.

inkar mı ediyorlar.”[146] diye istifham-ı inkârî ve tevbîhî yoluyla sormaktadır.[147] Bu bildiriyi yaptıktan sonra da Kur'ân muhataplarına yeni bir soru sorar: “*De ki: “O sizin tanrılaştırdığınız varlıklar arasında hayatı yoktan var edip de sonra onu tekrar tekrar yaratan var mı?” De ki: “Bütün karmaşıklığıyla hayatı yoktan var eden ve sonra tekrar tekrar yaratan ancak Allah'tır. Hal böyleyken, nasıl oluyor da, yanlış hükmediyorsunuz!” De ki: “O sizin tanrılaştırdığınız varlıklardan hiç sizi hakka eriştiren var mı? De ki: “Hakka eriştiren yalnızca Allah'tır. Öyleyse, hakka eriştiren mi izlenmeye layıktır, yoksa kendisine yol gösterilmedikçe kendi başına doğru yolu bulamayacak durumda olan mı?”*[148] Allah ile tâğutun karşılaştırmasının yapıldığı bu ayetlerde de görüldüğü üzere yaratanın, diriltenin, hidayete erdirenin sadece Allah olduğu, tâguta ise yol göstermedikten sonra kendi yolunu bile bulamayacak iken nasıl bir başkasına yol göstermesinin mümkün olabileceği istifhâm-ı inkâri yoluyla sorulmaktadır.

Kur'ân, bu istifham-ı inkârînin farklı şekillerini de muhataplarına yine mukayese yoluyla sunmaktadır:

أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لاَّ يَخْلُقُ أَفَلا تَذَكَّرُونَ

“*Hiç bir şey yaratamayan ile her şeyi yaratan bir olur mu!”*[149]*; Öyle ise tapılmak üzere Allah mı daha hayırlıdır yoksa düzmece ilahlar mı!”*[150] Kur'ân'ın sunmuş olduğu bu mukayesede ne putlar, ne cinler, ne melekler, ne nebiler ne de O'nun dışındakiler bunların hiçbiri Yüce Allah'tan değil daha iyi olmak, O'nun eşi ve benzeri olmaktan bile çok uzaktır. Bunlar ile Yüce Allah arasında karşılaştırma yapıp bir

---

[146] Nahl 16/72.
[147] Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, 76.
[148] Yunus 10/34-35.
[149] Nahl 16/17.
[150] Neml 27/59.

yakınlık düşünmek, aklı başında hiçbir insanın harcı değildir. Bu nedenle bu soru bu şekilde ortaya konuyor. Bu soru açık bir aşağılama, yalın bir azarlamadır.[151]

Son olarak, Kur'ân ısrarla başka ilah edinen kimselere temsil yoluyla mukayeselerde bulunur: *"Allah size iki insan örneği veriyor: Biri hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasına bağımlı bir köle; diğeri de kendisine katımızdan bir armağan olarak güzel bir rızık bahşettiğimiz özgür bir insan ki, o rızıktan gizli-açık gönlünce, doğru yolda harcamalar yapıyor. İmdi, (düşünün), bu iki insan hiç bir tutulabilir mi! Bütün övgüler Allah'a yakışır ama onların çoğu bunu bilmezler. Ve yine Allah size başka iki insan örneği veriyor: Onlardan biri, hiçbir iş elinden gelmeyen bir dilsiz ki, efendisinin sırtında gerçek bir yük; öyle ki, beriki onu hangi işe koşsa olumlu bir sonuç alamıyor. Peki, işte böyle biri, doğru ve hakça olanın yapılmasını emreden ve kendisi de dosdoğru bir yolda yürüyen bilge bir kimseyle hiç bir tutulabilir mi?"*[152]

Görüldüğü üzere ayette yine istifham-ı inkârî ve tevbîhî üslubuyla[153] iki insan mukayesesi yapılmaktadır. "Temsil yoluyla yapılan bu mukayesede muhataplara kendi bildikleri şeylerden yola çıkılarak onların düşünmeleri hedeflenmiştir. Birinci örnek onların günlük hayatlarından alınmıştır. Onların hizmetçileri, köleleri bulunuyordu. Bu kölelerin hiçbir şeyleri yoktu. Ve hiçbir şeye de güçleri yetmezdi. Onlar hiçbir şeye gücü yetmeyen zavallı köle ile dilediğini yapabilen mülk sahibi efendiyi bir tutmazlardı. O halde nasıl olur da kulların efendisi ve sahibi olan Allah ile hepsi de O'nun kulu olan birini veya bir nesneyi bir tutabilirlerdi?! İkinci örnek hiçbir şey bilmeyen ve başarı elde edemeyen zayıf, dilsiz ve geri zekâlı bir

[151] Seyyid Kutub, **Fî Zılâl,** XI, 174.
[152] Nahl 16/75-76.
[153] Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, 76.

adam ile konuşabilen, güçlü, adaleti emreden, doğruluk, iyilik yolunda çalışan bir adamı tasvir ediyor. Akli dengesi yerinde olan biri, bu iki örneği aynı tutamaz. Nasıl olur da bir put veya taş ile her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, iyiliği emreden, doğru yola ileten Yüce Allah bir tutulabilir?!"[154]

Ön bilgi vermek suretiyle bütün bu istifhâm-ı inkâri, tevbihi ve temsili anlatımlar ile yapılan mukayeselerden sonra Kur'ân, muhatabına hiç bir zorlama yapmaksızın onu ilah konusunda bir seçime götürmektedir. Bundan sonra karar vermek ve bu karar doğrultusunda hareket etmek muhatabın elindedir ve muhatap seçiminde tamamen özgürdür. Dilerse kabul eder, dilerse inkâr eder.[155] Bununla birlikte bu özgürlüğünden de mesuldür. Kur'ân ön bilgi olarak sunduğu mukayesede tek çeşit ile yetinmez. Muhatabına farklı karşılaştırmalar yapmaya devam eder. Böylece akıl dolu bu mukayeseler ile muhatabın zihin dünyasının harekete geçmesi beklenir. Takip eden bahislerde bu açıklamalara devam edilecektir.

B. Hak-Bâtıl Mukayesesi

Hidâyet dalalet bölümünde de bahsedileceği üzere "Doğru yol insanın kendi hevasına göre takip ettiği değil, Allah'ın göstermiş olduğu yoldur." Hak kelimesi en genel anlamda vahiyle eşdeğer olup Allah'ın bildirdikleridir.[156] Kur'ân'da "hak" kavramı türevleriyle beraber 287 defa geçmektedir.[157] Kavram olarak hak; Kitap ve sünnete muvafık düşen her şeydir. "Kitab ve sünnete muvafık olan şey" tanımı inanç, tevhid, ibadet, ilim tahsili, cihad, iyiliği emretme, kötü-

---

[154] Seyyid Kutup, **Fî Zılâl**, IX, 217.
[155] İsra 17/107; Kehf 18/29; Fussilet 41/40; Müzzemmil 73/19; İnsan 76/29; Nebe 78/39.
[156] Bakara 2/147; Âl-i İmran 3/60.
[157] M.Fuad Abdulbaki, **Mucemu'l-Mufehres**, "Hak" md., 264-269.

lükten sakındırma, doğruluk, adaletle hüküm verme vs. tüm meşru eylemleri kapsar. Söylenmesi meşru olan söz, yapılması helal fiiller ve doğru olan inançlar da hak kapsamındadır. Özetle, hikmetle yaratılan herşeydir. Bundan dolayıdır ki Allah'ın tüm fiillerine ve dolayısıyla yarattıklarına da hak denilmiştir.[158]

Bâtıl kavramı da Kur'ân'da türevleriyle birlikte 36 yerde geçmektedir.[159] "Hak her türlü iyi, güzel ve hayırlı söz, niyet ve eylemi bildirirken; bâtıl onun tam aksine her türlü kötülük, çirkinlik ve şerri ifade etmektedir. Hak belli ve açık olması sebebiyle "nur" diye isimlendirilirken bâtıl karanlık, kargaşa ve eğri olduğu için "zulumat" olarak da isimlendirilmiştir. Değişen ve zevale mahkûm olan şeydir."[160] Dolayısıyla Bâtıl, Hakkın tam zıddıdır ve incelendiğinde herhangi bir sabit ilkesi olmayan şey demektir.[161]

Kur'ân'da belirtildiği gibi, Hz. Peygamber'in risaletinin evvelki kitaplarda mevcut olması ve buna rağmen Ehl-i Kitab'ın bu gerçeği bile bile gizlemesi olayı da Kur'ân'da *bâtıl* diye isimlendirilmiştir.[162] Dolayısıyla *hakkın* kabul edilmediği yerde dalalet vardır.[163] Bu dalalet de bâtıl ile eşdeğer olup konu başında da belirttiğimiz üzere insanların kendi hevasına uymalarıyla zuhur eder.[164]

Bâtıl için Kur'ân'da çeşitli temsiller verilmiş; faydasız çerçöp gibi olan köpüğe benzetilmiş,[165] ilahi vahyin haricinde oluşturu-

---

[158] Abdulcelil Candan, **Kur'ân'da Hak-Bâtıl Mücadelesi,** Ankara, 2 Kaynak Yayınevi, 2000, 25; bkz.: er-Râğıb, **el-Müfredât,** "h-k-k" md., 297-298.
[159] M. Fuad Abdulbâki, **Mucemu'l-Mufehres**, "b-t-l" md., 156.
[160] Abdulcelil Candan, **Kur'ân'da Hak-Bâtıl Mücadelesi,** 48.
[161] er-Râğıb, **el-Müfredât**, 149.
[162] Bakara 2/42; Âl-i İmran 3/70.
[163] Yunus 10/32.
[164] Kasas 28/50.
[165] Rad 13/17.

lan dünya düzeninin yıkılmak üzere olan temelsiz bir bina gibi zayıf[166] veya bu düzeni oluşturan fikirlerin davranışlarının getirilerinin görünüşte sağlam, güçlü ve düzgün gözükse de fırtınalı bir durumda yani zor şartlarda hemen dağılan bir kül gibi güçsüz;[167] buna karşın, hakkın Allah'tan olması sebebiyle sağlam ve güçlü, zorluklar ve her türlü olumsuz şartlar içinde dimdik ayakta kalan, küle ve köpüğe benzemediği gibi üstelik karşı karşıya kaldıkları durumlarda ne kadar güçlü ve gösterişli gözükse de bu bâtıl'ın beynini tamamen dağıtabilecek kadar kuvvetli olduğu gözler önüne serilmiştir.[168]

Bununla birlikte Yüce Allah, hakkın hâkim, bâtılın iptal olacağını ve mücrimler istemese[169] ve hatta hakkı, bâtıl yollar ile ortadan kaldırmak isteseler de[170] hakkın gerçekleşeceğini, hak olan nurunun tamamlanacağını beyan etmiştir.[171] Çünkü hak gelince bâtıl ortadan kaybolur. Zira batıl kaybolmaya mahkûmdur. [172]

Dolayısıyla Kur'ân kendine tabi olanları iman edenler olarak nitelerken; bâtıla tâbi olanları da küfür ve nankörlük edenler ifadesiyle tanımlamakta,[173] bu nankörlükte kalacak olanların sonunun pişmanlık olacağını haber vererek[174] bizim konumuz açısından muhataplara istifham-ı inkârî yoluyla şu soruyu sormaktadır. "*Allah'ın sunmuş olduğu bütün bu nimetlere rağmen onlar hâlâ bâtıl ilahlara mı*

[166] Ankebut 29/41.
[167] İbrahim 14/18.
[168] Enbiya 21/18.
[169] Enfal 8/8; Yunus 10/82.
[170] Kehf 18/56.
[171] Tevbe 9/32; Saff 61/8.
[172] İsra 17/81.
[173] Muhammed 47/3.
[174] Ankebut 29/52.

kulluk ediyorlar!"[175]

Objektif olma özelliğini kaybetmeyen bilinçten beklenen bu sualden sonra Kur'ân'ın gösterdiği doğrultuda hareket etmesidir. Bununla birlikte her zaman değinileceği üzere muhatap, seçiminde tamamen serbest ama aynı zamanda bu ihtiyarından mesuldur. Dilerse görünüşe aldanarak batılda kalır, dilerse hak tarafta yerini alır.

C. Kör-Gören Mukayesesi

Kavramların ifade ettiği manalara, muhatabın yüklediği anlamdan ziyade Kur'ân'ın yüklediği misyon birinci derecede önemlidir. Konuşulan kelime bir olsa da yüklenen mana farklı olunca iletişim ister istemez kopacaktır ve kopması da kaçınılmazdır. Dolayısıyla burada Kur'ân'ın görme ve bakma ile kör olma kavramlarına yüklediği manalar irdelenecektir.

Kur'ân "kör" derken, gözlerin görmemesi anlamına gelen manayı kast etmez. Kalplerin kör olmasını kast eder.[176] Objektif kalpten, sağlam bilgiden, dirençli bir iradeden yoksun olan bireyin "kör" duruma düşmesi kaçınılmazdır. Şeytan tarafından, güneşe tapma ameli kendilerine hoş gösterilen,[177] Allah'tan başkasına taptıkları için kendilerine davet gelmezden evvel, bu amelin kendilerini hak yoldan çevirdiği kimselerden olan Sebe Melikesi Belkıs[178]ve Allah hakkında hiçbir mahlûkun yalan söylemesi olanağının olmadığını zanneden bir takım cinler ile alakalı âyetler[179] bizlere kişiyi körlükten kurtaracak temel şeyler olan yukarıda saydığımız objektif

[175] Nahl 16/72; Ankebut 29/67; bkz. Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, 108.
[176] Hacc 22/46.
[177] Neml 27/24.
[178] Neml 27/43.
[179] Cinn 72/5, 14; Neml 27/42.

kalb, sağlam bilgi ve dirençli bir iradeyi olmazsa olmazlardan göstermektedir. Dolayısıyla gerçekler idrak edildiğinde bireyin, nefsinin hevasına uymaktan uzaklaşıp Hakk'ın emirleri doğrultusuna girmesi icap ettiğini fakat yine de insanın seçiminde serbest bırakıldığı şöyle haber verilir:

قَدْ جَاءكُم بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَاْ عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ

"(Doğrusu) size Rabbiniz tarafından basiretler (gözünüzü açacak deliller) verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendine, kim de kör kalırsa zararı kendinedir. Ben üzerinize bekçi (zorlayıcı) değilim."[180]

Kur'ân uyarısından sonra, bu teklifi yerine getireni, baktığında hakkıyla gören; gereklilikleri yerine getirmeyip nefsinin bendesi olanı da kör ve sağır olarak nitelemektedir. Bakmakla, görmek fillerinin bir olmadığını ifade sadedinde: وَمِنهُم مَّن **يَنظُرُ** إِلَيْكَ أَفَأَنتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُواْ لاَ **يُبْصِرُونَ** "*İçlerinden sana (ve getirdiğin ayetlere)* ***bakanlar*** *da var. Fakat (hakikati)* ***göremiyorlarsa,*** *körlere doğru yolu sen mi göstereceksin?*"[181] diyerek bu iki fiilin farklılığına işaret etmektedir. Görebilmek için kalbin diri olması lazımdır.[182] Körlükten kurtulabilmek için ilme yani Kur'ân âyetlerine ulaşıp, onları kabul etmelidir.[183] Zira görenler doyurucu –yakini bilgiye ulaşmak suretiyle teslimiyette zirveye çıkarlar. Objektif olarak düşünenler baktıkları açıyı doğru olarak görebilirler, inatlarına ve nefislerine teslim olmadıkları için O'nun rızasına ulaşırlar.[184] Yoksa ilme ulaştığı halde inadına körlüğü

---

[180] Enam 6/104.
[181] Yunus 10/43.
[182] Hacc 22/46; Yasin 36/70.
[183] Neml 27/81.
[184] Sebe 34/6.

tercih edenler Kur'ân'ın tabiriyle yalnızca "zalimler"[185] olarak; âyetlerin, geçmiş milletlerin, kainatın mevcudatı üzerinde düşünüp de görmeyi başarabilenler "alimler" olarak nitelendirilir.[186]

Konuyu biraz daha tafsilatlı ifade edecek olursak şöyle diyebiliriz: Firavunun sihirbazları işlerinde pek mahir, gözüpek ve son derece bilgili idiler. Hz. Musa (a.s) ile yapacakları müsabakadan galip geleceklerine o kadar emindiler ki bu karşılaşmadan kendilerine bir çıkar sağlayabilmek için Firavun'a "*Bu karşılaşmadan galib gelirsek bize güzel bir karşılık vardır değil mi?*"[187] mealinde istekte bulundular. Sanatlarındaki maharetlerini sergilediklerinde, insanlar onların sihirlerinin etkisine girmişlerdi. Hatta ister istemez Hz. Musa bile olaydan etkilenmişti.[188] Sıra Hz. Musa'ya gelip de asasını kullanınca, mucize meydana geldiği için az önceki sihirbazlar derhal olayın farkına varıp bu işin bir sihir-büyü olamayacağını idrak ettiler, gerçeği gördükleri için de el ve ayaklarından çaprazlamasına kesilmeyi, öldürülmeyi[189] bile göze alıp "*Musa'nın, Harun'un (a.s) ve âlemlerin Rabb'ine iman ettik!*"[190] dediler ve Allah da onları bakıp da görenler kategorisine, Firavun ve yandaşlarını da bakıp da görmeyenler kategorisine sokarak, onlar için "*İki dünyada da körlerdendir.*"[191] demiştir.

Dolayısıyla gören kişi; yeryüzünün, gökyüzünün yaratılmasından, gece gündüzün peşi sıra gelmesinden, kurumuş toprakların yağan yağmur sonrası tekrar canlanmasından, emre amâde bekle-

---

[185] Ankebut 29/49.
[186] Ankebut 29/43.
[187] Araf 7/113; Şuara 26/41.
[188] Araf 7/116; Taha 20/67.
[189] Taha 20/72-73; Şuara 26/47-51.
[190] Araf 7/122.
[191] İsra 17/72.

yen bulutlardan ibret alır.[192] Kâinata bakar ve her durumda bunları yaratanı düşünür de "*Allah'ım! Sen bunları boşa yaratmadın.*"[193] diye tefekkur eder ve tüm bu oluşumların bir sonu olacağını idrak ettiği için "*Acı sondan bizleri koru.*"[194] diye dua eder. Zeytinin, ekinlerin, hurmaların, her türlü yiyeceğin, güneşin, ayın, yeryüzündeki farklı renklerdeki şeylerin,[195] dağların sağlam birer kazık gibi yere dikilmiş olmasının,[196] meyvelerin döllenmesi için gerekli olan erkeklik dişilik unsurlarının,[197] enam denilen sağmal hayvanların ve bunların sütlerinin, arının, balın,[198] rüzgarın,[199] kendi vücutlarının,[200] eşlerinin,[201] bir babadan gelinmesine rağmen dillerin ve renklerin farklı olmasının,[202] gecenin ve gece uykusunun,[203] rızıkların kimine bol kimine az verilmesinin[204] vb. şeylerin var olmasına ibret gözleriyle bakarlar da Allah'ın "*Âyetlerimiz gösterilince kibirlenmeksizin, Rabb'lerini tesbih ederek secdeye kapanan, O'nun rızası için uykusundan feragat eden, korkarak ve umarak Allah'a yalvarıp, kendisine verdiğimiz rızıklardan infak eden müminler!*"[205] sıfatına layık olurlar.

Bakıp da göremeyen yani kör olan kişi; bütün bu ibret alınacak ister Kur'ân âyetleri olsun ister kâinat âyetleri olsun onları

---

[192] Bakara 2/164; Âl-i İmran 3/160, Nisa 4/190; Yunus 10/6.
[193] Nisa 4/191.
[194] Âl-i İmran 3/161.
[195] Nahl 16/11-13.
[196] Nebe 78/7.
[197] Rad 13/13.
[198] Nahl 16/65, 68-69.
[199] Şuara 26/33.
[200] Zariyat 51/21.
[201] Rum 30/21.
[202] Rum 30/22.
[203] Zümer 39/42.
[204] Rum 30/37.
[205] Secde 32/15-17.

umursamaz, görmezden gelir, kibirlenir de kötü sonu hak eder.[206] Zira fikir dünyalarındaki hayatları gerçeği görmemek için gözlerini kapatmış, dünya hayatının aldatıcı zevklerine kapılmış ve dolayısıyla bile bile görmezden geldiği için ahireti unutmuş, hesap bilinci olmaksızın yaşamışlardır.[207] Bu sebeple gözlerini kapatmış, kulaklarını tıkamış olan kör bir kalbe hiçbir ikaz-uyarı, mucize fayda vermez.[208] Hatta Kur'ân âyetleri onlara okunduğunda nefretleri artar[209] da inkârlarında direnirler de direnirler.[210] Kur'ân'ı sırf eğlence olsun diye alay maksadıyla dinlerler de: E! Bu da senin benim gibi bir adam değil mi? Bu peygambermiş öyle mi? Göz göre göre büyüleniyor musunuz? Bu sözler saçma sapan uydurma sözlerdir, yok yok O bir şairdir.[211] *Baksanıza! Şu, sizin ilahlarınız hakkında ileri geri konuşan değil midir?*[212] derler. Körler inatlarında o kadar ileri gitmişlerdir ki bir âyet okunması durumunda yüzleri öfkelerinden kızarır da hemen okuyana saldırmak isterler.[213] Kalpleri daralır,[214] gerisin geriye dönerler, gece bir araya gelirler ve Kur'an hakkında ileri geri konuşurlar.[215] Sonra gün içinde gelirler ve Âd kavminin dediği gibi "*Bizi uyarsan da uyarmasan da fark etmez,*[216] *kalplerimizde seninle bizim aramızda bir perde var.*"[217] derler. Kur'ân da onların bu özelliklerini vurgularcasına onlara yapılacak ikazın bir fayda etmeyeceğini[218]

---

[206] Araf 7/6.
[207] Araf 7/51.
[208] Yunus 10/101; Bakara 2/6.
[209] İsra 17/41.
[210] İsra 17/49.
[211] Enbiya 21/2-5.
[212] Enbiya 21/36.
[213] Hacc 22/72.
[214] Zümer 39/45.
[215] Müminûn 23/67.
[216] Şuara 26/136.
[217] Fussilet 41/5.
[218] Bakara 2/6; Yasin 36/10.

zira iman etmeyenlerin kulaklarında bir ağırlığın, gözlerinde bir körlüğün olduğunu[219] ve sanki onlara uzak bir yerden sesleniliyor da duyamıyorlarmış gibi olduklarını[220] haber verir.

Gören kişi kainata baktığı gibi kainatın içinde yaşamış geçmiş kavimlere bakar da onlardan ibret alır.[221] İnkârda inat etmez. Refah içinde yaşayan geçmiş kavimlerin neden helak edildiklerini irdeler.[222] Gözlerini yumup gitmez.[223]

Kör olan kişiler geçmiş kavimlerin bıraktıkları eserler üzerinde ancak eğlenirler. Kur'ânî âyetlere gözlerini kapadıkları, kulaklarını tıkadıkları için işitemedikleri dolayısıyla düşünemediklerinden[224] öyle bir inada ve ısrara dalmışlardır ki "*Onlar için gökten kapılar açılsa ve oraya merdivenle çıksalar yine de ya gözlerimizde bir sorun var ya da aklımız başımızdan gitmiş.*"[225] derler. Âyetleri bile bile ve inadına inkâr ettikleri,[226] yüz çevirdikleri,[227] resuller ile alay ettikleri[228] için onlara yapılan uyarının kendilerine hiçbir etkisi olmaz. Dolayısıyla Kur'ân yer yer sağır olarak nitelediği bu kimseleri kimi zaman da dinlemedikleri dolayısıyla düşünmedikleri yani akletmedikleri için "*Hayvan ve hatta hayvandan da kötü, aşağı!*[229]" diye vasıflandırmıştır. Çünkü davet edildikleri şey nefislerine ağır gelmiştir.[230] Zira aslında onlar "*Kendilerine (Allah'tan) gelmiş bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri*

[219] Enbiya 21/45.
[220] Fussilet 41/44.
[221] Yusuf 12/111.
[222] Taha 20/128; Hicr 15/75.
[223] Hud 11/103; Ankebut 29/43-44.
[224] Kehf 18/101.
[225] Hicr 15/14-15; Neml 27/13.
[226] Neml 27/14; Hud 11/105.
[227] Şuara 26/6.
[228] Hud 11/106.
[229] Furkan 25/44; Bakara 2/171.
[230] Şura 42/13.

hakkında mücadele eden (ve beğenmeyip içlerine sindiremeyen)ler, inanmamalarının asıl sebebi onların içlerindeki asla ulaşamayacakları bir büyüklük ten (gururdan) başka bir şey değildir."[231] *Yani aslında her biri kendisine bir suhuf verilmesini ister.*[232] *Gururlarının altında ezilmemek için de "Mecnun bir şair dedi diye ilahlarımızı terk mi edeceğiz?"*[233] derler. Sonuçta bu Kur'ân onlar kendisinden yüz çevirdiler diye onlar için bir pişmanlık ve bir iç yarası olacaktır.[234]

Görenler ise inen âyetlerin hayır[235] ve hak[236] olduğunu idrak eder. Dolayısıyla ahiret gününde hesap vereceğinin bilincinde olduğu için azaptan korkar.[237] Çünkü onlar âyetler üzerinde çatlatırcasına beyinlerini çalıştıran ve parıl parıl parıldayan akla sahip olan kişilerdir.[238]

Kur'ân, yapılan amellerin geri dönüşümünün kişinin evvela kendisine olduğunu beyan için "gören kendine, görmek istemeyen de kendine[239] iş yapar, fakat görmek istemeyen kişinin bir süre sonra -konunun başında da belirtildiği üzere- basiretinin kapatıldığını, yani kalbinin aslî görevini yapamaz hale geldiğini[240] böyle bir durumda olan kişiye Hz. Peygamber'in bile yol gösteremeyeceğini beyan eder.[241]

Kur'ân, genel olarak tarifini yapmış olduğu ilgili kavramla-

---

231 Mümin 40/56.
232 Müddessir 74/52.
233 Saffât 37/36.
234 Hakka 69/50.
235 Nahl 16/30.
236 Bakara 2/26.
237 Hud 11/103; Taha 20/3; Kaf 50/45; Naziat 79/45; A'la 87/9-10.
238 Sad 38/29.
239 Enam 6/104; İsra 17/7; Fussilet 41/46; Casiye 45/15.
240 Hacc 22/46.
241 Yunus 10/43; Neml 27/81; Rum 30/53; Zuhruf 43/40.

rın sonunda, muhataba;

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَفَلاَ تَتَفَكَّرُونَ

"Böyle bir durumda, görenle görmeyenin akıbeti bir olur mu, hiç tefekkür etmiyor musunuz?[242] diye istifham-ı inkârî ve tevbihi yoluyla sorar, başka âyetlerinde de "*gören ile kör olanın bir olmadığını, olamayacağını"* ifade eder.[243] Böyle bir durumda muhataba suâl yoluyla mukayese, karşılaştırma yapılmıştır ve muhatap hangi tarafta olmak isteyeceği konusunda bir yönlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu konuda da muhatap seçiminde tamamen serbesttir. Kur'ânî tabir ile ya kör kalmayı ya da gören ve ibret alan kimse olmayı seçer.

D. Mü'min-Kafir Mukayesesi

Kur'ân'da, mümin kimseler ile mümin olmayan kimselerin karşılaştırmaları yapılmış ve sabit bir kavram kullanılmamıştır. Bu nedenle genel mana ihtiva etmelerinden ötürü başlığımızı Mü'min ve Kafir olarak belirledik. Zira Kur'ân'da, iman edenler için müslim, muhbit, muhsin, muhlis vb. gibi pek çok kavram kullanılmakla birlikte bütün bu sıfatların iman başlığı altında toplandığı görülecektir. Diğer taraftan *fâsık* kavramı en genel manada günahkâr olup, küfr kelimesinden daha kapsamlı olsa da[244] günümüz dilinde günahkar müslüman anlamına gelmesi hasebiyle, konumuz bünyesinde zikredilecek olan zalim, müşrik, münafık, ehl-i kitap vb. gibi kimselerin olumsuz davranışlarını da ilgili tek başlık altında topladık.

---

[242] Enam 6/50; Hud 11/24; Rad 13/16; bkz. Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, 44, 64.

[243] Hud 11/24; Fatır 35/19; Mü'min 40/58.

[244] et-Tâberi, **Câmiu'l-Beyân,** I, 434; er-Râğıb, el-**Müfredât**, "f-s-g" md., 796.

Kur'ân'ı incelediğimizde mümin ile fasık,[245] müslim ile mücrim,[246] muttakî ile facir,[247] gibi tabirlerin peşpeşe bir arada zikredildiği görülmektedir. Buradaki karşılaştırmaların temel esprisi, ahiret inancı olmayan zengin kimselerin bu zenginliklerinin Allah katında makbul kul olma sebebinden neşet ettiği ve şayet varsa ahirette de üst konumda olacakları fikirlerinin hatalı olduğunu göstermek içindir.[248]

Bu bölümün sual ile yapılan karşılaştırmalar genel başlığını taşıması hasebiyle, burada, yukarıda bahsi geçen karşılaştırmaları inceleyeceğiz.

1. Mümin-Fâsık Mukayesesi

İnsanın hayatı, onun düşünce ve kararlarının sonucudur. Bu düşünce ve kararlar insan yaşamının tamamını şekillendirir. İnsanın davranışları, tavırları hep bu düşüncelerinin ürünüdür. Kur'ân iki farklı düşünce yapısına sahip kimseyi örnek göstermektedir:

أَفَمَن كَانَ مُؤْمِناً كَمَن كَانَ فَاسِقاً لَّا يَسْتَوُونَ

"Mümin olan kimse fasık olan kimse gibi midir? Onlar bir (müsâvi) olmazlar."

Konu ile alakalı ayet Secde suresinde (38/28) geçmektedir. Genel olarak Secde suresini incelediğimiz zaman, fasık kimselerin Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in bir uydurması olarak kabul ettiklerini, yeniden dirilişe inanmadıklarını, kendilerinden önce yaşamış toplu-

---

[245] Secde 32/18.
[246] Kalem 68/35.
[247] Sad 38/28.
[248] Kehf 18/36; Fussilet 41/50; Casiye 45/21., Ayrıca bkz. Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 314; Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadreddin Gümüş, **Kur'ân Yolu**, I-V, DİB, Ankara, 2006, V, 436.

lukların iman etmemelerinden ötürü helak edilişlerinden ibret almadıklarını, Kur'ân'ın emir ve nehyleri kendilerine hatırlatıldığı zaman ondan yüz çevirdiklerini ve alaylı ifadelerle kıyametin ne zaman kopacağı gibi sorular sorduklarını görmekteyiz. Fâsık kimselerin bu genel özelliklerine mukâbil, mümin kimselerin de özellikleri aynı surede zikredilmektedir. Bunlar, Kur'ân'ın emirleri ve nehyleri kendilerine hatırlatıldığında kibirlenmeden derhal secdeye kapanan, Allah'a hamd ile O'nu tesbih eden, ahirete inandıkları için rahatlarını terk ederek korku ve ümid ile yalvaran ve ayrıca O'nun sevgisini kazanabilmek için mallarından O'nun yolunda harcayan kimselerdir.

Fasık olarak zikredilen kimsenin düşünce yapısına göre ahiret yoktur. Ahiret yoksa ondan haber veren Kur'ân da yoktur. Var olduğu söyleniyorsa bu Kur'ân bir iftira ve uydurmadır. Dolayısıyla ona tâbi olunmasına gerek yoktur.

Bu düşünce yapısına mukâbil mümin kimsenin düşünce yapısı farklıdır. Ona göre ahiret vardır. Ondan haber veren Kur'ân haktır, emir ve nehylerinin uygulanması gerekmektedir. Dolayısıyla korku ve ümid içinde Kur'ân'ı gönderene yalvarılmalı ve ayrıca kendilerine verilen mallardan O'nun yolunda harcamalıdır.

Kur'ân, bu iki tarafı karşılıklı olarak gösterip bunların yaptıklarının ve sonuçlarının bir olup olmayacağını sorar ve herkese yaptığının karşılığının verileceğini haber vererek ekler:

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلاً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ- وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ

"İman edip de, iyi işler yapanlara gelince, onlar için yaptıklarına karşılık olarak varıp kalacakları cennet konakları vardır. Fâsık'a gelince onların varacakları yer ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilirler ve kendilerine: Yalandır deyip durduğunuz cehennem azabını tadın! denir."[249]

2. Müslim-Mücrim Mukayesesi

Kur'ân ayetleri birbirini her zaman destekler ve yeri geldikçe birbirini tefsir eder. Bu başlığımızın geçtiği ayetin bulunduğu Kalem suresini incelediğimizde, fâsık kimselerde bulunan özelliklerin mücrim kimselerde de bulunduğunu görmekteyiz. Şu farkla ki Kalem suresinde mücrim kimselerin özellikleri daha detaylı anlatılmaktadır.

أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ

"*Allah'a teslimiyet gösterenleri, o günahkârlar gibi hiç bir tutar mıyız!*"[250]

(ج ر م) kökünden gelen mücrim kelimesi günahkar[251] manasındadır. Müslüman kimsenin de günah işlemesi söz konusudur. Fakat buradaki günahkar tabirinden kastedilen belirli özellikleri taşıyan kimselerdir. Bu kimseler suç işlemeyi vicdanen helal ve mübah saymaktadırlar[252] ki böyle bir durumda kafir olmuşlardır.

Kalem suresinde mücrim kimselerin, Hz. Peygamber'e mecnun dedikleri, O'nu yalanladıkları, O'ndan kimi zaman putlarına karşı taviz vermelerini istedikleri, yerli yersiz yemin ettikleri, kusur

[249] Secde 32/19-20.
[250] Kalem 68/35.
[251] er-Râğıb, **el-Müfredât,** "c-r-m" md., 229.
[252] Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 314.

arayan ve sivri dilli olan, insanlar arasını bozmak için laf taşıyan, kötülüğü ile tanınmış olup da zarar vermekten çekinmeyen, iyiliği engelleyen, saldırgan, günahkar, huysuz ve sert olan, zenginliklerinden ötürü hadlerini aşmış, Kur'ân'a eskilerin masalı diyen, secdeye davet edildiklerinde herhangi bir engelleri olmamasına rağmen bu emri yerine getirmeyen ve İslam'a karşı düşmanlıkları had seviyeye çıkmış kimseler oldukları beyan edilmiştir.

Mücrim'in bu hareketlerine mukâbil bir de müslim kimseden bahsedilmektedir. Müslim mücrimin tam aksine, imanı olan, günah işlemeyi vicdanen çirkin bilen kimsedir. Mücrim ise suç işlemeyi çirkin bilmekte ve kendisine karşı bir suç işlendiğinde öfke kusan ama aynı suçu kendi işlese bunu hoş gören kimsedir.[253]

Burada zikredilen özellikleri taşıyan kimse olan mücrim ile müslimin karşılaştırılması yapılmış ve Kur'ân bu iki kimsenin bir olup olmayacağını sormuştur. Tabiidir ki bu iki kimsenin sonu da bir olmayacaktır. Zira soru yoluyla yapılan karşılaştırma ayetinin hemen öncesinde gelen ayette, müslim diğer adıyla muttekî kimselere Allah katında nimetleri bol olan cennetin verileceği haber edilmiştir.[254]

3. Muttekî-Fâcir Mukayesesi

Muttekî ile fâcir kimsenin soru yoluyla karşılaştırılmasının yapıldığı ayet[255] Sad suresindedir. Karşılaştırma konusuna geçmeden önce Sad suresinde bahsi geçen meselelerin özetini vermek yerinde olacaktır. (ف ج ر) kökünden gelen ve din perdesi yırtılan,

[253] Elmalılı, a.y.
[254] Kalem 68/34.
[255] Sad 38/28 : "أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ"

günahkar kimse demek olan fâcir'in [256] Sad suresinde geçen özellikleri, daha önce zikredilen fâsık ve mücrim ile pekçok konuda eş değerdir. Bu kimseler zenginliklerinden ötürü gurur ve kibire kapılmış, Kur'ân'a karşı tutumlarında kendileri ile çelişen, insandan peygamber mi olurmuş mantığını güden, tek ilah fikrine karşı çıkan, bu iddialarına kendilerince deliller sunan, Kur'ân'ın zengin ve soylu kimselere indirilmeli gerektiği tezini savunan, yeniden dirilişe inanmayan ve aynı kendileri gibi olup da helak edilen nesillerin başlarına gelenlerden ibret almayan kimseler olarak göze çarpmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere insanın hayatını yönlendiren onun düşünceleridir. Bu kimseler kendi zenginliklerinden ötürü gurur ve kibir içinde kalmışlar ve kendilerinde olmayan bir şeyin başkasında olmasından ötürü son derece kıskançlık içine girmişlerdir. Bu kimselere, Sad suresinde çeşitli örnekler ve cevaplar detaylı olarak sunulmaktadır. Bu detaylar içinde Kur'ân'ın sual yoluyla muhatapları mukayeseye yönlendirmesi ayrı bir öneme sahiptir:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاء وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلاً ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ -أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ

"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline! Yoksa biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya (Allah'tan) korkanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız?"[257]

Râzi, ayetin tefsirini yaparken ayetler arası münasebete dikkat çekmekte, zahiren ayetler arası bir irtibat yok gibi görünse de

[256] er-Râğıb, **el-Müfredât**, "f-c-r" md., 781,782.
[257] Sad 32/28.

aslında çok önemli irtibatların var olduğunu zikretmektedir. O aynı surede farklı konuların gelme nedeni olarak muârızı tartışma meselesinde ısrarından vazgeçirmek olduğunu söyler. Ahireti istihza konusu yapan bir kimseye, konu içinde Hz. Davud ile alakalı adalet ile hükmetme emri verildiğini, muarızın bu adalet meselesininden hoşlanacağını, peşinden Allah'ın da adalet ile hükmedeceğini, batıl ile iş yapmayacağının beyanı sonrasında "Allah'ın hükmünün, bâtıl ile değil, adalet ile olması gerektiğini kabul ettiğine göre, senin, haşr ve neşrin vâki olacağını da kabul etmen gerekir. Çünkü, şayet böyle olmasa, o zaman, hayırlara kendisini ulaştırma hususunda kâfirin müslümana tercih edilmiş olması gerekirdi ki, işte bu durum hikmetin zıddı ve bâtılın da tâ kendisi olurdu"[258] der.

Dolayısıyla Kur'ân fâcir ve müfsid kimselerin, muttekî ve salih kimseler ile bir tutulamayacağını, muttekîleri, ardına kadar açılacak cennet kapılarının beklediğini, dünyada iken fakir de olsa orada çeşit çeşit nimetler içinde, sadece kendileri ile ilgilenen eşleri ile meyve ve içecekler arasında bulunacaklarını ama fâcir ve bozguncu kimseleri çok kötü sonuçların beklediğini, kaynar sıvılar ve irinler içeceklerini ve üstelik dünyada iken hor gördükleri fakir müminleri orada göremeyince aslında hor görülmeyi hak edenlerin kendileri olduklarını anlayacaklarını karşılıklı olarak haber verir.

Genel olarak görüldüğü üzere Kur'ân'da mümin ile fâsıkın bir karşılaştırılması yapılmıştır. Dolayısıyla muhataba şirk ve benzeri kötü amelleri şeytan(ları) tarafından süslü gösterilip de o amellerini güzel gören, bir ilmi dayanakları olmaksızın sadece arzu ve isteklerinin peşinde koşturan,[259] yanlış seçiminden ötürü Allah'ı anmaktan

[258] er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXVI,. 201.
[259] Fatır 35/8; Muhammed 47/14.

uzaklaştığı için kalbi katılaşan ve nihâyetinde taş kesilen,[260] sonrasında da küfrün karanlığında kalıp ondan hiç çıkamayan,[261] dünyanın geçici nimetleriyle metalanıp,[262] hüküm olarak Allah'ın değil de kendi hevasının hükmünü kabul etmesi sebebiyle bir yolda yüzükoyun sürünürcesine yürümeye çalışan kimse[263] ile; O'nun rızasını kazanmak için çalışıp, şirk vb. amelleri çirkin gören, Allah'ın hükmü ve nuru doğrultusunda çok güzel yolda ayakları üzeri yürüyen, Allah'ın kendisine vaad ettiğine ulaşan, İbrahimî yola tabi olup da Allah'ı görürcesine kulluk edip, bütün benliğini O'nun emrettiği doğrultuda yaşamaya adayan, "*Rabb'inin rahmetini umup ahiretten endişe ederek gece saatlerinde kah secdede kah kıyamda duranla bunun aksi olan kişi bir olur mu?*"[264] diye Mümin ve fasık kimselerin mukayesesini soru üslubuyla yapmaktadır. Nihâyetinde Kur'an, yukarıdaki konu başlıklarının özeti sayılacak kıyaslamaları; kör ile gören,[265] ölü ile diri,[266] sağır ile duyan,[267] karanlık ile aydınlık,[268] hararet ile serin bir gölge ve bilen ile bilmeyen nasıl bir olmazsa[269] mümin ile fâsık,[270] müslim ile mücrim,[271] muttaki ile facir[272] de eğer hallerinde bir inkılâb yapmazlar ise dünyaları, yaşantıları, ruhsal dünyaları, ölüm anındaki yaşayacakları ve ahiretlerinin bir olmayacağını[273] ilgili

---

[260] Bakara 2/74; Zümer 39/22.
[261] Enam 6/122.
[262] Kasas 28/61.
[263] Mülk 67/22.
[264] Zümer 39/9.
[265] Hud 11/24; Fatır 35/19; Mümin 40/58.
[266] Casiye 45/21; Fatır 35/22.
[267] Hud 11/24.
[268] Fatır 35/20.
[269] Zümer 39/9.
[270] Secde 32/18.
[271] Kalem 68/35.
[272] Sad 38/28.
[273] Haşr 59/20.

âyetlerde karşılaştırmalı olarak istifhâm-ı inkârî metoduyla sual etmektedir.[274]

Böylece genel karşılaştırmaları biraz daha özele indirgeyen Kur'ân, muhatabına ön bilgiler vermeye devam ederek, muhatabını iki gruptan birisini seçmeye davet etmektedir.

E. Bazı İsm-İ Tafdîl Kalıpları İle Yapılan Mukayeseler-Zulüm, Dalalet Ve Husn Kavramları-

Burada, Kur'ân'da bahsi geçen mü'min-fâsık modellerinde zirvede ve en aşağıda kimlerin olduğu işlenecektir. "Sual" bahsinde de geçtiği üzere, mukayese metodunun en çok kullanıldığı materyal sualdir. Muhatabın zihninde derin izler bırakması açısından Kur'ân, bu metottan çok istifade etmiştir.

Elmalılı, "zulm" kavramını, "nur'un" zıttı olup, "Bir şeyi kendi yerinden başka yere koymaktır ve o şey ne kadar kutsal ve ne kadar yüce ise zulüm de o ölçüde ileri-aşırı gitmiş olur. Dolayısıyla âyetteki ilgili fiillerin işlenmesi zulümlerin en büyüğüdür. Zulmün bu derecesi ve benzerleri tasavvur olunsa bile daha fazlası tasavvur olunmaz. Nitekim وَمَنْ أَظْلَمُ ifadesi istifham-ı inkârîdir. Yani bu zulmün ötesinde daha başka bir zulm bulunmaz."[275] diye ifade etmektedir.

Zulm (ظلم) kavramını âlimler genelde, Allah ile muhatap arasında, muhatap ile diğer muhataplar arasında ve muhatap ile muhatabın kendisi arasında olmak üzere üç boyutta incelemişlerdir.

---

[274] Casiye 45/21.
[275] Elmalılı, **Hak Dini**, I, 390, 391.

Allah'a ortak koşmak, insanlara haksızlık yapmak ve kendisine haksızlık yapmak diye açıklama yapmışlar ve "İnsan zulm yapmaya ilk yeltendiğinde aslında evvela kendi nefsine zulmetmiş oluyor." demişlerdir.[276]

Dalle (ضل) kavramına gelince, ister kasıtlı ister gaflet yoluyla, ister az ister çok olsun doğru yoldan uzaklaştıran her türlü eyleme ضلال (dalâl) denilir. Kavram, Kur'ân'da hem itikadi hem de ameli bozukluklar için kullanılmaktadır.[277]

1. Allah'ı Ve Ayetleri Yalanlayanlar Hakkındaki Mukayeseler

Kur'ân'ın en nihâi hedefi, şirki iptal; tevhidi hakim kılmaktır. Kur'ân: Allah'ı inkâr edip, uyarıldıkları, korkutuldukları vahiylerden yüz çevirip, hiçbir yaratıcı özelliği olmayan, ne semada ne arzda Allah'a hiçbir ortaklığı bulunmayan, üstelik kıyamete değin kendilerinin hiçbir talebine hiçbir şekilde karşılık veremeyecek olan, dahası kendilerinden herhangi bir talep olduğundan bile habersiz olan putlara tapanlardan daha zalim kim vardır?"[278] sorusuyla muhatapların silkinmelerini hedeflemektedir. Çünkü gerçekten şirk Allah'a karşı yapılmış en büyük zulüm ve haksızlıktır.[279]

Tarih boyunca yaşamış bir takım insanların akıllarında, ilahlık makamı hakkında doğru olmayan bir takım fikirler bulunmuştur. Kur'ân, bâtılı, âtıl hale getirmek için, muhataplarının zihinlerindeki ilah olgusunu düzenlemekte, doğrusu ve olması gereken ne ise onu göstermektedir. Fakat doğrunun beyanına rağmen eski konumla-

---

[276] er-Râğıb, **el-Müfredât,** "z-l-m" md., 657-660.
[277] er-Râğıb, a.e., "d-l-l" md., 622-624.
[278] Ahkaf 46/3-5.
[279] Lokman 31/13.

rında kalmaya devam eden muhataplara, ikaz mahiyetinde mukayese etmeleri için sorular sormaktadır. Bunun için de muhataplara:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لاَ يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

Kendi uydurduğu yalanları Allah'a yakıştırandan yahut da İslam'a davet edildiği halde O'nun mesajını yalanlayandan daha zalim kim vardır?[280] gibi istifham-ı inkâri ile soru sorulmaktadır. Âyetteki zulmün kısımlarını, müfessirlerimiz genel manada "bir takım insanların, Allah'ın ortakları olduğunu ve bu ilahların tapınılmaya değer bulduklarını[281] yani melekler'in Allah'ın kızları, Hz. Üzeyr veya Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu[282] iddia etmek, Hz Muhammed'in risaletini[283] ve Allah'ın âyetlerini yalanlamak[284] olarak beyan etmişlerdir.[285] Bu âyette bir taraftan konu gösterilirken, diğer taraftan da siz de bir muhatap olarak davet edildiğiniz şeyden yüz çevirirseniz, sizden de daha zalim kimse olamaz ihtarı yapılmaktadır.

2. Hz. Peygamberi Ve Kur'an'ı Yalanlayanlar Hakkındaki Mukayeseler

Bir önceki ayette şirk bahsi geçmekte iken, işlenecek olan ayette kendilerine dolaylı olarak ilahlık, peygamberlik vb. gibi makamları veren, kendilerine veya kendi içlerinden birine indirilmemesinden ötürü Kur'ân'ı reddeden kimseler söz konusu olmaktadır.

Kur'ân, Müseyleme, Esved vb. gibi nübüvvet iddiasında bu-

---

[280] Enam 6/21; Kehf 18/15; Ankebut 29/68; Saff 61/7.
[281] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân,** I, 539.
[282] Tevbe 9/30.
[283] Araf 7/35-37.
[284] Yunus 10/16-17.
[285] Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'an Tefsiri**, II, 868.

lunan; Amr b. Luhayy vb gibi kendi kendisine hükümler koymaya çalışan[286] yahut Nadr b. Haris gibi "Dileseydik biz de Kur'ânın mislini söylerdik."[287] deyip bu iddiasını ispata kalkışan,[288] hiçbir dayanakları olmaksızın Allah'ın helal kıldığını haram; haram kıldığını helal addeden ve böylece insanları hak yoldan çıkaran[289] veya insanların vahyi dinlemesine engel olup, kendilerini de o vahyi dinlemekten alıkoymaya çalışan,[290] âyetler veya ihtarlar ile alay edip[291] bir vesile ile Kur'ân'dan kendilerine bir öğüt gelse yüz çeviren, yapılan hasenat ve seyyiatın karşılıksız kalmayacağına bakmayıp[292] nihâyetinde kalplerine –hak ettikleri için- ekinneler/perdeler vurulması sebebiyle hidâyete doğru yapılan hiçbir davete icabet etmeyenden daha zalim kim vardır?"[293] istifhâm-ı inkârî yoluyla hem o zamandaki ilk muhatapların, hem de kıyamete değin gelecek bütün muhatapların akıl ve his dünyalarına sorular bırakmaktadır.

Risaleti yalanlamak isteyenlerin her türlü beyanlarını zikreden Kur'ân, onlara ayrıca meydan okumakta ve bunun yanı sıra ilk muhatapların yanlış yolda olduğunu, aklî ve mantıkî hiçbir delillerinin bulunmadığını, tarih boyunca gelecek muhataplara göstererek, mukayese için sorular sormaktadır.

Diğer taraftan, Ehl-i Kitab'ın Hz İbrahim'in, oğullarının ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan oldukları iddialarına cevaben "*Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa sizi yaratan Allah mı?*" diyerek, insan-

---

[286] Enam 6/93.
[287] Enfal 8/31.
[288] Elmalılı, **Hak Dini**, III, 464-465.
[289] Enam 6/144, ayrıca bkz. es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 395.
[290] Enam 6/26,157; Zümer 39/31.
[291] Seyyid Kutub, **Fî Zılâl,** IX, 437.
[292] en-Nesefi, **Medârik**, II, 307.
[293] Kehf 16/57; Secde 32/22; Saff 61/7.

ların idraklerine mukayese için bir soru bırakmakta ve nihâyetinde Kitab-ı Mukaddeste Hz. Peygamber'in geleceğine dair *bilgileri gizleyenden daha zalim kim vardır?*"[294] sorusunu iletmektedir. Bu vesile ile yeniden bir mukayese ile karşılaşan muhataba, istifhâm-ı inkârî ile "İlgili fiili işleyenden daha zalim kimse yoktur." ikazını yapmaktadır. Çünkü "doğru şahitliği yapmamak, gerçeği gizleyip ketum olmak en büyük zulümlerden biridir."[295]

Bundan başka, risalet zamanındaki müşrikler: *"Hz. Musa'ya verilen bir takım mucizeler O'na da verilmeli değil miydi?"*[296] diye fikirlerini açığa vurup, sonra da Tevrat ehline, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin, Tevrat'ta gerçekten geçip geçmediği sorusuna müspet cevap aldıklarında, küfürde ısrarlarından ötürü[297] "*Öyle ise biz ikisini de inkar ediyoruz. Zira İkisi de birbirini destekleyen büyüdür.*" iddiasında bulunmaları sonucunda, onların bu fikirlerine cevaben "*Öyleyse Allah'tan bu ikisinden daha hidâyet verici bir kitap getirin de biz de o getirdiğiniz kitaba tabi olalım.*" diye Hz. Peygamber'e söylemesi emredilmiş ve:

فَإِن لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِّنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

"*Şâyet bunu yapamazlarsa* (ki yapamayacaklar) *davete icabet etmeyenler kendi arzu ve isteklerinin peşinde koşuyorlar. Hiç bir hakiki delili olmaksızın kendi hevasına tabi olanlardan daha dalalette olan kim var-*

---

[294] Bakara 2/140, bkz. es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 84.
[295] Elmalı, **Hak Dini**, I, 428.
[296] Kasas 28/48.
[297] en-Nesefi, **Medârik**, II, 648.

dır?"[298] sorusunu sorarak, yine muhataplarını aynı hataya düşmesinler diye uyarmıştır.

Son olarak Kur'ân, muhatabına hevasına uymasının sorumluluğunun ağır olduğunu ve geri dönüşün bulunmadığını çeşitli yerlerde beyan ettikten sonra bir kez daha bu bağlamda ihtar yaparak onu uyarmaktadır:

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُم بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

"Artık söyleyin bakalım: Eğer bu Kur'ân Allah tarafından gönderilmiş de, siz bunu red ve inkâr etmişseniz, o takdirde haktan iyice uzaklaşmış olan sizlerden daha sapık kim olabilir?"[299]

Böylece açıkça muhataplarını tartışmaya çeken Kur'ân, uydurma olduğunu zannettiğiniz Kur'ân ya gerçekten Allah tarafından indirildi ise ve içindeki haberler aynı ile gerçekleşecek ise –ki gerçekleşmeye devam etmekte- o zaman Kur'ân'ı reddetmekle sizden daha sapkın ve haktan uzaklaşmış kim vardır sorusunu sormakta ve muhataplarını düşünmeye sevk etmektedir. Ahkaf sûresinde de (46/10) konuya atıfta bulunularak yahudi alimi olan Abdullah b. Selam dahi bu Kur'ân'ı tasdik etmişken gurur ve kibirinden ötürü onu kabullenmeyenden daha zalim kim vardır sorusu sorulmuştur. Israrla aynı hatayı işlemeye devam edenlere de Kur'ân benzer manada şöyle bir soru sormaktadır:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ

"Rabbinin âyetleri ile kendisine nasihat edildiğinde sırtını dönüp uzaklaşan kimseden daha zalim kim vardır? Biz o suçlulardan elbette inti-

[298] Kasas 28/49-50. Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 1420.
[299] Fussilet 41/52.

Kam alıp onları cezalandıracağız.”[300]

Allah'ın ayetleri kendisine zikredildiği halde kendince sebeplerden ötürü onu duymazdan gelen veya inkar edenden daha zalim kim vardır sorusuyla karşılaştırma yapılmakta ve ısrarla aynı günahı işleyenlerden de hesap sorulacağı ihtar edilmektedir.

3. Mescidlerin Harab Edilmesine Sebeb Olanlar Hakkındaki Mukayese

Konumuzun bu bahsi, Bakara suresinde geçen, “*Allah'ın mescitlerinde, O'nun adının anılmasına ve mescitlerin harap olmasına sebep olandan daha zalim kim vardır?*” âyetidir.[301]

İbn Kesîr, âyetin kimden bahsettiği rivâyetlerini beyandan sonra, bahsi geçen kişilerin, Mekke müşrikleri olduğunu, Hudeybiye anlaşmasının akabinde Hz. Peygamber'in Kabe'ye girmesine izin verilmemesi hakkında olduğunu zikretmektedir. İbn Kesîr, bu meselede, müşriklere durumları ihtar edilmiş, ve Kabe'de el çırpmanın, O'nu çıplak vaziyette tavaf etmenin ibadet olmadığını, bu vb. hareketlerin aslında Kabe'yi harab etmekle eş değer olduğunu, orada Allah'ın öğrettiği şekilde ibadet edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[302] Dolayısıyla Allah'ın zikri mevzu bahis olduğunda bu zikri engelleyenden daha zalim kimsenin olamayacağı muhatapların idrakine karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır.

---

[300] Secde 32/22.
[301] Bakara 2/114.
[302] İbn Kesîr, a.e., 187.

4. Allah'a Verilen Söz Hakkındaki Mukayese

Cahiliye hükmünü arayıp, zalimlik günahının zirvesinde olanlara değil de; yakini imana ermişlere sistemin kurucusunun Allah olması hasebiyle O'ndan daha mükemmel hüküm verenin, kanun koyanın[303] olamayacağını,[304] insanların kendi hevasına göre oluşturdukları dinin değil; bütün benliğini Allah'a adayan, sürekli iyilikte bulunan kimsenin ve Hz. İbrahim'in (a.s) tevhid dinine tabi olanın dininden daha mükemmel bir dinin bulunmadığını,[305] ilahi davete kulaklarını kapattıkları için şeytanlarının süslü sözlerinin değil; Allah'a imana, salih amele ve saf iyiye[306] davet eden dürüst, erdemli davranan ve "*Kesinlikle, kayıtsız şartsız Allah'a teslim olanlardanım.*" diyen kimsenin sözünden daha güzel sözlü kimsenin mevcut bulunmadığını beyan ettikten sonra Kur'ân, O'nun yolunu tutanlara muhteşem nimetlerin vaad edildiğini ve bu vaadi verenden daha fazla sözünde duran kimsenin bulunmadığından bahisle istifhâm-ı inkârî olarak şöyle sorar:

...وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللّٰهِ... "*Allah mü'minlerden mallarını ve canlarını* (eğer ahitlerine bağlı kalırlarsa) *cennet karşılığında satın almıştır... Allah'tan daha çok vaadine vefa gösterecek kim vardır?*"[307]

Kur'ân, muhatabına bu karşılaştırmaları sunduktan sonra onun zihin dünyasını alt üst edip ve bu sözün doğruluğunu ona kabul ettirerek, onu harekete geçirir. Fakat her zaman denildiği üzere,

---

[303] Bakara 2/138.
[304] Maide 5/50.
[305] Nisa 4/125.
[306] Fussilet 41/33, bkz. Mustafa İslamoğlu, **Gerekçeli Meal**, 948.
[307] Tevbe 9/111; Fetih 48/10, bkz. Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, 58.

bu harekete geçirme fiilini asla cebren değil tamamen muhatabının inisiyatifine bırakarak gerçekleştirir. Bununla birlikte bu kadar karşılaştırma bile muhatabı harekete geçirmeye yetebilecek iken Kur'ân bununla yetinmez ve muhatabına başka karşılaştırmalar yapmaya devam eder. Takip eden başlıkta bu mukayeseli sualler işlenmeye devam edecektir.

F. "Şöyle Olan İle Böyle Olan Bir Olur Mu?" Kalıbında Sunulan Mukayeseler

Kur'ân, zaman zaman muhatabına farklı iki tipi veya durumu karşılaştırmakta ve karşılaştırılan iki şeyin aynı olmadığını ona ikrar ettirmek suretiyle hakkı itiraf etmeye yönlendirmektedir.

Her ne kadar bu konuyla ilgili ayetlerin bir kısmı, konusu itibariyle diğer başlıklar altında işlenmiş veya işlenecek olsa da Kur'ân'da gösterilen mukayesenin bu çeşidini bir bütün halinde işlemeyi uygun gördük. Dolayısıyla başlığımız altında Kur'ân'da geçen bu mukayese çeşitleri görülecektir.

1. İman Ve İnkar Edenlerin Mukayesesi

Hidayet Dalalet bahsinde de görüleceği üzere "Dosdoğru yol ancak Allah'ın göstermiş olduğu yoldur." Bu yol da Kur'ân'da ayrıntısıyla beyan edilmiştir. Muhatabın kendisince kabul ettiği yol onun için her ne kadar sûretâ doğru olsa da, bu, hakikî doğrulukta, olması gereken tarzda değildir. İçinde yaşanılan kainatın kurucusunun tayin ettiği istikamet asıl geçerli kabul edilendir. Kainatın kurucusu Allah olması hasebiyle tabiidir ki O'nun kabul ettiği şekilde hareket etmek gerekmektedir. Zira kainatın kurucusunun belirlediği kuralların dışındaki tüm kurallar hatalıdır, bâtıldır. Kişi o kurallar bütününe tabi olmadığı sürece kendisinin doğrularını kabul etmeye

devam eder. Bundan ötürüdür ki Kur'ân, muhataplarından kendisini rehber edinmeyenlerin varlığını beyan eder ve ayrıca kendisini kabul etmeyenleri eleştirir.

Kur'ân: "...إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا" "*Ayetlerimiz hakkında hakkında doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli kalmaz.*"[308] ayetini zikreder. Zira muhatapların bir kısmı aslında gerçeği yakîni olarak bildikleri halde ısrar ve inatla hak yoldan sapmakta ve insanları da saptırmaktadır. Çünkü ilhad kelimesi kavram olarak "kelamı kendi yerinden başka bir yere koymak" anlamına gelirken istılahi manada "haktan bâtıla meyletmek, inat ve ısrar ile inkâr etmek" olarak beyan edilmiştir.[309] Ayrıca "*Bize gizli kalmaz.*" ifadesinde muhataplardan ilhada düşenlere tehdit dolu ikaz da vardır. [310] Kur'ân'da ilhad ayeti ve sonuçları karşılaştırmalı bir tarzda diğer ayetlerde ayrıntılı olarak beyan edilmektedir. Buna göre:

"...أَفَمَن زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا" ve "أَفَمَن كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ كَمَن زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءهُمْ"

Ayetlerimizi dustûr edinmemeleri sebebiyle işlemiş oldukları bir takım kötü amelleri (hileleri, Hak yoldan alıkoymaları, hevalarına tabî olmaları) kendilerince doğru kabul etmelerinden ötürü kendilerine güzel gösterilenler ile ayetlerimizi hayatında dustûr edinenler bir olur mu?[311] ayetleri ile istifhamı inkâri sorusu sorulmaktadır. Görüldüğü gibi ayetlerde alenî bir mukayese mevcuttur. Amelleri işleyenin kendisinin beğenmesinden önce bu amelleri kainatın sahibinin ve kurucusunun beğenip beğenmeyeceği önemlidir.

---

[308] Fussilet 41/40.

[309] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXVII, 132.

[310] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, V, 197; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 1660.

[311] Fatır 35/8; Muhammed 47/14; bkz. Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, 71, 115, 138.

Tabiidir ki Kur'ân'ı hayatında rehber kabul eden ile etmeyenin hayatı, bu kimselerin ölümü ve ahirette karşılaşacakları şeyler de bir değildir. Kur'ân, bu durumu ilgili ayetin tefsiri niteliğindeki diğer ayetlerde de şöyle beyan eder:

أَوَ مَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ

"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine inananlar arasında yürüyen, (anlatacabileceği) *bir nur* (Kur'ân) *verdiğimiz kimse karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları işler öyle süslü ve cazip gösterilmiştir."*[312]

Müfessirlerimiz genel olarak "ölü" tabirini cehalet ve dalalet olarak yorumlamakta, her ne kadar ölü ve diri karşılaştırmasında bahsi geçen kişilerin Ammar b. Yasir ve Ebu Cehil olduğu söylense de tabirin kafir durumunda iken hidayete kavuşan kimseleri kapsadığını zikretmektedirler.[313] Zira ayette müminlerin İslamı bilmeden önce ölü konumunda olduklarını, iman nuruyla zihinlerinin ve kalplerinin aydınlanmasından ötürü İslam ile hayat bulduklarını; diğer taraftan kalp ve zihin dünyasını şeytanın istediği gibi yönlendirmesine imkan tanımalarından ötürü, onun gösterdiği minvalde olaylara bakacaklarından inkar edenlerin karanlıktan, yani küfürden kurtulamayacaklarını, üstelik kaldıkları yerin de kendilerine hoş geleceği, gösterileceği zikredilmektedir.[314] Ayet üzerinde yapılan Cebriyye ve Kaderiyye mezhepleri mensuplarının tartışmalarına girmemekle birlikte, ayetin siyak ve sibakına bakarak küfürde kalan kimselerin bu durumlarının kendi tercihlerinden kaynaklanmakta olduğunu

[312] Enam 6/122.
[313] er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XIII, 180; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 718.
[314] Hayrettin Karaman v.d., **Kur'ân Yolu**, II, 366; Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, I, 591; es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 353, 354.

görürüz. Zira Enam sûresi 121. ayetin son cümlesinde "*Şeytana ve onun yandaşlarına tâbi olursanız şirk koşmuş olursunuz.*" ibaresi yer almaktadır. Yani Nur (Kur'ân) herkese hitap etmekte fakat bazıları bu Nurdan istifade etmemek için direnmektedir. Zaten ayette Nur'dan istifade etmemek için direnen kişiler ile Nur'û hayatına dûstur edinen kimselerin bir olup olmayacağı tartışması yapılmaktadır.

Kur'ân'daki ayet ve açıklamaların hepsi, birbirini takviye ve teyid eder.[315] Yani Kur'ân ayetlerinin tamamı birbiri ile ilişki içinde, kombinasyon halindedir. Görünüşte birbirleri ile bağlantısız gözükseler de incelendiklerinde birbirlerini açıklayıcı oldukları ve aralarında bir bağlantı olduğu fark edilecektir. Konu ile alakalı bahsini edeceğimiz sıradaki ayet de bunun delillerinden biridir:

أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّن رَّبِّهِ.

"*Öyleyse Rabbinden gelen bir nurla aydınlansın diye, Allah'ın, kalbini kendisine tam teslimiyet arzusuyla genişlettiği kimse* (kalbi kör ve sağır olanla) *bir olur mu?*"[316]

Bahsi geçen ayette kendisine *Nur* verilen ve bu *Nur*la gönlü açılan kimsenin durumundan haber verilmektedir. Bu *Nur* herkese verilmiştir[317], ama herkes bundan istifade etmesini bilmemiştir. Kur'ân'ın eleştirdiği muhataplar işte bu *Nur*a karşı kendisini kapatmış olan kimselerdir. Dolayısıyla Kur'ân, bu *Nur*u kabul edip hayatını o minvalde süren ile aksi durumda olanın yaşamı, ölümü ve ölüm sonrasının bir olmayacağını belirtmektedir. Ayetin beyanında

---

[315] er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb,** XXVI, 271.
[316] Zümer 39/22.
[317] Taha 20/126; Müminûn 23/66,105; Furkan 25/29-30; Neml 27/84; Zümer 39/55, 59; Talak 65/10.

Razi, "Ayetteki "men" kelimesi, haberi mahzûf bir mübteda olup, tıpkı önceki ayetteki فَمَنْ يُرِدِ اللهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ[318] ifadesi gibidir. Buna göre takdiri, "Allah'ın, göğsünü İslâm için açıp, böylece hidayete eren bir kimse, Allah'ın, kalbini mühürlediği, dolayısıyla kalbinin kasvetinden ötürü hidayete eremeyen kimse gibi midir?" şeklindedir. Bu takdire göre, cümlenin aslında cevap (haber) zikredilmemiştir. Çünkü zikredilen sözlerden bu cevap anlaşılmıştır. O sözler de, "Artık kalpleri Allah'ın zikrinden bomboş ve kaskatı kalmış olanların vay haline... ifadesidir."[319] demiştir.

Bununla birlikte alenen anlaşılacağı ve biraz önce zikrettiğimiz üzere bu nur herkese gönderilmiş olup onu kabul edenlerin gönlü huzur dolacak aksi durumda olanın ise gönlü bir dem sûkûna kavuşamayacaktır. Zira:

أَفَمَن يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ "*Yüzüstü sürünen* -yani yolun kendisini götürdüğü yönden tamamen habersiz olan - *kimse mi varılacak yere daha kolayca ulaşır, yoksa dümdüz yolda düzgün şekilde yürüyen mi?*[320]

Ayet iki farklı grubun durumlarını, aynı türden iki farklı tablo ile tasvir etmektedir. Birinci tabloda belirsiz bir uzunlukta ve inişli çıkışlı bir yolda bir insan yüzü üstüne kapanmış sürünmeye çalışmakta, kendisinde bulunan sakatlıklar nedeni ile ayakları kaymakta ve yeniden yüz üstü düşmekte üstelik nereye gitmekte olduğunu bile bilmeksizin hedefsiz bir vaziyette yol almaya çalışmaktadır. İkinci tabloda ise düz, emniyetli ve sonunun nereye varacağı belli olan bir yolda sağlıklı, azaları sağlam bir insan normal adımlarla

[318] Enam 6/125.
[319] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXVI, 265-266.
[320] Mülk 67/22. Bkz. Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı**, III, 1171.

gönlünde taşıdığı hedefe doğru korkmadan, sıkılmadan, emin adımlar ile yol alıyor. Bu iki insan grubundan hangisinin daha huzurlu, hangisinin daha kederli olduğunu görmek için derin düşünmeye gerek yoktur. Sorunun cevabı bizzat sorunun içindedir.[321] Dolayısıyla hiç dünya hayatından ötesini umursamayan biriyle, أَفَمَن كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ *"Rabbinin katından apaçık bir kanıta dayanan kimse bir tutulabilir mi?...*[322] ayetinden de görüldüğü üzere bu kimseler bir tutulmayacaktır.

2. Mümin Ve Kafir'in Âhirette Karşılaşacakları Durumların Mukayesesi

Muhatabın kendi kabul ettiği yol üzere hareket etmesinden ötürü zihninde Allah hakkında bir takım hatalı fikirler oluşmuştur. Allah-Tağut Mukayesesi başlığında da işlendiği üzere muhatap, O'nun bir takım ortakları olduğu zannına kapılmıştır. Kur'ân hatalı fikirde olan muhatabının bu düşüncesini أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ *"Tek tek her insanın ne işlediğini görüp gözeten Allah, hiç bunu yapmaktan âciz olan gibi olur mu? Bununla beraber, tutmuşlar Allah'a ortak koşuyorlar."*[323] ayeti ile gözler önüne sermektedir. Aleni bir karşılaştırmanın yapıldığı ayette *Nur*'u kabul etmedikleri için yanlış fikirlere kapılan muhataba Allah ile diğer ilahlar arasındaki bu karşılaştırma yapılmaktadır. Bu yanlış fikirlerinde ısrar etmelerinden ve *Nur*'u kabul etmemelerinden ötürü muhataplara istifhâm-ı inkârî yoluyla şöyle bir mukayeseli sual sorulur:

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللهِ كَمَن بَاء بِسَخْطٍ مِّنَ اللهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

---

[321] Ömer Çelik, **Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'ân'da İnsan**, İstanbul, Işık Akademi Yay., 2010, 388.
[322] Hud 11/17.
[323] Rad 13/33.

"Hiç Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın hışmına uğrayan, yeri de cehennem olan adam gibi olur mu? Ne kötü sonuçtur orası![324]

Ayetin sebebi nüzulünün her ne kadar cihada iştirak etmeyen münafıklar hakkında olduğu haber verilse de[325] neticede, yaptıkları işlerle Allah'ın hoşnutluğunu arzulayan ve O'nun emirlerine bağlanıp, nehiylerinden kaçınanlar daima övgüye layık görülürken, Allah'ın gazabını celbedecek işler yapanlarsa korkutulmaya müstahak addedilmiştir. Zira geçici olana bel bağlamayıp O'nun istediği şekilde yaşamlarını sürenler iki dünyada da huzur içinde iken, *Nur*'u kabul etmeyenler görünüşte bu dünyada zenginlik içinde iken ahirette çekilmez sıkıntılar içinde olacaktır. Kur'ân bu durumu:

أَفَمَن وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَن مَّتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ

"Kendisine güzel bir söz verdiğimiz ve muhakkak o söz verilene (içinde ebedi kalınacak nimetlerin olduğu cennete) *kavuşacak olan kimse; sırf kendisine dünya hayatının geçici zevkini yaşattığımız ve sonra kıyamet günü yakalanıp (cehenneme) getirilecek olan kimse gibi midir?*[326] diye mukayeseli sual ile gözler önüne serer. Ayette aleni olarak mümin ve kafir karşılaştırması mevcuttur. Bu iki grubun aynı kabul edilmesi akla uygun değildir.[327] Dolayısıyla Kur'ân geçici dünya nimetlerine aldanılmaması için muhataplarına aynı bağlamda mukayeseli olarak başka sorular da sorar:

أَفَمَن يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَم مَّن يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ

---

[324] Âl-i İmran 3/162; bkz.: Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân,** 33.

[325] Mehmet Vehbi, **Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân,** Üçdal Neşriyat, 1967, İstanbul, II, 771.

[326] Kasas 28/61.

[327] es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr,** II, 882-883.

"Öyleyse, ateşin içine atılan kimse mi yoksa Kıyamet günü (Allah'ın azabından emin olarak) *güvenle gelen kimse mi daha hayırlıdır?*[328] Zira haberi mahzuf olan sıradaki ayette, kıyamet gününde azaptan emin olarak gelen kimsenin bu hâli cennette devam edecek iken korku içinde ateşe atılan kimsenin kötü durumu zikredilmektedir:

أَفَمَن يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Kıyamet gününde yüzünü azabın şiddetinden korumaya çalışan kimse (kendisi ondan emin kılınan kimse gibi) *midir?*[329] Ayette karşılaştırmalı sualin sorulması ile birlikte yüzün kendini koruması meselesi vardır. Yüzün vucudun en şerefli yeri olması, korku durumunda insanın önce yüzünü koruması söz konusu iken kafirlerin o gün elleri bağlı olması sebebi ile[330] cehenneme atıldıklarında onu koruyacak bir şeyin bulunmaması hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla muhataplarına sorulu mukayese yolu ile yapılan karşılaştırmalarda dünya hayatının ötesini umursamayan, Kainatın kurucusunun gösterdiği minvalde yürümeyen ile bu minvalde yürüyen tabiidir ki aynı kategoride yer alamaz.

3. Mescidlerin Mukayesesi

Kur'ân, karşılaştırmalarda bulunurken aynı anda hem temsili anlatımdan hem de istifhâmdan yararlandığı vâkidir. Bunlardan biri "Mescid-i Dırar" ayetinden sonra gelen soru yollu mukayese ayetidir:

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

[328] Fussilet 41/40.
[329] Zümer 39/24.
[330] es-Sâbûnî, a.e., III, 1067.

"Mescidini Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yar'ın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."[331]

Önceleri Hz. Peygamber'in risalet davasını önemsemeyen, O'nun Kureyş'liler tarafından öldürülmesini bekleyen fakat Bedir savaşı sonrasında büyük oranda umutsuzluğa düşen Hazrec kabilesinden Ebu Âmir, münafıkları büyük oranda etkilemeyi başarabilmiş bir kimsedir. Uhud, Hendek ve Huneyn harbine kadar pek çok savaşta aktif rol oynamış ve Bizans Kayserlerini etkileyerek en sonunda Tebûk seferinin düzenlenmesine sebep olmuştur. Tam da bu zaman zarfında Ebu Âmir'in de etkisi ile münafıklar hiç gerekli olmadığı halde bir takım bahaneler ile "Mescid-i Dırâr"ı inşa etmişler, Hz. Peygamber'in Tebûk seferine gitmesini fırsat saymışlar ve İslam'a karşı komplolar düzenlemeye devam etmişlerdir. Sefer sonrasında gelen vahiyle bu mescid yıktırılmıştır. Ayette geçen "cüruf" dere kenarında suyun, yanlarının dibini aşındırıp altını oyarak üstünü desteksiz bırakma olayıdır. "Har" ise, bunun geriden çatlamış, devrilmek üzere bulunanıdır ki bunun üzerine yapıldığı farz olunan binanın ne kadar çürük olduğu ortadadır.[332]

Ayette iki mescid üzerinden temsil ve soru yoluyla, temelde mümin ve münafık kimselerin karşılaştırılması yapılmaktaktadır. Buna göre ilki sağlam ve yakîni bir bilgiye sahiptir. Allah rızası doğrultusunda hareket etmektedir. Bundan ötürü de temeli ve yapısı sağlam olan bir binaya benzetilmiştir. İkincisi ise şüpheli bir temel üzerine oturtulan hayat tarzına sahiptir. Bundan ötürü de dibi

---

[331] Tevbe 9/109.
[332] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, II, 271-272; Elmalılı, **Hak Dini,** IV, 406

oyulmuş ve her türlü dayanaktan yoksun bir toprak parçası üzerine inşa edilmiş bir binaya benzetilmiştir. Dolayısıyla ayette mümin ile münafığın temelde bir karşılaştırılması yapılmış ve ilkinin başı da sonu da iyi iken, ikincinin hem başlangıçta hem de sonda kaybedeceği ihtarı yapılmış ve soru yoluyla mukayese yapılmıştır.

G. Dünya Ve Âhiret Mukayesesi

Kur'ân, muhatabının iman etmesi, öğüt- ibret alması ve hayatını bu minvalde sürdürmesi, iman edenin imanını kuvvetlendirmesi için ihtiyaç duyacağı çeşitli örnekleri, farklı üsluplar ile göstermiştir.[333] İman edip İslamî prensiplere uygun yaşayanların ve yaşamayanların hayatları, son anları ve öteki dünyada karşılaşacak oldukları her bir durumu, çok canlı ve bariz misaller ile muhatabının idrakine sunmuştur. Bu iki gruptan hangisine girip, o kategoride hayatını idame ettireceğinin seçimini ise kişiye bırakmıştır.[334]

Bundan başka Kur'ân, muhatabını ikna için dünya hayatının uzunluğunun, kısalığının, değerliliğinin ve öneminin ahirete göre mukayesesini yapar.

Kullarının kendisine yönelmesini, sözün en güzeline ve ayrıca göndermiş olduğu resulüne icabet etmelerini[335] isteyen Allah muhataplarını, esenlik yurdu olan Cennete davet etmekte,[336] aynı daveti, resullerinin diliyle de yapmaktadır.[337]

Dünya hayatını çok çarpıcı örnekleriyle muhatabına gösteren Kur'ân, onu bir meta yani gelip geçici bir faydalanma yeri ola-

---

[333] Kehf 18/54; İsra 17/89; Ankebut 29/43; Zümer 39/26.
[334] İsra 17/107; Kehf 18/29; Fussilet 41/40; Müzzemmil 73/19; İnsan 76/29; Nebe 78/39.
[335] Zümer 39/53-54; Enfal 8/24; Şura 42/47.
[336] Yunus 10/25.
[337] Hud 11/62; Yusuf 12/108; Rad 13/36; Nahl 16/125; Ahkaf 46/31.

rak isimlendirmiş, ahirette müminlere verilecek olanların yanında onun kıyas bile edilemeyecek kadar basit bir değerde olduğunu beyan etmiştir.[338]

Dünya hayatında maddi imkanlar açısından kiminin kiminden üstün kılındığını beyan eden Kur'ân[339] bu üstünlüğün davete icabet edenlerin derecesine göre, cennette de nicelik ve nitelik açısında farklı olacağını ifade etmiştir.[340]

Dünya hayatı, nesil ve servet insan fıtratına sevdirilmiştir.[341] Fakat Kur'ân muhataplarının her iki dünya için çalışmasını ve varlık âlemindekilere faydalı olmalarını, dünya için çalışırken ahiretten, ahiret için çalışırken dünyadan nasipdar olmalarını emretmiştir.[342] Dünya için çalışırken kişinin ahiretini unutmaması gerektiğini aksi durumda kendisinin de unutulacağının ikazını yapmıştır. Yani ahirette kendisine rahmetle muamele edilmeyeceği ifade edilmiştir.[343]

Fıtrat itibariyle kendisine ziynet, servet ve karşı cins sevdirilen insanoğluna dünya hayatının sürekli olmadığını ifade eden Kur'ân, insanın sürekli gözü önünde olan oluşumlardan ve kâinat olaylarından bahseder. Yağan yağmurun, topraklarda insanın hoşuna gidecek çeşit çeşit renk cümbüşleri gösterilerinin, 6-7 ay gibi kısa bir süreliğine yapıldığı ve akabinde bütün o güzelliklerin çer çöp olup toprağa karıştığı ve sanki bir vakit öncesinde oradaki bütün güzelliklerin hiç var olmamış gibi, yerlerinde yeller estiğini gözler

---

[338] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 214.
[339] Nahl 16/71.
[340] Âl-i İmran 3/123; Tevbe 9/20; İsra 17/20-21; Vakıa 56/10-12.
[341] Âl-i İmran 3/14; Kehf 18/46.
[342] Kasas 28/77.
[343] Araf 7/51; Tevbe 9/67; Taha 20/124; Sad 38/26; Secde 32/14; Casiye 45/34.

önüne sererek[344] dünya hayatında insana verilen yaşam süresinin de böylece hızlıca akıp geçeceğini dolaylı olarak ifade etmiştir.[345]

Zahiren ise dünya hayatının, bir oyun eğlenceden ibaret olup hızla geçeceğini[346] dünya için çalışırken kişinin kendisini ona kaptırmaması gerektiğini söyler.[347] Çünkü dünya debdebesi, insana ahiretini unutturarak, kişinin ahiret için çalışmasını engelleyip aldatabilir.[348] Ayrıca insanı aldatma konusunda dünyanın yanı sıra şeytanın ve şeytan vâri insanların da kişileri aldatabilme özelliği olduğunu[349] haber verir ve muhatabını bu konuda ikaz eder.

Bununla birlikte Kur'ân, muhataplarına dünyadaki nimetlerin bir süreliğine imtihan için verilip sonra geri alınacak olan aldatıcı bir süs olduğunu[350] ama ahirete nispetle dünyada verilmekte olan bu şeylerin neredeyse bir hiç hükmünde sayılacağını,[351]Allah katındaki nimetlerin mükemmel ötesi güzel olduğunu[352] dolayısıyla asıl ahiretin tercih edilmesi gerektiğini zira yaşamdan alınacak haz ve lezzetlerin sonsuz bir şekilde asıl orada yaşanacağını[353] ve dünyaya kıyas ile ahiretin daha kalıcı, daimi ve sonsuz olduğunu ihtar eder.[354]

Bundan başka Kur'ân, yaşanan vaktin hızla aktığını ifade için müşahhas örnekler vermiştir. Bunlardan biri Hz. Üzeyir'in başından geçen enteresan durumdur. Bilindiği üzere Hz. Üzeyir'in

---

[344] Hadid 57/20; Kehf 18/45; Yunus 10/24, bkz.: ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 461.
[345] Yunus 10/23-24; Kehf 18/45; Zümer 39/21.
[346] Enam 6/32; Ankebut 29/64; Muhammed 47/36.
[347] Fatır 35/5; Lokman 31/33.
[348] Âl-i İmran 3/185; Enam 6/80,130; Araf 7/51; Hadid 57/20.
[349] Nisa 4/119-120; Enam 6/112; Araf 7/22; Fatır 35/5, 20.
[350] Kasas 28/60; Şura 42/36; Zuhruf 43/35; Hadid 57/20.
[351] Nisa 4/77; Tevbe 9/38; Rad 13/26.
[352] Âl-i İmran 3/142; Nisa 4/94; Enam 6/32; Nahl 16/30.
[353] Ankebut 29/64; Muhammed 47/36.
[354] Ala 87/16; Kasas 28/60; Taha 20/131.

ruhu,[355] kendisinden 100 senelik bir zaman için alınmış ve akabinde ruhu iade edilip de kendisine "Ne kadar zaman burada kaldın?" sorusuna "Belki bir gün belki daha az!" cevabını vermiştir.[356] Diğer yandan zalim bir yöneticinin zulmünden kaçıp mağaraya sığınan gençlerin ay takvimi ile 300, güneş takvimi ile 309 yıl ruhları alınmış nihâyetinde ruhları iade edildiğinde "Ne kadar zamandır buradasınız?" sorusuna cevapları "Belki bir gün belki daha az." olmuştur.[357]

Özellikle müşrikler bin yıl yaşamak istemelerine rağmen -velev ki bu süre kendilerine verilse bile-[358] Üzeyir ve Ashab-ı Kehf gibi örneklerde görüldüğü gibi ahirette çeşitli vakitlerde kendilerine sorulacak olan "*Siz dünyada ne kadar kaldınız?*" sorularına " *On gün veya bir gün.*"[359] *"Bir gün veya daha az."*[360] *"Gündüzün bir saati, güneşin batışı veya kuşluk vakti*[361] *kadar."*[362] *"Gerçekten az bir miktar kaldık."*[363] gibi cevaplar vereceklerini haber vermiştir.

Ayrıca müminlerin dünyaya o kadar değer vermemesi gerektiği yani iman etmeyenlerin zenginliklerinin nispeten fakir olan müminlerin kalbinde olumsuz bir soru işareti doğurmamasının icap ettiği de ifade edilmiştir.[364] Çünkü geçici olana ümit bağlanmaz, Allah'ın rızasını kazanmak için iman ve tevekkül ehlinin işlediği

---

[355] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, VII, 31; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, I, 561, Elmalılı, **Hak Dini, II**, 180; Mehmet Vehbi, **Hulâsatü'l-Beyân**, II, 483.
[356] Bakara 2/259.
[357] Kehf 18/19.
[358] Bakara 2/96.
[359] Taha 20/103-104.
[360] Müminûn 23/113.
[361] "Arabistan'da şafaklar ile alacakaranlıklar çok kısa sürerdi." Bkz. Martin Lings, **Hz. Muhammed'in Hayatı,** çev.: Ali Çavuşoğlu, İstanbul, Akçağ Yay., 2004, 22.
[362] Naziat 79/46; Yunus 10/45; Ahkaf 46/35; Rum 30/55.
[363] İsra 17/52; Kehf 18/19.
[364] Âl-i İmran 3/196; Taha 20/131; Tevbe 9/55.

salih ameller,[365] oyun, eğlence ve ticaretten çok daha hayırlıdır.[366] Kur'ân, muhataplarına kendisini kabul etmeyen kimselere dünyada verilen nimetlerden daha fazlasının bile verilebileceğini, öyle ki konaklarını gümüş tavanlar ile donatılabileceğini, tavanı gümüş olabilecek evlerin kapıları da gümüşten olabiliceğini fakat Müminlerin kalplerinde olumsuz sorular oluşmasın ve zenginliğe aldanıp imanlarından olmasınlar diye bu durumun gerçekleşmediğini haber vermektedir. Kaldı ki bu varsayımlardaki zenginlik bile ahirette müminlere verilecek olanların yanında bir hiç hükmündedir[367] ve tüm bu göz kamaştırıcı ve nefsi tatmin edici özellikleri ile dünya aslında sadece bir aldatmacadır.[368] Dolayısıyla hem Mekke dönemindeki müminler hem takip eden zamanlar boyunca gelecek olan müminlere ders niteliğinde "Ey güçsüz Müslümanlar! Gerek Mekkeli gerekse dünyanın başka yerlerindeki *zenginlerin zenginliğine, şeytanın oyununa gelerek kanmayın."*[369] Resule yaptığınız biatı dünyalığa satmayın denilmiştir. Çünkü Allah dilediğine lütfundan bol bol verir, dilediğinin rızkını daraltır. Asıl ahirette cehennemden uzaklaştırılıp cennete girdirilen kimseler kurtulur ve sonsuz nimetlere kavuşurlar.[370]

Bu açıklamalardan sonra Kur'ân: "*Bütün bunlara rağmen dünyayı tercih edip ahireti ardınıza mı bırakıyorsunuz."*[371] sorusunu istifhâm-ı inkârî ve tevbîhî tarzında sorarak muhatapların dikkatini çekmiştir.

---

[365] Kehf 18/46; Şura 42/36, ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 621.
[366] Cuma 62/11.
[367] Enam 6/32; Rad 13/26; Zuhruf 43/33-35; A'la 87/16.
[368] Mümin 40/39.
[369] Nahl 16/95-96, bkz: ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 583.
[370] Rad 13/26; Âl-i İmran 3/185.
[371] Tevbe 9/38, Kıyamet 75/20-21; İnsan 76/27; bkz.: Abdülkerim Mahmud b. Yusuf, **Uslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'ân**, 56.

Dolayısıyla Kur'ân, muhataplarına geçici olan ile daimi olanı mukayese yolu ile göstermekte ve muhataplarına zımnen, ister ebedi kalınacak ister geçici durulacak yer için hazırlık yapın demektedir.

H. Davete İcabet Edenler İle Etmeyenlerin Dünyadaki Yaşamları İle Son Hallerinin Mukayesesi

Dünya'nın ahirete nispetle değersizliği, kısalığı vb. örnekler gösterildikten sonra, davete icabet edenlere daha bu dünyada iken verilecek mükâfatlar ile davete icabet etmeyenlerin yaşayacağı sıkıntılı durumlar da Kur'ân'da ayrıntılı şekilde gösterilmiştir.

Kur'ân'da, Hz Âdem'in şahsında zikredilen âyetlere baktığımızda, hidâyet rehberi olan ilahi tebliğe icabet edenlerin, iki dünyada da endişe ve üzüntüden emin olacakları, hak yoldan şaşmayacakları ve dolayısıyla bedbaht olmayacakları haberlerini görmekteyiz.[372] Kur'ân, yaşamlarını Allah rızası dahilinde sürdüren ve bu rıza mantığında hareket edenlerin[373]darlıkta da bollukta da huzurlu yaşayabileceklerini, her iki durumda da asla gevşekliğe ve bedbinliğe düşmeyip: *"Ey Rabbimiz! Hatalarımızı ve taşkınlıklarımızı bağışla, her daim yolunda ayaklarımızı sabit kıl ve davetine icabet etmeyenler güruhu ile mücadelemizde bizlere yardım et!"*[374] diye dua edenlerin ve ayrıca düşmana karşı her türlü tedbir ve tertibatı hazır edenlerin yardımına[375] Allah'ın kimi zaman melekleri ile[376] kimi zaman gökten inen yağmur

[372] Bakara 2/38; Taha 20/123.
[373] Hadid 57/22-23.
[374] Âl-i İmran 3/146-148.
[375] Enfal 8/60.
[376] Âl-i İmran 3/124-127.

ve gönüllere inen rahatlık, beyinlere inen psikolojik gevşeme[377] ve uykuda gösterilen güzel, müjdeli rüyalar ile,[378] savaş vb. zor durumlarda küfre karşı çıkanlara yardımcı olacağını haber vermektedir.[379] Nihâyetinde muhataplarından davete icabet edenlerin hallerinin düzeltileceğini ve korku durumlarından emin hale tebdil edileceğini haber verir.[380]

Kur'ân "*İlahi davete icabet edin!*"[381] emrine mugayir davrananların ahiretteki hallerinin harab olmasının yanı sıra bir de daha bu dünyada iken karşılaşacakları özel sıkıntılar olacağını da haber verir. Hz Âdem'e yapılan hitapta buyrulduğu üzere ilahi davete uymayan kişilerin daha bu dünyada iken şaşkınlığa düşmesi ve bedbaht olması kaçınılmazdır. Bu kimseler dünya hayatında ne denli zengin, müreffeh olsalar da iç dünyalarında her daim sıkıntı duyacak[382] sanki gökten düşmekte ve onu kuşlar yakalamakta veya esen her bir rüzgârda uzak yerlere savrulmakta[383] veya kendisi kör davranıp da dalaleti seçtiği için göğe yükselen-yükseltilmek zorunda bırakılan[384] kişinin göğsünün daraldığı gibi iç dünyasında depremler olacaktır.[385] Kur'ân'a göre âyetleri inkar ettikleri, peygamberleri öldürdükleri veya öldürenleri onayladıkları için her nerede olurlarsa olsun bu kimseler zillet içinde bulunacaktır.[386] Allah'ın yanı sıra başka ilahlaştırdıkları şeylere de kulluk ettikleri için her daim korku içinde yaşa-

[377] Tevbe 9/40; Fetih 48/18; Enfal 8/11.
[378] Enfal 8/44.
[379] Saff 61/14; Ahzab 33/25.
[380] Muhammed 47/5; Nur 24/55.
[381] Zümer 39/55; Enfal 8/24; Şura 42/4, 7.
[382] Taha 20/123-124.
[383] Hac 22/31.
[384] Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'ân Tefsiri**, II, 952; Mustafa İslamoğlu, **Gerekçeli Meal**, 251.
[385] Enam 6/125.
[386] Bakara 2/61; Âl-i İmran 3/112; Enam 6/152.

yacak,[387] pek çok sıkıntılar ile dünyada karşılaşacak,[388] peşlerinden lanet eksik olmayacak,[389] emir ve yasaklara muğayir davrandıkları sürece aynı kendileri gibi zalimler tarafından sıkıntıya uğratılacaklardır.[390]

Yine Kur'ân, davete icabet edenlerin korku hallerinin gitmesinin yanı sıra ganimet, izzet, özel yardım elde edeceklerini,[391] Bedir vb. gibi bütün savaşlarda düşman tarafı kendilerinden kat kat fazla olsa da onları yenip, savaştan ganimet alacaklarını[392] ve ayrıca Allah'ın küfür ehlinin elini, etkisini Müslümanlar üzerinden kaldıracağını, daha nice beldeleri ve gönülleri feth etmelerine imkân tanıyacağını ve dünyada iken sıhhat ve afiyet üzere olacaklarının haberini verir.[393] Ama davete icabet etmeyenlerin iman etmeleri ve tazarru ile yalvarmaları için şiddetli fakirlik ve hastalıkla imtihan edileceklerini[394] kimisinin esir alınacağını, öldürüleceğini veya kıtlıklar yaşayacaklarını,[395] her sene bir iki kere hastalık geçireceklerini, geçen her senenin bir öncekinden daha acı olmasının yanı sıra çeşitli belalarına çarptırılacaklarını, skandala konu olacaklarını ikaz eder.[396]

Kur'ân, muhatabının Allah'ın rızasını kazanmak için çalışırken, hiçbir kınayıcın kınamasına aldırış etmeden yaşayıp, imanı o kişiyi insanlara faydalı olmaya iten ve bu esnada kul olduğunu

---

[387] Âl-i İmran 3/151.
[388] Tevbe 9/74.
[389] Hud 11/60, 99; Nur 24/23.
[390] İsra 17/7; Maide 5/64.
[391] Âl-i İmran 3/118.
[392] Enfal 8/7.
[393] Feth 48/18-21; Saff 61/13; Zümer 39/10, bkz. ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 936.
[394] Enam 6/42.
[395] Rad 13/31; Secde 32/21, bkz. ez-Zemahşeri, a.e., 541, 844.
[396] Tevbe 9/126, İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 920; Mustafa İslamoğlu, **Gerekçeli Meal**, 367.

unutmayan bir kalp ile Yaratıcısına yöneldiğinde Allah'ın da o kuluna yöneleceğini ve ona karşı insanların gönüllerinde bir sevgi ve saygı duygusu uyandırıcağını beyan eder. İslam düşmanlarının kalplerinde o kişiye karşı bir haşyet inşa eder.[397] Hz Peygamber Hz Ali'ye "Allah'ım! Katındaki ahdine beni layık kıl, müminlerin gönüllerinde bana karşı bir sevgi oluştur." diye dua etmesini öğretmekte iken *"İman edip Salih amel işleyenlere Rahman insanların gönüllerinde sevgi oluşturacaktır."* âyeti inmiştir.[398] Bundan başka "Allah bir kulunu sevdiğinde, Hz. Cebrail'e "Ben filanca kulumu seviyorum sen de sev!" der. Hz. Cebrail de gök ehline "Allah falanca kulunu seviyor, ben de seviyorum. Ey gök ehli, siz de sevin!" der. Böylece gök ehlinin o kişiyi sevdiği gibi yeryüzündeki insanlar da o kişiye karşı ayrı bir sevgi duyar." hadisi ilgili âyeti açıklamaktadır.[399] İlgili âyeti ve hadisi de Mevdudi: "Burada Mekke sokaklarında işkence gören salih insanlar teselli edilmektedir. Onlara, salih amelleri ve iyi davranışları nedeniyle insanların kendilerine saygı ve hürmet gösterecekleri zamanın yaklaştığı söylenmektedir. Kalpleri onlara yöneltilecek ve bütün dünya onları saygıyla anacaktır. Ve bu, evrensel ilkeye göre vuku bulacaktır. Günahkâr, kibirli, kendini beğenmiş olanlar ve insanları bâtılla ve iki yüzlülükle yönetmeye çalışanlar hiçbir zaman kalpleri, gönülleri esir alamayacaklardır. Diğer taraftan insanları doğrulukla, samimiyetle ve iyi amellerle doğru yola çağıranlar, ilk başlarda onursuz insanların düşmanlığı ve ilgisizliği ile karşılaşsalar da en sonunda onların kalplerini kazanmayı başaracaklardır." diye yorumlamıştır.[400]

---

[397] er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXI, 256.
[398] Meryem 19/96, bkz. ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 649.
[399] Mehmed Vehbi, **Hulâsatü'l-Beyân**, VII, 3244; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 1205.
[400] Mevdûdî, **Tefhîmü'l-Kur'ân**, III, 233.

Yine davete icabet edenlerin sabır ve takvalı bulundukları sürece her ne zaman zor durumda kalsalar, bu zorluklarının ardından onlara bir takım kolaylıklar bahşedilir.[401] Afv b. Malik'in oğlu Salim müşriklerce esir alınıp da durum Hz Peygamber Efendimize intikal edince cevaben "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh." cümlesinin çokça söylenmesi salık verilir. Afv b. Malik denileni yapmak üzere evine girip de kapıyı kapamasının ardından kısa bir süre sonra kapı tıklatılır ve dışarıda kapının önünde, oğlunu hem de müşriklerin 100 devesini kabz etmiş halde bulur. Bu olay, sonrasında Talak suresinin zorluktan sonra kolaylığın olacağı âyetlerinin iniş sebebi olmuştur.[402] Zira takva ve sabırda dirençli, muhsin kişilerin ecirlerinin asla heba edilmeyeceği bildirilmiştir.[403] Ama davete icabet etmeyenler aynı kendileri gibi olan yandaşları ve ilahi emirlerden yüz çevirmelerinden ötürü, kendilerine inen şeytanları ile[404] dost olup birbirlerini ve insanları hak yoldan çevirmelerinin doğru bir fikir olduğunu düşündükdüklerinden[405] sonunda çölde susayan kişinin gördüğü şeyi su zannetmesi ve fakat o şeyin yanına geldiğinde onun su değil de serap olduğunu fark etmesi[406] ve nihâyetinde şeytanlarının o kişiyi çölde yapayalnız ve şaşkın vaziyette bırakması gibi bir hale gelecektir.[407] Dolayısıyla bütün çalışmalarının boşa gittiğini görecektir.[408]

Dolayısıyla Rabbim Allah'tır deyip sonra istikamet üzere olana şeytan nasıl âyetlerden yüz çevirenin yakını olursa melekler

---

401 Talak 65/7; İnşirah 94/6-7.
402 ez-Zemahşeri, **el-Keşşâf,** 1117.
403 Yusuf 12/90.
404 Enam 6/129; Tevbe 9/67; Enfal 8/73; Fussilet 41/25; Zuhruf 43/36-37.
405 Kehf 18/104.
406 Nur 24/39.
407 Enam 6/71.
408 Gaşiye 88/3; Muhammed 47/1.

de istikamet üzere olanlara iner de "Biz sizin dünyada da ahirette de dostunuzuz." [409] derler.

İşte Kur'ân her iki grubun hayatta iken karşılaşacakları durumları böyle beyan ettikten sonra bir de bu kimselerin ölüm anındaki hallerinden haber verir. Kimi zaman belirli sebeblerden ötürü inen ayetler muhataplarının bu durumlarını ayrıntısıyla beyan etmektedir.

Kelbi'den rivâyetle, Razi: Hz. Ali, Hz. Hamza ve Ebu Ubeyde b. Cerrah ile Utbe, Velid b. Utbe ve Şeybe hakkında indiği rivâyet edilen bir âyeti[410] beyan ederken şöyle demiştir. "Bu üç müşrik, bahsi geçen üç sahabe hakkında Allah'a yemin ederek: "Vallahi siz hiçbir hak ve hakikat üzerinde değilsiniz. Velev ki haklı bile olsanız, biz bu dünyada sizden nasıl zenginlik açısından üstün isek, ahirette de öyle üstün olacağız." demişlerdir.[411]

Tarih boyunca iman etmeyenlerin birbirine benzediğini haber veren Kur'ân[412] bir takım muhatapların kendilerini, başkalarından üstün görmekte olduklarını ve hatta bu üstünlüklerinin ölümlerinden sonra bile devam edeceğini zannettiklerini haber vererek, muhataplarının aynı hataya düşmemeleri için uyarmaktadır. Çünkü muhataplardan davete icabet eden ile etmeyenin hayatları ve sonları bir olmayacaktır.[413]

Allah'ın davetine icabet edip, emir ve yasaklarını gücü yettiğince[414] yerine getiren kimselerin melekler canlarını alırken: "*Al-*

---

[409] Fussilet 41/31.
[410] Casiye 45/21.
[411] er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXVII, 267.
[412] Zariyat 51/53.
[413] Casiye 45/21
[414] Teğabün 64/16.

lah'ın selamı üzerinize olsun, (dünyada iken O'nun emir ve yasaklarına uygun hareket ettiğiniz için cennet sizi bekliyor.) *Haydi! Girin o cennete."* diyerek tatlı mukabelelerde bulunur.[415]

Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda, gerektiğinde canını ortaya koyup şehit edilmeyi göze alan kimselerin ölüm anında: "*Ah keşke kavmim, arkadaşlarım,* (İslâm'ı duyurmaya çalıştığım şu kimseler)*, bana şu an verilmekte olan nimetleri bir bilseler."*[416] diye hayıflanmasının yanı sıra, bir de kendileri için Allah'ın "*Onlar diridir, Rabb'leri katında rızıklanıyorlar, fakat siz sezemezsiniz.*"[417] diye Kur'ân'ın haber vermesi, muhataplardan davete icabet etmeyenlere bir ikaz olmaktadır.

Diğer taraftan, gerektiğinde bulundukları küfür beldelerinde İslamı yaşayamadıkları, emir ve yasakların aksine harekette bulunup da İslamı yaşayamamalarının sebebini içinde bulundukları topluma atarak: "Buradaki örf, adet, gelenek, görenek, medeniyet böyle, aksi şekilde davranamayız, gücümüz de yok kuralları değiştiremeyiz." düşüncesine sahip olanların canını alırken, bu muhtaplar ölüm meleklerine yalvararak "*Biz zayıf bırakılmıştık. O yüzden davete hakkıyla icabet edemedik."* dediklerinde *"İslamı yaşayabileceğiniz yerler de mi yoktu, oralara neden hicret etmediniz*?" [418] diye sert ifadelelerde bulunacaklardır. Bu âyet, "Davete icabet ettim." deyip de sözünü hayatlarında uygulamayanlara neler yapılacağını beyan ederken, davete icabet etmeyenlerin bilinçaltına: "Onlar icabet ettim dedikleri halde başlarına bu gelecekse düşünün sizin başınıza neler gelir?" fikrini yerleştirmektedir. Sonra da bu fikrin izharı olarak Kur'ân,

---

[415] Nahl 16/32.
[416] Yasin 36/26-27.
[417] Bakara 2/154; Nisa 4/169.
[418] Nisa 4/97.

muhataplardan davete icabet etmeyenlerin ölüm anındaki durumlarını şöyle beyan eder:

Ölüm sıkıntıları içinde kıvranırken, melekler ellerini onlara doğru uzatarak: "Haydi bakalım! Kurtarın elimizden canınızı. Allah'a karşı kendi kuruntularınızla, doğru olmayan, sözler söylüyor, O'na karşı kibirleniyordunuz.[419] diyerek *"küfre sapanların yüzlerine, arkalarına, sırtlarına kırbaçlar ile vurulur.[420] Onlar da meleklere "Ama biz kötü bir şey yapmıyorduk."*[421] diyerek dünyada yapmış oldukları rezillikleri inkar eder ve ölüm anında, Allah'ın huzurunda *"Ey Rabbimiz! Şimdi her şeyi gözlerimizle iyice gördük, işittik.*" diye yalvararak "daha önce aksini yaptığımız emirlerini Sen nasıl istedi isen o şekilde yapmak üzere ahd ediyoruz. Sen bizi geri döndür Ey Rabbimiz.[422] Peygamberlerin davetlerine icabet eden kullardan[423] salih kimselerden olacağız."[424] diyecekler ama bu yalvarmalarına rağmen kendilerine geri dönüşün olmadığı haber verilecektir. Dolayısıyla Kur'ân, davete icabet edenler ile etmeyenlerin hayatları gibi son anlarının da bir olmayacağını, böyle bir zannı olanların yanıldığını أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَّن نَّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاء مَّحْيَاهُم وَمَمَاتُهُمْ سَاء مَا يَحْكُمُونَ "*Yoksa kötülükleri işleyenler, hayatlarında ve ölümlerinde kendilerini, îmân edip sâlih amel işleyen kimselerle bir tutacağımızı mı sandı(lar)? Ne kötü hüküm veriyorlar!"*[425] ayeti ile sorulu mukayese uslûbuyla beyan ederek muhataplarını bir seçime doğru yönlendirir.

---

[419] Enam 6/93.
[420] Muhammed 47/27; Enfal 8/50.
[421] Nahl 16/28.
[422] Müminûn 23/99-100; Secde 32/13.
[423] İbrahim 14/44.
[424] Münafikun 63/10.
[425] Casiye 45/21.

I. Kur'ân'ın Yeniden Yaratılışın İspatı İçin Sunduğu Mukayeseler

Buraya kadar anlatılan mevzularda Kur'ân, muhatabına her ne kadar onun bildiği şeyler üzerinden karşılaştırmalarda bulunuyorsa da, bu karşılaştırmalarda gaybî meseleler söz konusudur. Muhatap, şayet gayba, yeniden dirilişe inanmıyorsa, bu karşılaştırmalar, onun üzerinde pek etkili olmayacaktır. Dolayısıyla Kur'ân, burada farklı bir ikna tekniği kullanarak, ahiretin varlığını muhataba kabul ettirecektir. Zira takip eden başlıklarda konusu işlenecek olan cennet-cehennem karşılaştırması, ahiretin varlığını kabul eden insanın üzerinde etkisini gösterebilmektedir.

Bundan başka, Allah'ı tek ilah olarak kabul edip sadece O'na kulluk edenler ve O'nun hükümranlığının sonsuza değin bâki olduğunu kabul edenler olduğu gibi, O'nun varlığını kabul edip sadece yaratma fiilini gerçekleştirip gerisini kendi haline bıraktığı zannında olan deistler ve O'nu hiç kabul etmeyen ateistler de tarih boyunca olagelmiştir. Son iki gruba yeniden dirilişin imkansız görünmesinden ötürü Kur'ân, onların bu fikirlerinin hatalı olduğunu göstermek için mukayese metodunu en ince detayına kadar kullanır.

Kur'ân, "*Yaratılışını unutarak çürümüş kemiği yeniden kim diriltecekmiş?*" vb. gibi sözler ile Allah'a misal verildiğini,[426] hatta bir nutfeden yaratıldığı halde Allah'ın dinini ve ahireti inkar ederek O'na hasım kesildiğini[427] belirttikten sonra, yeniden dirilmeyi akıllarına yatıramayanlara şöyle cevap verir: "*İnsanı ilk defa kim yarattı ise*

[426] Meryem 19/66; Yasin 36/78.
[427] Nahl 16/4; Yasin 36/77.

yine O diriltecektir."[428]

Kur'ân'ın pek çok ayette temas ettiği gibi birtakım muârız insan grubu yeniden dirilmeyi imkansız olarak görmektedir. Bu sebepten ötürü Kur'ân, çeşitli ayetlerde onlara insanın ilk yaratılışını hatırlatır: "*Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir."*[429]

Burada muhataba verilmek istenen mesaj bir şeyi bir defa yapmış olanın aynı şeyi ikinci defa haydi haydi yapabileceği gerçeğidir. İlk yaratılışlarını inkar etmediklerine göre kendilerini yaratan Allah'ın bunu tekrar yapmasının çok daha kolay olacağı hatırlatılmaktadır.

Sunulan ayette ve benzer ayetlerdeki vurucu özelliklerden diğeri de insanın yaratılışı ile kainattaki mevcudatın genelde bir arada zikredilmesidir. Zira ayetin başında insanın yaratılışına atıfta bulunulurken, sonunda yeryüzünün ölüye benzetilmesi, yağan yağmur ile yeniden diriltilmesi durumu gözler önüne serilmektedir. Zira kurumuş olan yeryüzündeki şeyler, su ile nasıl tekrardan canlanıyor-

[428] Yasin 36/79.
[429] Hacc 22/5.

sa yeniden dirilme de bu şekilde gerçekleşecektir.

Yeniden yaratılmayı imkansız gören muârıza Kur'ân, kainattaki diğer olayları örnek göstermekte ve ondan yaratılmış olan her bir şeye en azından genel olarak dikkat etmesini istemiştir.[430] Zira semavat yani yedi kat sema ve yedi kat arz[431] bir amaca hizmet maksadıyla mükemmel bir uyum içinde yaratılmıştır.[432] Bunu ifade için Kur'ân: "Göğe bakmaz mısınız, nasıl kurmuş ve onu süslemişiz? Hiçbir çatlağı yok,[433] birbiri ile uyum içerisinde,[434] çünkü kudretimiz ile onu biz inşa ettik ve onu sürekli genişletmekteyiz.[435] Üstelik bidâyetinde yerler ile gökler bitişikken onları da biz ayırdık.[436] Belirli ölçülerde tatlı,[437] tertemiz ve mübarek olan sular akıtıp, bu sular ile kurumuş topraklara hayat veriyoruz. Aynı sudan beslenmelerine rağmen farklı tat, lezzet ve renkleri olan has bahçeler, hasat edilen tahıl, sıra sıra meyveleriyle boy boy hurma veren[438] güzel bitkiler bitiriyoruz ki siz de hayvanlarınız da o nimetlerden istifade ediyorsunuz.[439] Görebildiğiniz bir direk olmaksızın, yağmurun indiği o semayı güvenli bir kubbe halinde yaratan, güneşi, ısı ve ışık kaynağı, ayı, ayna yapıp[440] takdir edilen zamana kadar görevlerini ifa ettiren, yeryüzünü uzatıp genişleten, üzerine sarsılmaz dağları kazık gibi çakan, bu dağlardan nehirler çıkartan ve bu dağların üstlerinde

---

[430] Araf 7/185; Sebe 34/9.
[431] Talak 65/12.
[432] Mülk 67/3-4.
[433] Kaf 50/6.
[434] Mülk 67/3; Nuh 71/15.
[435] Zariyat 51/47.
[436] Enbiya 21/30.
[437] Mürselat 77/27.
[438] Rad 13/4; Nahl 16/65; Furkan 25/48-49; Şuara 26/7; Kaf 50/9-11.
[439] Secde 32/27; Zuhruf 43/11.
[440] Nuh 71/16; Yunus 10/5.

yollar var eden Allah'tır.[441] Her türlü canlıyı buralara yayan,[442] geceyi dinlenmeye; gündüzü çalışmaya uygun hale getiren[443] Allah'tır. Dolayısıyla O bütün bu kainatı üstelik misliyle[444] dahası muhatabının parmak uçlarına değin[445] "Kün!" emrini vererek yeniden yaratma kudretine sahiptir. Kur'ân, bütün bu yeniden yaratma fiilinde en ufak bir yorulma durumu O'nda söz konusu bile değil iken;[446] muhatabının yeniden yaratılmaya inanmama veya inanamama düşüncesini de hatırlatarak:

أَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاء بَنَاهَا "*İnsan olarak sizin yaratılmanız mı yoksa bütün bu kainatın yaratılması mı daha zor?*"[447] diye ilk soruyu sormaktadır. Böylece soru yolu ile muhatabına onu ikna için mukayese yapmakta ve sonra sorduğu bu sorunun cevabını başka bir surede لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ "*Kainatın yaratılması tabiî ki insanın yaratılmasından daha büyük bir olaydır.*"[448] diye vererek muhatabının düşünme hassa'sının harekete geçmesine yardımcı olmaktadır. Tabii olarak bakıldığında göklerin ve yerlerin yaratılması, insanın yaratılışı ile kıyaslandığında daha büyük bir iş olduğu gayet açıktır. İnsanın yaratılışı ile kainatın yaratılışı beyan edildikten sonra Kur'ân bir başka soru daha sorar:

أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ

"*İlk yaratma ile yorulup aciz mi kaldık ki, yeniden yaratamayalım.*

---

441 Rad 13/3; Enbiya 31-32; Nuh 71/15-16; Mülk 67/15.
442 Nisa 4/1; Lokman 31/10.
443 Yunus 10/67; Rad 13/3; İsra 17/12; Furkan 25/47; Neml 27/86; Kasas 28/73.
444 İsra 17/99.
445 Kıyamet 75/3-4.
446 Bakara 2/155; Ahkaf 46/33.
447 Naziat 79/27.
448 Mümin 40/57.

Doğrusu onlar yeniden yaratılma konusunda şüphe içerisindelerdir."[449] İlk yaratma konusunda, benzer nitelikteki diğer iki ayet Kıyamet (75/36-40) ve Ankebut (29/20) sûrelerinde şu şekildedir:

أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَى ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَى

"İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır? Onun aslı, atılan bir meni damlası değil miydi? Sonra ana rahmine tutunan yapışkan bir hücre oldu da, Rabbi onu yaratıp düzenledi. Ondan erkek ve dişi olarak her iki cinsi yarattı Bütün bunları yapan, ölüleri diriltmeye kadir olmaz olur mu?"

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"De ki: "Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın. Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır. (Kıyametten sonra her şeyi tekrar yaratacaktır) Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."

Allah insanı yoktan var ettiği gibi, o yok olduktan sonra da yeniden var edebilir. Üstelik ayetin de sorduğu gibi bir şeyi ilk defa ve örneksiz olarak yaratmak –Allah için her ne kadar zor değilse de- aynı şeyi ikinci defa yaratmak daha kolaydır. Kur'ân ayrıca Allah'ın kudretini muârızlarına göstermek ve O'na zor hiçbir şeyin olmadığı ispat için şu ayeti de haber vermektedir:

مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

---

[449] Kaf 50/15.

"Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak tek bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Unutulmasın ki, Allah her şeyi bilen ve görendir."[450]

Bundan başka Kur'ân, özellikle cahiliye Araplarının iyi bildiği "merh" ve "afar" denilen iki ağacı yeniden dirilme konusunda örnek olarak göstermektedir. Teorik akıl ile bilinemeyecek gerçeklerin deneyler ile ortaya çıkacağı bilinen bir durumdur. Kur'ân buradan yola çıkarak suya kanmış, güneşten ısı almış ve yeşile boyanmış ağacı örnek olarak göstermektedir. Yeniden dirilişi kabul etmeyen diğer bir tabir ile aklı almayan kimseye, su ile büyümüş yeşil ağaçtan ateş çıkartan Allah çürümüş kemikten de yeni bir hayatı tekrar vücûda getirebilir fikrini vermektedir. Zaten aklî delil için ispat yapılırken, bir şeyin zıddından yola çıkmakla da muhataba sunulabilmektedir.[451]

Kur'ân, Allah'ın kudretini de göstermek suretiyle muhatabın his dünyasına karşılaştırmalı örnekleri sual yoluyla sunmakta ve ondan hakkı kabul etmesini beklemektedir. Burada, muârız şayet selim aklını bozmamış ise verilen misallerden gerçeğe doğru ulaşma yolunda bir adım atacak ve yeniden dirilişin olabilirliğine biraz daha iyimser bakacaktır.

İ. Nimet-Ceza Açısından Cennet-Cehennem Mukayeseleri

İkinci bölümün en genel özelliği, Kur'ân'da muhatapları ikna için mukayeselerin soru yolu ile uygulanması özelliğidir. Biz ahiret ile alakalı başlıkları her ne kadar sınıflandırdıysak da konuyu bir

---

[450] Lokman 31/28.
[451] Yasin 36/80, bkz. Elmalılı, **Hak Dini**, VI, 426; Seyyid Kutub, **Fî Zılâl**, XII, 288.

bütün olarak düşündüğümüz için direkt olarak bahsi geçen konularda soru kalıbı ile yapılan karşılaştırmaları en sona bıraktık. Şimdi son olarak genel tasvirleri yapılan cennet ve cehennemi bir bütün olarak zikrettikten sonra Kur'ân'ın sorduğu soruları irdeleyeceğiz.

Yeniden dirilip de mizanda amellerin değerlendirilmesinden, yüzlerin neşe içinde olması veya kedere bürünmesinin, amel defterlerinin sağdan veya soldan verilmesinden sonra dünyada istenildiği gibi davrananların[452] huzurlarına genişliği göklerle yerin genişliği gibi olan büyük[453] Cennet getirilir.[454] Bu kimseler Huzurlarına getirilen cennetin açılmış kapılarından içeri girer iken, melekler de kendilerine eşlik eder ve onlara "Sabretmenize karşılık size selamlar, selametler! Dünya diyarının ne güzel âkıbetidir bu! Mutluluklar!"[455] derler.

Aksi durumda olanlar ise çok uzaklardan Cehennemin öfkeli kükreyişlerini duyar,[456] ardından Cehennem bariz bir şekilde belirir,[457] kişi "Vay başımıza gelene! Bizi dünyaya geri gönderin, yemin olsun ki Rabbimizin âyetlerini yalanlamayacağız, onlara iman edeceğiz."[458] derler. Kendilerine yaptıklarınızın cezası olarak, ister dayanın, ister dayanmayın, girin o cehenneme. Hüküm değişmeyecek.[459] diye cevap verilir.

Aksi durumda olanlar pişmanlık duymalarının aksine, ilk gruptakiler kendi aralarında, hayranlıktan ötürü, "Subhanallah!"

---

[452] Hacc 22/14; Ankebut 29/58; Feth 48/17; Kaf 50/31-34; Mülk 67/12; Naziat 79/40.
[453] Âl-i İmran 3/133; Hadid 57/21.
[454] Şuara 26/90.
[455] Rad 13/25; Sad 38/50; Ahzap 33/44.
[456] Furkan 25/12.
[457] Naziat 79/36; Şuara 26/47.
[458] Enam 6/27,30; Araf 7/53; Müminun 23/105-107; Şuara 26/102; Fatır 35/37; Ahkaf 46/34; Tur 52/15.
[459] Yasin 36/64; Tur 52/16.

Muhteşemsin ey Allah'ım! Bizlerden hüznü gideren Rabbimize hamd olsun, gerçekten de Rabbimiz bağışlayıcıymış, yapılan şükre hadsiz hesapsız bir karşılık verenmiş.[460] "Elhamdülillah!" O Allah'a ki sözünde durdu ve dilediğimiz yerinde oturacağımız şekilde bizi Cennete yerleştirdi.[461] Şâyet O bize doğru yolu göstermemiş olsaydı biz asla doğru yolu bulamazdık.[462] diyerek nidalarını sürdürürler.

Kur'ân muhataplarına, cennete girdirilen kimselerin cennette karşılaşacakları durumu en ince ayrıntısına kadar tasvir eder. Bu güzel nimetler muhatapların iç dünyalarını harekete geçirecek, sonra da muhataplar kendilerini bu güzel nimetlere ulaşabilmek için çaba sarf etmeleri gerektiğini düşündürecektir.

Zira Cennete girdirilenler öyle bir yere girdirilirler ki: İçinde ebedi kalınacak,[463] ölüm olmayacak,[464] oradan bıkmak yani çıkmak istenmeyecek[465] güneşin yakıcılığı, zemherinin soğukluğu hissedilmeyecek,[466]cehennemin öfkeli kükreyişleri duyulmayacak,[467] cennetten çıkarılmayacağına[468] cehenneme girdirilmeyeceğine emin olunacak,[469] atalarından, ailesinden, nesillerinden iman etmiş[470] salih kimseler ile[471] bir arada bulunulacak, nebiler, sıddıklar, şehidler ve salih kimseler ile arkadaşlık edilecek,[472] aklın tahayyül edemeye-

[460] İbrahim 14/23; Fatır 35/34.
[461] Zümer 39/74.
[462] Araf 7/43.
[463] Bakara 2/25; Hud 11/108 ; Kehf 18/3.
[464] Duhan 44/56.
[465] Kehf 18/108.
[466] İnsan 76/13.
[467] Enbiya 21/102.
[468] Zuhruf 43/74.
[469] Zümer 39/61; Tur 52/18.
[470] Tur 52/21.
[471] Mümin 40/8; Tur 52/21.
[472] Nisa 4/69.

ceği mükemmellikte köşkler içinde oturulacak,[473] kiraz, muz,[474] üzüm,[475] hurma ve nar[476] gibi adı bilinen ama tadları her defasında çok daha farklı ama aynı oranda başka lezzetlerde olan çeşitli meyvelerin[477] bulunduğu bahçelerde eşleri ile birlikte[478] astarı atlastan olan[479] cevherler ile işlenmiş yüksek tahtlarda[480] yayılıp serilmiş halılar üzerine sıra sıra dizilmiş yeşil renklerde nefis yastıklarda[481] kendilerine, saçılmış inci gibi olan[482] hizmetçilerin[483] cennet şaraplarını, mizacı kâfur, zencefil[484] olan altından, gümüşten[485] kadehlerde sunarken, sunulan bu şarapları tarifsiz bir mutluluk içinde içecek fakat ne bir baş ağrısı ne bir sersemleme, ne mide bulantısı ne bir hastalık hissetmeyecek,[486] hiçbir boş, gereksiz, yalan ve günah söz duymayacak,[487] gölgesi hiç bitmeyen[488] çeşit çeşit ağaçlar ile dolu[489] o güzel bahçelerde daha evvel kendisine hiçbir cin ve insin dokunmadığı,[490] yakutu, inciyi, mercanı,[491] kuş tüyleriyle gizlenmiş bir yumurtayı andıran,[492] bütün dikkatini,[493] benliğini, simsiyah gözle-

---

[473] Zümer 39/20; Furkan 25/75.
[474] Vakıa 56/28-29.
[475] Nebe 78/32.
[476] Rahman 55/68.
[477] Bakara 2/25.
[478] Rahman 55/48; Nebe 78/32.
[479] Rahman 55/54.
[480] Ğaşiye 88/13 Vakıa 56/15.
[481] Ğaşiye 88/14-16.
[482] Tur 52/24.
[483] İnsan 76/19.
[484] İnsan 76/5, 17
[485] Zuhruf 43/71, İnsan 76/15.
[486] Vakıa 56/19.
[487] Tur 52/23; Vakıa 56/25; Nebe 78/35.
[488] Rad 13/15; Vakıa 56/30.
[489] Rahman 55/48.
[490] Rahman 55/56.
[491] Vakıa 56/22.
[492] Saffât 37/49.
[493] Sad 38/52.

rini eşine yöneltmiş[494] hayırlı olup hiçbir sıkıcı özelliği olmayan, tertemiz[495] eşleri ile beraber,[496] canları her ne istiyorsa,[497] kuş eti, meyve vs.[498] önlerinde ve sürekli hazır olacak,[499] rengi, kokusu, vasfı asla bozulmayan sudan, sütten, süzme baldan ve şaraptan nehirlerde[500] veya me'în,[501] tesnim,[502] selsebil[503] adı verilen pınar başlarında halis, mühürlü,[504] bembeyaz ve içene lezzet verecek şaraplardan yudumlayacak,[505] tatlı meşguliyetlere dalmış[506] fakat bu meşguliyette hiçbir bıkkınlık, yorgunluk yaşamayacak,[507] üzerlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler,[508] altın, gümüş bilezikler ve incilere bezenmiş bir halde[509] sefa süreceklerdir.

Diğer taraftan aksi durumda olanlar ise Cehenneme girdirilir girdirilmez, şiddetle tutuşturulmuş ateşin dibinden çıkan, tomurcuğu şeytanın kafasını andıran, eritilmiş madene benzeyen ve yedirilenlerin karınlarında sıcak suyun kaynaması gibi kaynayacak olan-[510] ağaçtan –

---

[494] Vakıa 56/36; Saffât 37/48-49.
[495] Bakara 2/25; Rahman 55/74.
[496] Hicr 15/54.
[497] Nahl 16/31; Yasin 36/57; Fussilet 41/31; Kaf 50/35; Tur 52/22.
[498] Vakıa 56/20-21, 32-33.
[499] Dehr 76/14; Rad 13/35.
[500] Muhammed 47/15.
[501] Saffât 37/45; Vakıa 56/18. Şiddetli akan su bkz. er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXVI, 137.
[502] Mütaffifin 83/27.
[503] İnsan 76/18, "Arş'ın altında Adn cennetinden fışkırıp bütün cennetlere akan bir pınar." Bkz. Elmalılı, **Hak Dini,** IIX, 512.
[504] Mütaffifin 83/25-26, "Allah'a yaklaştırılmış kulların kendisinden katıksız içeceği, kitabı sağından verilen iyi kullara ise içeceklerine karıştırılarak sunulan cennet pınarlarından bir pınardır. Bkz. Elmalılı, a.e., IX, 78.
[505] Saffât 37/46.
[506] Yasin 36/55.
[507] Fatır 35/35.
[508] Hacc 22/13.
[509] Kehf 18/31; Hacc 22/23.
[510] Duhan 44/43-47.

ve hiçbir besleyici ve açlığı giderici özelliği olmayan dikenlerden–[511] aşırı açlıklarından ötürü zorla yedirilecek, peşinden, susayıp da su isteyenlere, hararetinden ötürü yüzlerini kızartacak, bağırsaklarını parçalayacak, kaynar irin ve zehir karışımından oluşmuş sıvıdan –çatlayıncaya değin kendisini su içmek mecburiyetinde hisseden, susuzluk hastalığına yakalanmış develerin içtiği gibi–[512] hiçbir serinliğin, uykunun, rahatın ve susuzluğu giderecek bir suyun olmadığı, sıvı olarak kızgın ateşte, son derece sıcak bir kaynaktan, kaynar bir sıvı ve kanla karışık bir irinden[513] zorla içirilecek, kişi bu sıvıyı yutmaya çalışacak fakat kan ve irin karışımı olan bu sıvıyı yutamayacak ve ateşin dibinden tekrar önceki yerlerine geri döndürülecekler.[514] Başlarından aşağıya kaynar sıvılar dökülecek. Bu sıvı kişilerin karınlarında var olanları ve derilerini eritecek. Demirden kamçılar ve topuzlar ile ayrıca işkence edilecek. Her ne zaman cehennemden çıkmak isteseler gerisin geriye döndürülecekler ve onlara "Yaptıklarınızın cezasını çekin." denilecek.[515] Ateşte çekecek oldukları azaptan ötürü her daim ağlama ve inleme, göğüs kafesini yırtacak derecede zorlayacak nefes alma halleri olacak.[516] Kişiyi, ölüme sebep olan her şey çepeçevre kuşatmasına rağmen kişi ölmekten mahrum bırakılacak,[517] kişinin ölmesine izin verilmeyecek,[518] dolayısıyla kişi orada ne yaşayabilecek ne de ölebilecek,[519] üst üste binmiş ateşten zifiri karanlıkta[520]serinletici, dinlendirici etkisi olmayan, içler karartan,[521]yakıcı, boğucu ve kör

[511] Ğaşiye 88/6-7.
[512] Vakıa 56/51-55.
[513] Hakka 69/36; Nebe 78/24-25; Ğaşiye 88/4-5.
[514] Kehf 18/29; Saffât 37/62-68.
[515] Hacc 22/19-22; Secde 32/20; Mümin 40/70.
[516] Enbiya 21/100.
[517] İbrahim 14/16-17.
[518] Fatır 35/36.
[519] Taha 20/74; Ala 87/13.
[520] Kehf 18/22; Zümer 39/16.
[521] Vakıa 56/42-43.

edici[522] olup ateşin alevinden koruyamayan gölgeliklerde,[523] vücut ölçülerine göre katrandan elbiseler biçilmiş,[524] yatakları, örtüleri tamamen ateşten[525] olup başlarının üzerinden, ayaklarının altından[526] kendilerini çepeçevre sarmalamış ateşin içinde istif edilmiş ve kokuşmuş bir vaziyette birbirleri ile tartışacak sonra pişmanlıklarını itiraf edecek,[527] kişi, ateşte, kendisini ancak yüzüyle(!) koruyabilecek,[528] fakat bu ateşin alevinin esintisi yüzlerine temas ettiğinde kişinin yüzü kavrulacak, derisi, sinirleri yandığı için kişi sırıtırmış(!) vaziyetinde kalacak.[529] Ateşe atılıp da yandıkça, vücutları paramparça olacağından, azabı yeniden ve iyice yaşaması için kendilerine yeni vücutlar verilecek, derileri değiştirilecek ve ateşin harareti her ne zaman azalsa, ateş yeniden harlandırılacaktır.[530]

Kur'ân, bütün bu tasvirlerle Cennet ve Cehennemin genel özelliklerini ayrıntıları ile beyan ettikten sonra farklı surelerde, bu iki yeri mukayese edip tercih yapması için muhatabın zihninde iz bırakacak şekilde sorar: "Hangisine gitmek istersin?" Bu konuda sorulu mukayeseler ile alakalı ayetlere ve açıklamalarına girmeden önce dikkatimizi çeken bir ayrıntıyı zikretmek istiyoruz. Konuyu çalışırken yapmış olduğumuz ayet taramasında, soru yolu ile yapılan mukayese ayetlerinden sadece dört tanesine denk geldik.[531] Fakat bu soru kalıplarına, bunların evveline ve ahirine baktığımızda efrâdını câmî, ağyârını mâni özelliği taşıdığını gördük. Yani Kur'ân'ın tamamında sadece dört yerde mevcut olan bu soru kalıpları, Kur'ân'ın tamamında mevcut olan Cennet ve

---

[522] Mustafa İslamoğlu, **Gerekçeli Meal**, 1210.
[523] Mürselat 77/30-33.
[524] İbrahim 14/50; Hacc 22/19.
[525] Araf 7/41.
[526] Ankebut 29/55.
[527] Şuara 26/95-96.
[528] Zümer 39/24.
[529] Müminûn 23/104.
[530] İsra 17/97.
[531] Furkan 25/15; Saffât 37/62; Fussilet 41/40; Muhammed 47/15.

Cehennem konularına gönderme yapmakta ve muhatabın silkinmesine neden olmaktadır.

Furkan suresi'ndeki mevcut sual yoluyla yapılan karşılaştırmadan önceki ayetlerde, Kur'ân, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'in peygamber olduğunu kabul etmediklerini, Kur'ân'ın eskilerin masalları olduğu iddiasını gütmekte olduklarını, Hz. Peygamber'in insan olmasına şaşırdıklarını, onun olağanüstü özellikleri taşımasını düşündüklerini, dahası bu özelliklerin kendi menfaatlerine uygun olmasını arzuladıklarını ve aslında onların ahireti yalanladıklarını haber verir.[532] Bununla birlikte Kur'ân, Allah'ın dilemesi halinde müşriklerin istediklerini Hz. Peygamber'e dünyada iken de verebileceğini ama bunun onlara hiçbir menfaat getirmeyeceğini, onların inanmamaya devam etmeleri halinde cehenneme atılacaklarından haber verir: وَاِذَا اُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا *"Elleri boyunlarına bağlanmış, çatılmış olarak cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman orada, yok olup gitmeyi isterler."* لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا *"(Onlara şöyle denir:) Bugün (yalnız) bir defa ölümü istemeyin; aksine birçok defalar ölümü isteyin!"* Ardından işte o can alıcı soru gelir: قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا *"Bu durum mu güzel yoksa davete icabet etmiş olana vaad edilen ebedi kalınacak cennet mi?"*[533]

Dolayısıyla Kur'ân, sorusunu sormak suretiyle gereksiz isteklerin temel nedeni olan ahireti inkar edenlere kaçınılmaz sonu göstererek asıl istenilmesi gerekli olan yeri gösterir ki buradaki söz konusu temel soru ahireti kabul etmeyenlere yöneltilmektedir.

İkinci soru Kur'ân ayetlerine inanmayanlar hakkındadır ve bu

---

[532] Furkan 25/4-12..
[533] Furkan 25/15.

ayet de müslümanlığı kabul etmeyen tüm kesimlere sorulmaktadır. Aynı soru mantığı onlar için de geçerlidir. Buna göre ayetler hakkında ileri geri konuşanlardan Allah'ın haberdar olduğu ihtarı yapılır. Onlara da iki grup insan gösterilir. Birisi durumundan emin bir vaziyette güvenli bir şekilde, kolayca hesaba çekileceğinin bilincinde iken, ikincisi keşke hesabımı bilmese idim, zannettiğim gibi ahiret ile karşılaşmasa idim durumunda olacağı ve Cehenneme atılacağı söylendikten sonra seçimlerinde serbest bırakılacağı ama sonuçlarından da mesul tutulacağı sorulu mukayese yoluyla ifade edilir:

اِنَّ الَّذينَ يُلْحِدُونَ فٖى اٰيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا اَفَمَنْ يُلْقٰى فِى النَّارِ خَيْرٌ اَمْ مَنْ يَاْتٖى اٰمِنًا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصيرٌ

"*Âyetlerimiz konusunda (yalanlama amacıyla) doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz. O hâlde kıyamet gününde ateşe atılan mı, yoksa güven içinde gelen kimse mi daha iyidir? Dilediğinizi yapın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.*"[534] Gayet açıktır ki buradaki temel soru da ilk elde Mekkeli müşrikler, genelde ise Kur'ân'ı kabul etmeyen herkes için geçerlidir.

Sıradaki sual yoluyla sunulan mukayesede Seyyid Kutub'un aşağıdaki yapmış olduğu yorum bizce oldukça ilgi çekicidir. Kutub, insanların tabiatlarının farklı farklı olduğunu, kimisinin ödül için ibadette bulunduğunu, kimisinin ise sadece Allah'ı çokça sevmesinden ötürü kullukta bulunduğunu zikreder.[535]

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتٖى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فٖيهَا اَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبٖينَ وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فٖيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِى النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَميمًا فَقَطَّعَ اَمْعَاءَهُمْ

"*Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöy-*

[534] Fussilet 41/40.
[535] Seyyid Kutub, **Fî Zılâl,** XIII, 386.

ledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır. Bu cennetliklerin durumu, ateşte temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?"[536]

Kutub, ayeti şu şekilde yorumlar: "Genel olarak göze çarpan odur ki, Kur'an'ın iniş süreci boyunca, onu dinleyenler terbiye ve nefsi eğitme basamaklarında yükseldikçe, bu nimetin ve azabın şekilleri de o derece incelip şeffaflaşıyor. Dinleyenlerin çeşitlerine göre ve ayetin haber verdiği çeşit çeşit durumlara göre incelip şeffaflaşıyor. Ki bu durumlar bütün çağlar boyu tüm toplumlar tekrarlanıp duran örnekler ve durumlardır."[537] Bize göre buradaki soru hem müttekî olma yolunda ilerleyenler için hem de aksi istikamette kalmaya devam edenler için sorulmaktadır.

Konumuzla alakalı son soru da genele hitaben sorulmaktadır:

أَذَلِكَ خَيْرٌ نُّزُلاً أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ

"Cennette bahsedilen ikramlar mı iyidir, yoksa zakkum ağacı mı?[538] Bu ayet, Saffât suresinin 11. ayetinden başlayıp da 68. ayetine kadar devam eden bir konunun merkezini teşkil eden bir sorudur. Daha önce vasıflarını zikrettiğimiz cennet ve cehennem ile alakalı pekçok tasvirlerin merkezini oluşturmaktadır. Dünyada iken Allah'ın istediği gibi davrananlar ile aksi şekilde davrananların tutumları, cennette veya cehennemde karşılaşacakları durumlar beyan edildikten sonra işte bu soru sorulur: "*Cennette bahsedilen ikramlar mı iyidir, yoksa zakkum ağacı* (ve ondan zorla yedirilecek olanlar) *mı?"* Sorunun ardın-

[536] Muhammed 47/15.
[537] Seyyid Kutub, a.y.
[538] Saffât 37/62.

dan da söz konusu zakkum ağacı tarif edilir.

Kur'ân, artık son noktayı koyarcasına, muhataplarına davete icabet edenler ile ve etmeyenlerin dünyada, ölüm halinde ve ahirette karşılaşacak olduğu durumları mukayese için zikrettikten sonra "İster iman edin, ister iman etmeyin ve nankörlük edin" seçimizde serbestsiniz. "Artık kim dilerse Rabb'ine giden bir yol edinsin."[539] diyerek seçimlerinde muhataplarını özgür bırakır. Fakat elbette muhataplar bu özgür iradenin sonuçlarından da sorumlu olacaklardır.

[539] İsra 17/107; Kehf 18/29; Fussilet 41/40; Müzzemmil 73/19; İnsan 76/29; Nebe 78/39.

— III.BÖLÜM —

KUR’ÂN’DA DOLAYLI OLARAK YAPILAN MUKAYESELER

Konumuzun bu bölümünde, başlıktan anlaşılacağı üzere, Kur'ân'da dolaylı olarak verilen mukayeseli anlatımlar işlenecektir. İlk bölümde bahsi geçen konular daha çok soru ve temsili mukayese yoluyla işlenirken, bu bölümdeki konular kıyas vasıtasıyla işlenecek, konunun iki yanı gösterildikten sonra soru sormaksızın durumu kıyaslamak muhatabın idrakine bırakılacaktır.

A. Allah'ın Bazı Sıfatlarının Mukayesesi

Kur'ân muhataplarına, onların havf ve recâ halinde sürekli kalabilmeleri için onlara bir takım haberler vermektedir. Daha önce, Kur'ân'ın *mümin-fâsık* mukayesesini anlatırken, mümin'in Allah'a karşı daima havf ve reca makamında, fasık'ın aksi durumda[540] olduğu beyan edilmişti. Bu sebeple Kur'ân, gösterdiği doğrultuda hareket edenin bu halinde daim olabilmesi, aksi doğrultuda hareket edenin ise tutumunu düzeltmesi için Allah'ın birtakım sıfatlarından karşılıklı olarak haber verir.

---

[540] Bakara 2/218; Yusuf 12/87; Mümtehıne 60/13; Mearic 70/28.

Kur'ân, Şeytan'ın durumu ne olursa olsun muhataba her daim vesvese verdiğini, onu Allah'a giden yoldan alıkoymak için çabaladığını her fırsatta beyan eder.[541] İnsanı, "yapmış olduğun bu hatalardan sonra hangi yüz ile O'ndan af dileyeceksin? ya da nasıl olsa Allah affı sonsuz olandır, seni affeder, dilediğini yap."[542] şeklinde bir takım aldatıcı sözler ile kandırmaya çalışmakta böylece onu ya yeis haline sokmakta ya da aşırı umutlanmasına sebep olmaktadır.

Yeis halinde olan kimselere ümit verici olarak Kur'ân: "*Ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin: Allah bütün günahları bağışlar; çünkü yalnız O, çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır!*"[543] haberini vermektedir. Bunun açıklaması olarak da: çünkü O rahmeti kendisine ilke edinmiştir,[544] cehaletleri sebebiyle kusur işler ve daha sonra affetmesi için Allah'a yalvarır, tevbe edip dürüst ve erdemli bir hayat yaşamaya başlarsa O'nun çok bağışlayıcı ve rahmet kaynağı olduğunu görecektir, dahası geçmişte yapmış olduğu seyyiatı da hasenata tebdil edilecektir[545] müjdelerini vermektedir. Bu ayetler ile Kur'ân muhatabına O'ndan asla ümidi kesmemesini, eğer dönüş yaparlarsa affedileceğinin haberini vermiş olmaktadır.

Diğer taraftan Kur'ân, dünyanın çok aldatıcı bir yapısı olduğunu, Şeytan'ın da insanlar için çok sinsi bir düşman olduğunu, ve kendisine tabi olanları cehenneme götürdüğünü beyan etmekte-

---

[541] Bu konudaki geniş bilgi için şu esere bkz. Ebu-l Ferec İbnü'l-Cevzi (ö. 597), **Telbîsü'l-İblîs: Şeytan'ın Ayartması**, çev.: Savaş Kocabaş, İstanbul, Elif Yay., 2005.

[542] Lokman 31/33, Fatır 35/5.

[543] Zümer 39/53.

[544] Enam 6/54.

[545] Nisa 4/110; Furkan 25/70.

dir.[546] Dünyanın aldatıcı olması: kişinin, keşke ahiretim için hazırlık yapsa idim diye pişman olması durumu için kullanılır. Zira kişi sadece dünyevi nimet ve zevkler ile uğraşmıştır. Şeytanın aldatıcı olması ise: insanın masiyet işlemekle birlikte Yüce Allah'ın kendisine mağfiret etmesini dilemesidir diye açıklanmıştır.[547] Razi ise buna ek olarak, Kur'ân'ın muhatabına hitaben üç kısım insan olduğunu, ilkinin dünya nimetleri ile aldandığını, ikincisinin şeytanın vesveseleri ile aldandığını bundan ötürü de muhatabın bu aldanmalara düşmeyen üçüncü grupta yer alması gerektiği emrini verdiğini söyler. Razi bu görüşünü daha geniş açıklamalı olarak şöyle izah eder: "Mükellef bazen, zihni zayıf, aklı az, görüşü tutarsız olabilir. Bu sebeple en ufacık bir şeyle aldanabilir. Bazen de bu derecenin üstünde olur da, ufacık bir şeyle aldanmaz. Fakat kendisine bir aldatıcı gelip ona o şeyi hoş göstererek, o şeyin kötü yanlarını basitleştirip, ona ondaki (sözde) faydaları beyan ettiğinde, o şeydeki faydalar ve lezzetler, bu aldatıcı kimsenin çağrısı ile birleşince hemen aldanıverir. Bazen de göğsü ve kalbi kuvvetli olur, ne aldanır, ne de aldatılır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, birinci kısma işaret olsun diye, "O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın" buyurmuş, mükellefin üçüncü derecede, yani en üstün ve sağlam derecede olabilmesi, böylece de aldanmaması ve aldatılmaması için, ikinci dereceye bir işaret olsun diye, "*Çok aldatıcı olan Şeytan da sakın sizi Allah hakkında aldatmasın.*" buyurmuştur."[548]

Dolayısıyla Kur'ân, insanın havf ve reca yani hem ümid hem de korku halinde olması gerektiğini, tamamen ümidi kesmemekle beraber nasıl olsa affedileceğim düşüncesini gütmemesi ge-

---

[546] Nisa 4/120; Lokman 31/33; Fatır 35/5-6.
[547] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, IV, 411.
[548] Fatır 35/5. Bkz. er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXV, 165.

rektiğini: Doğrusu senin Rabbin insanların zulümlerine karşı yine de mağfiret sahibidir. Öyle ise kullarıma, acıyan, esirgeyen gerçek bağışlayıcının Ben olduğumu anlat; günahları bağışlar, tövbeleri kabul buyururum, lütuf ve ihsanım pek geniştir ama Benim azabımın en can yakıcı azab olduğunu da haber ver![549] ayetleri ile beyan eder. Böylece insanoğlu Allah'ın bir taraftan rahmet, mağfiret sıfatlarını bir taraftan da cezalandırıcı sıfatlarını mukayeseli olarak görür. Muhataba zımnen; O'nun rahmetinden ümidini kesmemen gerektiği gibi nasıl olsa affedileceğim umuduna da bağlanmaman gerekir demiş olmaktadır. Yüce Allah'ın karşılıklı olarak zikredilen bu affedici ve cezalandırıcı sıfatlarından sonra seçim tamamen muhatabın elindedir.

Korku ve ümit verme durumunun yanı sıra Kur'ân'da Allah'ın karşılıklı olarak zikredilen başka sıfatları da vardır. Bunlardan birisi de Rahman ve Rahim sıfatlarıdır. Rahman sıfatı Rahim ile aynı kökten türemekle beraber ilki ikinci sıfattan daha mübalağalıdır. İlki dünyada mümin olsun olmasın herkese merhamet ile ikramda bulunan manasında iken ikincisi ahirette sadece müminlere bu merhametini lütfeden manasındadır.[550] Dolayısıyla muhataplara zımnen "Geçici olan bu dünyada iken bir takım lütuflara mazhar oluyorsunuz ama dünyaya nispetle ebedi olan yere gittiğinizde aynı şekilde karşılanmayacaksınız." ikazı yapılmaktadır.

Allah'ın Kur'ân'da kendisini tarif buyurduğu sıfatlarından bazıları da şunlardır: O güldüren ve ağlatan, öldüren ve hayat veren, zengin eden ve fakirliğe düşüren, yediren ve içiren, kişi hastalandığında ona şifa veren[551] mülkün yegâne mâliki olup onu dilediğine

---

[549] Maide 5/98; Rad 13/6; Hicr 15/49-50; Mümin 40/3; Fussilet 41/43.
[550] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 65.
[551] Necm 53/43-44, 48; Şuara 26/79-80.

veren dilediğinden geri alan, dilediğini aziz dilediğini rezil kılan, geceyi gündüze derc edip, gündüzü geceye dahil eden ve diriden ölüyü çıkaran,[552] fayda ve zarar vermeyi dilediğinde aksine hareket edecek olanı bulunmayandır.[553] Bütün bu sıfatlarda Allah muhatabına zıtlıklar içindeki uyumu göstermekte ve her şeyin O'nun imkân tanıması ile oluştuğunu, izni olmadıkça aksi hiçbir durumun vuku bulamayacağını muhataplarına ifade etmektedir. Bu ifade ile zımnen: her şey O'nun imkan tanıması ile gerçekleşecek ise senin sadece bu dünya için çalışman hangi akla uygun düşer sorusu muhatabın idrakine arz edilir. Bu bilgilerden sonra menfi ya da müspet tarzda harekete geçmek tamamen muhatabın seçimine bırakılır. Daha önce de belirtildiği üzere muhatap elbette seçiminin sonucundan tamamen mesuldür.

B. Hidâyet-Dalâlet Mukayesesi

Bu başlık altında Kur'ân'ın muhatabına doğrunun ne olduğunu, kimin doğrusunun neden kabul edileceğini, muhatabın bu doğruya nasıl ulaşacağını ve muhatabın kabul ettiği doğru ile Kur'ân'ın gösterdiği doğru arasındaki farkı beyan ederek muhatabını nasıl durum muhakemesine götürdüğü ayetlere dayalı olarak anlatılacaktır. Evvelki bahislerde "Daha çok dalalette olan kim vardır?" başlığı altında dalalet kavramı işlendiği için bu başlık altında bu kavram ıstılahî olarak işlenmeyecek doğrudan bu kavramı hak etme durumu beyan edilecektir.

هدى (h-d-y) kökünden gelen *hidâyet* kelimesi, "güzel ve yumuşak bir şekilde yol göstermek" demektir.[554] "Işığın olmadığı yerde

---

[552] Âl-i İmran 3/26-27.
[553] Yunus 10/107; Enam 6/17.
[554] er-Râğıb, el-**Müfredât,** "h-d-y" md., 1103

karanlığın olduğu gibi; hidâyetin olmadığı yerde dalalet vardır." denilebilir.[555] Kur'ân, hidâyetin ilahi ilim ile yani vahiy ile gerçekleşeceğini bildirmektedir. Hz İbrahim, babası Âzer'i İslam'a davet ederken "*Babacığım! Doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. O halde bana uy da, seni doğru bir yola eriştireyim.*"[556] demesi, hidâyete giden yolun dosdoğru olabilmesi için onun ilahi bir irşad ile olması gerektiğini ifade etmektedir.

Yegâne Yaratıcı olduğu ve rahmeti kendisine ilke edindiği için[557] hidâyeti beyan etmeyi üzerine alan Allah bunu şöyle ifade etmiştir: "*Doğru yolu göstermek bize aittir.*"[558] Bu durumda insanoğlu hidâyete tabi olur da Allah'a şükrederek müteşekkir olur veyahut da O'na nankörlük eder,[559] Nitekim O bunu: "*hidâyet yolundan ayrılan yollar,* (dolayısıyla, o yoldan giden yolcular da) *vardır.*"[560] diye ifade eder.

Kur'ân'da gerçek rehberliğin Allah'ın rehberliğinin olduğu bildirilmiş,[561] muhatapların korunup sakınacakları şeyler kendilerine bildirilmeden önce onların dalalet grubunda addedilmeyeceği,[562] ayrıca muhataplarını hidâyete erdirmenin de dalalete düşürmenin de kendi kudretinde olduğu,[563] Hz. Peygamber'in ve gönderilmiş olan diğer nebilerin bile hidâyet verme yetkilerinin olmadığını[564] ve fakat gönderilen elçilerin (a.s) ve özellikle Hz. Peygamber'in eğer

---

[555] Maide 5/16.
[556] Meryem 19/43.
[557] Enam 6/12, 54.
[558] Enam 6/149; Leyl 92/12.
[559] İnsan 76/3; Araf 7/43.
[560] Nahl 16/9, Mustafa İslamoğlu, **Gerekçeli Meal**, 499.
[561] Bakara 2/120; Enam 6/71.
[562] Tevbe 9/115.
[563] Bakara 2/26; Enam 6/35,39; Araf 7/155; Rad 13/31; Nahl 16/9,115.
[564] Bakara 2/272; Yunus 10/43; Nahl; 16/37; Kasas 28/56; Zuhruf 43/40.

itaat edilirlerse hidâyete götüren rehberler olduğu[565] beyan edilmiştir.

Yüce Allah, Hz. Âdem'e ve O'nun şahsında bütün insanlara "Her ne zaman Ben'den size bir hidâyet gelir ve siz de Benim hidâyet rehberime tabi olursanız korkudan ve hüzünden emin olacak,[566] dalalete düşmeyecek, bedbaht olmayacaksınız.[567] Fakat zikirden yoksun yaşarsanız, zaman ve mekân başta olmak üzere hayatın her alanında daralma yaşayacaksınız."[568] diye beyanda bulunmuştur.

Aynı şekilde Kur'ân'ın sorumluluk bilincinde olanlar için bir rehber,[569] nur,[570] mevıza[571] ve şifa[572] olduğu, bu rehberin en mükemmel olana götürdüğü[573] dolayısıyla O'nun rızasını gözetenleri rahmetiyle, dalaletin karanlığından hidâyetin aydınlığına çıkaracağını ve ebedi kurtuluş yoluna ileteceğini[574] bu nedenle Kur'ân'ın ilahi vahiy olmasından ötürü ona icabet edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[575] Dahası Kur'ân seçimlerinde serbest bırakılan muhatapların, gelen davete icabet ettiklerinde, kendi faydalarına, etmediklerinde ise yine kendi zararlarına olacağını haber vermiştir.[576]

İlgili ayetler değerlendirildiğinde hidâyetin ancak ilahi olduğu; ilahi olmayanın hidâyet olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. An-

---

565 Araf 7/158; Nur 24/54; Şura 42/52.
566 Bakara 2/38.
567 Taha 20/123.
568 Taha 20/124-125.
569 Bakara 2/2.
570 Şura 42/52.
571 Âl-i İmran 3/138.
572 Yunus 10/57; Fussilet 41/44.
573 İsra 17/9.
574 Maide 5/16.
575 Araf 7/203.
576 Tevbe 9/108; Yunus 10/108; İsra 17/15; Neml 27/96; Zümer 39/41.

cak Allah'ı değil de şeytan ve yardımcılarını dost ve önder edinenler kendilerinin her daim doğru yolda olduklarını zannetmektedirler.[577] Çünkü ilahi vahyi, Kur'ânî hükümleri görmezlikten geldikleri için kendilerine şeytanlar musallat edilirler ve onlar da kendilerine tabi olup önder ve dost edinenleri doğru yoldan alıkoyar, alıkonanlar da aslında doğru yolda olduklarını sanarlar.[578] Dolayısıyla kendileri gibi olmayanları ve düşünmeyenleri yoldan çıkmış addederler. Bu fikirlerinden ötürü de onlar, "*Allah kimin hidâyette olduğunu, kimin dalalette kaldığını, elbette daha iyi bilir*"[579], "*Siz de kimin doğru kimin yanlış yolda olduğunu bileceksiniz.*"[580] İfadeleriyle uyarılmaktadırlar.

Yüce Allah dilediğini hidâyete eriştireceğini, dilediğini dalalette bırakacağını beyan etmesinin yanı sıra bu dileme işinin hangi durumlarda ve nasıl gerçekleşeceğini de haber vermiştir: Seçimlerinde serbest bırakılan muhatapların hidâyete ulaşabilmesi için, bir vakitler Ehl-i kitap bile olsa kişi, Kur'ân'a sımsıkı sarılmalı[581] yani Kur'ân'ı hayatına rehber edinmeli,[582] Kur'ân'ın emirlerine –onun hak olduğuna inanarak ona- canı gönülden itaat etmeli,[583] ilahi vahye kalbi tam bir teslimiyet ile yatışmalı, sükûn bulmalı ve O'na inanmalıdır.[584] O'na inandığı gibi ahirete de inanıp namaz ve zekat gibi benzeri görevlerini de layıkıyla yerine getirmeli[585] ve tevekkül ehli olmalı,[586] bütün varlığı, benliği, amelleri Allah için olmalı,[587]

---

[577] Araf 7/27, 30.
[578] Zuhruf 39/37.
[579] Enam 6/118; Nahl 16/125; Kalem 68/7.
[580] Taha 20/135; Mülk 67/19.
[581] Âl-i İmran 3/101.
[582] Bakara 2/137; Araf 7/156; Sebe 34/50.
[583] Zümer 39/18; Hacc 22/53.
[584] Hac 22/54.
[585] Tevbe 9/18.
[586] İbrahim 14/12.
[587] Enam 6/161-163; Zümer 39/17.

sadece O'ndan hakkıyla korkmalı,[588] O'na itaatle yönelmeli,[589] O'na karşı derin bir saygıyla teni ürpermelidir.[590] İmanına az miktarda dahi şirk bulaştırmamalı,[591] tağuttan uzak durmalı,[592] peygamberlerin tamamını kabul etmeli ve onlara tabi olmalıdır.[593] Gerek görünmeyen şeytan ve hevası ve gerekse görünen İslam düşmanlarıyla hak dava için cihat edip çaba sarf etmelidir[594] ki bu iman ehlinin kalbine Allah rehberlik etsin ve onları hidâyete ulaştırsın.[595]

Fakat diğer taraftan Allah, zalim,[596] inkâr ehli,[597] fasık kavme,[598] yalancı ve nanköre,[599] haddi aşan müsrife,[600] gerçeği bildiği halde onu kabul etmeyene, Allah'ın âyetlerine ve ahirete iman etmeyene[601] rehberlik edip hidâyete götürmez. Vahyi küçümseyerek onunla alay edeni, uygulamayanı,[602] O'ndan şüphe duyanı,[603] inandıktan sonra tekrar küfre döneni,[604] O'na şirk koşanı,[605] O'ndan başkasını kendisine veli edineni,[606] O'nun helal kıldığını haram;

---

[588] Araf 7/154; Tevbe 9/18.
[589] Şura 42/13.
[590] Zümer 39/23.
[591] Enam 6/82.
[592] Nahl 16/36; Zümer 39/17.
[593] Enam 6/90; Araf 7/158; Nur 24/54.
[594] Ankebut 29/69.
[595] Teğabün 64/11. Geniş bilgi için bkz: Mevlüt Güngör, "**Ayetlerde Geçen Allah Dilediğini Saptırır Dilediğini Hidayete Erdirir İfadesinin Anlamı**" Kur'ân Araştırmaları, II, İstanbul, Kur'ân Kitaplığı, 1996, 177-251.
[596] Bakara 2/258; Maide 5/51; Enam 6/144; Tevbe 9/19,109; Kasas 28/50.
[597] Bakara 2/264; Maide 5/67; Tevbe 9/37
[598] Maide 5/108; Tevbe 9/24, 80; Saff 61/5; Münafikun 63/6.
[599] Zümer 39/3.
[600] Mümin 40/28.
[601] Cuma 62/5; Nahl 16/104; Yunus 10/45.
[602] Bakara 2/26
[603] Mümin 40/34.
[604] Âl-i İmran 3/86
[605] Nisa 4/116; Enam 6/82.
[606] Araf 7/30.

haram kıldığını helal kabul edeni de hidayete götürmez.[607] Bundan başka kendisi ilahi daveti kabul etmediği gibi başkasının da kabul etmesini engellemek için hileler yapıp, engelleyeni,[608] ahireti ve hesap vermeyi unutarak yaşayanı,[609] gönderilen elçilere eziyet edenleri, yalanlayanları,[610] O'nu anmaktan gafil kaldıkları için kalbi katılaşanı,[611] ilahi bir bilgisi olmaksızın kendi arzu ve isteklerini vahye tercih edeni[612] o kimseler bu hallerinden dönmedikçe, dönmeyi istemedikçe[613] Allah onları ısrarlı tercihleri olan dalalette, sapıklıkta bırakacaktır ki, o kimseyi başka hiç kimse doğru yola sokamayacaktır.[614]

Böylece Allah muhataplarına hangi durumda doğru yolda olacaklarını, hangi durumda yanlış yolda kalacaklarını beyan etmiş, seçimlerinde serbest bırakmış ve seçimlerinde serbest bırakılan ve o şekilde yaşayan muhatapların bu seçimlerinden sorumlu tutulacağını hatırlatarak uyarmıştır.[615]

Dolayısıyla muhatabın zihninde zımnen şu soru oluşacaktır: "Beni Yaratan'ın dediği mi doğru, yoksa benim yaratılmamda hiç bir etkisi olmayan hevamın arzu ettikleri mi?" Muhatabın zihninde bu vb. sorular yer etmeye başladıkça muhatap bu soru sebebiyle doğru cevabı kabul etmek zorunda kalacaktır. Kur'ân, aciz bırakan özelliği ile kendisi soru sormadan, dolaylı olarak muhatabın kendisi-

---

[607] Tevbe 9/37.
[608] Nisa 4/167; Rad 13/33.
[609] Enam 6/119.
[610] Saff 61/5; Mülk 67/9.
[611] Zümer 39/22.
[612] Fussilet 41/17; Casiye 45/20; Necm 53/23; Rum 30/29; Sad 38/36.
[613] Mevlüt Güngör, **"Ayetlerde Geçen Allah Dilediğini Saptırır Dilediğini Hidayete Erdirir İfadesinin Anlamı"** Kur'ân Araştırmaları, II, 201.
[614] Araf 7/186; Zümer 39/36-37.
[615] Hicr 15/92;Tekasür 102/8.

ne bu soruyu sordurmaktadır. Fakat muhatabın kendisine sordurulan bu soruya da muhatap insaflı olarak değil de inkarî bir tutumla yaklaşırsa Kur'ân, onu bekleyen bir başka tehlikeyi hatırlatır. Bu da kalbin taş kesilmesidir. Sıradaki başlıkta, Kur'ân'ın muhataba sunduğu bu örnekler beyan edilecektir.

C. Kalp-Taş Mukayesesi

Kur'ân'da muhatabı ikna için kullanılan dolaylı mukayeselerden birisi de kalp-taş mukayesesidir. Konumuzun bu bölümünde, hangi durumlardan ötürü kalplerin taş kesilip mühürlendiğini ve bu mühürlenmenin ne anlam ifade ettiğini, mühürlenmenin ne boyuta vardığını ayetlere dayalı olarak anlatmaya çalışacağız.

Kalp (قلب) kelimesi en genel anlamıyla çokça değiştiğinden aşırı değişken manasına gelir. Kur'ân'da bu kelime "ruh"[616], "ilim ve anlayış"[617], meşhur anlamındaki "kalp"[618], "akıl"[619], "nefs"[620] gibi manalarda kullanılmaktadır. Nitekim Rağıb Isfahânî de, âyetlerde geçen kalb kelimelerini sadece "akıl" anlamında almanın doğru olmadığını, bu kelimenin ruh anlamına da geldiğini ifade etmektedir.[621]

Diğer taraftan kalp ile taş karşılaştırmasının yapıldığı âyette, taş anlamına gelen Hacer (حجر) kelimesinin seçilmesi çok dikkat çekicidir. Zira taşta, bir şeyin içinde yer alan koruyucu nitelik manasından hareketle (حِجر) hıcr kelimesi "akıl" anlamında kullanılmıştır.[622] Kur'ân'da bu anlam هَلْ فِى ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذِى **حِجْرٍ** ... "Nasıl!

[616] Ahzab 33/10.
[617] Enam 6/25; Tevbe 9/87.
[618] Haşr 59/14.
[619] Hacc 22/46.
[620] Nahl 16/22.
[621] er-Rağıb, el-**Müfredat**, "k-l-b" md., 862.
[622] er-Rağıb, a.g.e., "h-c-r" md., 266.

Bunlarda **aklı olan** için yemin değeri vardır değil mi?" şeklinde geçmektedir.[623] Burada her iki kelimenin (kalb-taş) seçilmesiyle ince bir ikaz vardır. Yukarıda da geçtiği üzere "kalb" kelimesinin de "akıl" anlamına da gelmesi sebebiyle muhataba "Aklını gereği gibi kullanmazsan o aklın taşa inkılâb eder ve hatta ondan da sert olur da aklına hiç bir ihtar fayda vermez." uyarısı yapılmış olur.

Ancak, yaratılışındaki hassayı kaybetmeyen ve Allah'ın sevgisini kaybetme korkusundan titreyen[624] ve şifa olan[625] Kur'ân ayetlerine tabi olmasından ötürü iki dünyada da huzura ulaşma makamına çıkan[626] kalpler olduğu gibi; mühürlenmeyi hak ettiği için tâb edilen ve vahiyden yani Kur'ân'dan nasibi kesilen kalpler de vardır.

Kur'ân'da kalp kavramı incelendiğinde onun aynı nefs gibi hem iyiliğe hem de kötülüğe açık durumda olduğunu görmekteyiz. Kalp, içinde inceliğin ve hassaslığın zirvesini barındırabileceği gibi taştan daha katı olabilme özelliğini de taşıyabilmektedir. Akletme makamı olan kalp, rahmani ilhamları alıp o yönde hareket ettiğinde kendisine İslami hayat, iman ve bu iman doğrultusunda amel gerçekleştirme işi sevdirilebilir.[627] Kalbin, aksi durumda yani şeytanî fısıltılara kendisini kaptırdığında, gevşekliğe düştüğünde diğer bir tarifle kulluğa gereken önemi vermediğinde,[628] önce toz bağlanmasına[629] ardından pas tutmasına[630] ve nihayetinde katılaşmaya gideceği anlaşılmaktadır.[631]

---

[623] Fecr 89/5.
[624] Enfal 8/2.
[625] Yunus 10/57; İsra 17/82.
[626] Rad 13/28; Fecr 89/27.
[627] Hucurat 49/7.
[628] Âl-i İmran 3/139; Muhammed 47/35.
[629] Taha 20/86.

Kur'ân, seçimlerinde serbest bırakılan muhatabın Allah'ın emrettiği doğrultuda değil de tamamen kendi arzu ve isteklerinin çizgisinde hareket edip[632] hevasına kul olanın,[633] âyetler kendisine okunduğunda onlar ile alay edenin,[634] kibirlerinden ötürü[635] zorbalıkta bulunan kimsenin kalbinin mühürleneceğini beyan eder.[636] Bundan başka şirk vb. günahları işlemekte ısrar edip haddi aşan ve mucize görmeden önce inanmadığı gibi mucizeler gördükten sonra da evvelki ısrarından ötürü inanmamaya devam edenin[637] dolayısıyla Kur'ân'ı kabul etmeyenin, onun uydurma, iftira olduğunu iddia edenin de kalbinin mühürleneceğini zikreder[638] ve ayrıca ilahi emirleri oyun ve eğlence haline getirenin,[639] inkar ve nankörlük içinde olduklarını ve hatalı davrandıklarını vicdanları kendilerine haykırdığı halde[640] bile bile ilgili fiilleri işleme durumunda olanın ve evvelden kendileri gibi olanların akıbetleri gözleri önüne serildiği halde bunlardan ibret almayanın[641] kalbinin mühürleneceğini haber verir.

"Bilmediğin şeyin ardından körü körüne koşma! Kulak, göz ve kalp, bütün bunlar, bu davranışından sorumlu tutulacaktır."[642] hitabına muhatap olan insan, dünyayı ahirete tercih etmesinden ve bu uğurda

---

[630] Mutaffifin 83/14.
[631] Hadid 57/16.
[632] Saff 61/5.
[633] Casiye 45/23.
[634] Muhammed 47/16.
[635] Nahl 16/22, Kur'ân'î emirleri uygulamayı kendisine yakıştıramayanlar, ilahi emirleri arzu ve isteklerine uymadığı için beğenmemektedir.
[636] Mümin 40/35.
[637] Yunus 10/74.
[638] Rum 30/59.
[639] Enbiya 21/3.
[640] Adiyat 100/6-7.
[641] Hicr 15/13; Hac 22/46.
[642] İsra 17/36.

bilinçli bir çaba sarf etmesinden ötürü o aklın yani kalbin tam bir şekilde çalışabilmesi için gerekli olan dinleme ve görme organlarının üzerine perde vurulmasına neden olur.[643] Nihâyetinde kişi işitemez, göremez ve akledemez olunca kendisine hizmet için yaratılmış mahlûkattan aşağı seviyelere düşer.[644] Arzu, heva ve isteklerinin yani nefsinin hizmetçisi olan kimse, her bir işinde taşkınlık yaptığı ve iradesini Allah'ın emrettiğinin aksine doğru çevirdiğinde, Allah da o kimsenin seçiminin anahtarı olan gözünün gönlünün yönünü değiştirir[645] ve kişi Kur'ânî hakikatlerden mahrum bırakılır.

Kur'ân, kendisinden şüphe etmeyen kalbe sükunet sağlarken, akletme hassa'sı olan kalbi perdelenen kişiye özellikle Kur'ân'ı dinlemekten, Kur'ân'a karşı objektif olmaktan uzak durduğu, hakikati dinlemeye tahammülü olmadığı için Allah da bu hakikatlerden istifade etmesine imkan tanımaz,[646] kişinin ondan nasibi olmaz.[647] Böylece dinleme, görme ve akletme hassasını kullandırtmayan bir kalbe yani kendisini kilitlemiş olan kalbe sahip birey mahlûkatın efendisi makamından düşürülür[648] ve Allah katında mahlukatın en şerlisi haline gelir.[649] Artık o kalp taş gibi ve hatta taştan da sert olur. Zira Kur'ânî tabir ile içinden nehirlerin çıktığı, suların fışkırdığı hatta Allah korkusundan dağdan aşağı düşen taşlar vardır. Emaneti yüklenmekten çekinen,[650] şâyet bu emanet kendisine indirilmiş

---

[643] Nahl 16/104, 107-108.
[644] Araf 7/179; Hacc 22/46.
[645] Enam 6/110.
[646] Araf 7/146; Tevbe 9/127; Mümin 40/35.
[647] Hacc 22/53-54.
[648] Tîn 95/4-5.
[649] Enfal 8/22. "Dini tekliflerin tamamı", "farzlar", "İslam'ın emirleri", "insana ihsan edilen her nimet", "akıl", "vefa", "yeryüzüne halife olma kabiliyeti." bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 1529, 1530.
[650] Ahzab 33/72.

olsaydı Allah korkusundan paramparça olabilecek olan dağdan[651] bile sert olabilen kalp bu taştan bile daha sert, galiz ve kaba hale gelir.[652]

Görüldüğü üzere muhatabına kalp-taş karşılaştırması yapan Kur'ân dalalete düşen kalbin sonuçta alacağı şekli de gözler önüne sererek muhabına durum muhakemesi yapması için imkan tanır ve muhatabın harekete geçmesine imkan sağlar. Bundan sonra hangi şekilde harekete geçeceği muhataba kalmıştır. Kararlarında serbest bırakılan muhatap bu serbestliğinin sonucundan da tamamen sorumludur.

D. Habîs-Tayyib Mukayesesi

Daha önce bahsi geçen *Hak-Bâtıl* kavramlarının farklı isimlerini Kur'ân'da görmek mümkündür. Habis-Tayyib kavramları bunlardan biridir. طاب (tâ-be/ta–ye-be) kökünden gelen Tayyib duyuların ve nefsin kendisinden hoşlandığı güzel, tatlı, hoş şey demektir. Kur'âni boyutta dar anlamda güzel, helal, temiz olanı,[653] geniş anlamda ise İmanı ve İslamı ifade eder.[654] خ ب ث (ha-bü-se) kökünden gelen Habis ise duyular ile ve aklen kendisinden hoşlanılmayan, kötü ve kerih görülen, somut veya soyut şeyleri tanımlamak için kullanılır.[655] Kur'ânî boyutta dar anlamda Habis: pis, adi, değersiz olanı[656] genel manada ise imansızlığı, nifakı ve şirki ifade

651 Haşr 59/21.
652 Bakara 2/74.
653 Bakara 2/172; Nisa 4/2.
654 Âl-i İmran 3/179.
655 er-Rağıb, **el-Müfredat,** "h-b-s" md., 327-328.
656 Bakara 2/267; Nisa 4/2.

eder.[657] Dolayısıyla birbirinin zıttı olan bu iki kavram aslında birbirlerinin daha iyi anlaşılmasında önemli rol oynarlar.

Diğer yandan bir şey tayyip olduğu için mi helal yoksa helal olduğu için mi tayyip tartışmasına girmemekle birlikte şunu söyleyebiliriz: Bir şey toplum nezdinde revaçta da olsa, Allah indinde hayırlı, makbul kabul edilmedikçe, o şeyin pek çokları tarafından kabul görmesi veya herkes tarafından uygulanması, memnu' olan şeyin helal, güzel kılınmayacağı beyan edilmiştir.[658] Kur'ân nihâyetinde gidilecek yolları zikrettikten sonra: Ey akıl sahipleri! Allah'ın rızasına kavuşmak için, hevanıza göre değil[659] de O'nun gösterdiği şekilde hareket edin ki gerçek mutluluğa böylece erişebilesiniz[660] demektedir.

Habis-Tayyib için çeşitli meseller kullanarak mukayese usulüyle muhatabını iknaya devam eden Kur'ân, yağmurun, verimli-tayyib topraklarda bereketin artmasına, habis topraklarda ise aynı yağmurun az ve faydasız ürünlerin çıkmasına sebep olacağını bildirir. : وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لاَ يَخْرُجُ إِلاَّ نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ *"(Toprağı) iyi olan beldeye gelince, onun bitkisi, Rabbinin izniyle, (güzel) çıkar. Kötü olanın ise ancak zor çıkar (çıksa da pek faydası olmaz). Şükredecek bir kavim için âyetleri işte böyle açıklıyoruz."*[661] Halk dilinde bu ifade "Kur'ân, okuyanın içinde ne varsa onu arttırır; Mü'minse imânını, kafirse küfrünü."[662] diye yerini almıştır. Müfessirlerimiz de bu ayetin öncesinde geçen yağmur tabirinin Kur'ân, tay-

---

[657] Âl-i İmran 3/179.
[658] İsmail Ferruh Efendi, **Tefsîru Mevâkib,** İstanbul, Matbaa-i âmire, 1286, I, 211.
[659] Sad 38/26.
[660] Maide 5/100.
[661] Araf 7/58.
[662] Mehmet Atalay, **Kur'ân'a Psikoloji ile Bakmak**, İstanbul, İz Yay., 2012, 30.

yib toprağın tayyib insan, habis toprağında habis insan olduğunu[663] beyan etmiştir. Dolayısıyla bu ayet aynı Kur'ân'ın farklı insanlar üzerindeki farklı etkisini ifade eder.[664]

Kur'ân ayrıca Tayyib olanları yani Allah'ın doğrusunu doğru kabul edip o doğrultuda yaşayanları kökü toprakta sabit, üstü semalara yükselen, her an meyve veren bir ağaca benzetmektedir

Yüce Allah, Tayyib kategorisini seçip yaşayan insanın ayakları yere sağlam bastığını ve yapmış olduğu her salih işin meyvesini alacağını ifade etmiştir. Aynı şekilde Kur'ân, habis ağacın yani habis kategorisini seçip o doğrultuda yaşayan insanı kökü sabit olmayan ve esen her rüzgârda devrilmek üzere olan ve hatta kolayca kesilip koparılabilen dolayısıyla yerinde durması mümkün olmayan bir ağaca benzetir.[665]

Diğer taraftan madenlerin çeşitli işlemlerden geçtikten sonra kimisi mücevher olduğu kimisi de kömür kaldığı ve bu madenlerin birbirinden ayırt edildiği gibi insan da çeşitli imtihanlardan geçirilerek habis veya tayyib kategorisine girecek ve neticede bu ikisi birbirinden ayrılmış olacaktır.[666] Bu durumu Kur'ân, "İman edip, salih amel işleyen erkek ve kadının iki dünyada da tayyip bir hayatı yaşayacağını"[667] ifade ederek haber verir. Âyete, mefhumu muhalifinden baktığımız zaman da "İman etmeyen, dolayısıyla salih amel işlemeyen erkek ve kadın da habis bir hayat yaşayacaktır." anlamını görebiliriz.

---

[663] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 366; Elmalılı, **Hak Dini**, IV, 70; et-Taberi, **Câmiu'l-Beyân**, V, 267.
[664] İsra 17/82.
[665] İbrahim 14/24-26.
[666] Enfal 8/37; Âl-i İmran 3/179.
[667] Nahl 16/97, Tevbe 72.

Dolayısıyla Kur'ân her iki durumu da gösterir ve seçimi muhataplarına bırakır. Böylece muhataplar ayakları üstünde duramayacak kadar zayıf olan tarafta mı yoksa kökü sabit dalları semalara kadar ulaşan tarafta mı olacağını görür. Dahası muhatap, zaten gözler önüne serilmiş olan mukayeseyi idrak ederek, seçiminde ona göre hareket eder. Kendisine serbestiyet hakkı verilmiş olan insan da bu serbestiyetini kullanmakla birlikte seçimlerinin sonucuna da katlanmak durumundadır. Zira bu seçimlerini istenilen tarzda kullanan kişinin nihai mutluluğa erişeceği gibi aksi yönde davrananlar da tarifsiz sıkıntılar ile karşılaşacaktır.

E. Hasene-Seyyie Mukayesesi

Muhatabını ikna ederken onun bilinçaltına kadar işleyebilme etkisine sahip olan Kur'ân, bunu, sadece büyüleyici lafızları ile değil, muhatabının akıl, mantık ve his dünyasına da hitap etmesiyle de gerçekleştirir. Kur'ân, *Hak-Bâtıl, Habis-Tayyib* mukayesesinden sonra, ayrıca *Hasene-Seyyie* mukayesesini de yapıp, muhatabının hem his hem de akıl ve mantık dünyasında derin etkiler bırakır.

Hasenat, حسن (h-s-n) kökünden gelip, Kur'ânî boyutta yani en genel anlamıyla iyi, güzel olan davranışlar manasındadır.[668] Daha özel manada ise Cibril hadisinde geçtiği üzere "Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmek"[669] ve yaptığı işi en güzel şekilde yapmak anlamını içerir.[670] Seyyiat ise ساء (sâe) kökünden gelip, Kur'ânî bağlamda, genel anlamıyla hasenat kelimesinin tam zıddı olup, kötü, yeril-

[668] Nisa 4/69; Furkan 25/75,76.
[669] Buhari, İman, 37; Müslim, İman, 57; Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Davûd , (ö. 275), **Sünenü Ebî Dâvûd**, nşr.: Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, t.y., Sünne, 16.
[670] Bakara 2/185; Maide 5/93; Araf 6/178, bkz. Elmalılı, **Hak Dini**, I, 381.

miş, kaba olan gibi anlamları haizdir.[671] Özelde ise yerine göre küçük günah, kusur vb. anlamlara geldiği gibi[672] büyük günah anlamına da gelmektedir.[673] Diğer taraftan حسن ha-sü-ne kelimesi zafer ve ganimet, tevhid, mahsul bolluğu, hayırlı akıbet, güzel söz, fiil ve davranış anlamına gelirken; seyyie hezimet, şirk, bereketsizlik, peşin azap ve kötü söz anlamında da kullanılmıştır.[674]

Hayatın ve ölümün yaratılmasının; en güzel şekilde kim hareket edecek diye imtihan edilmesi maksadından neşet ettiğini[675] haber veren Kur'ân, sözün en güzeline uymanın,[676] Allah'ın rızasını kazanma yolunda geçirilen her bir imtihanın[677] husn olduğunu haber vermektedir. Allah'ın her şeyi belirli bir ölçüde yarattığını ve yarattığının yaratılışını güzel kıldığını haber veren[678] ayetlerden hareketle, varlık sahasındaki her şey O'nun yaratmasından ötürü hasendir diyebiliriz. Buna karşılık, yaratılmışlar arasındaki münasebetler dolayısıyla insanın hoşuna gitmeyen ve başına gelen seyyie, yani kötü sonuç kendindendir, kendi yaptıkları sebebiyledir. Musibetin Allah'tan gelmiş olması bu durumu değiştirmez. Zira kendisine doğru ve eğri yol gösterilmiş olan muhatabın eğri yolu tutmasından ötürü başına gelen seyyie, yaratılma açısından seyyie değil adaletin tecellisidir. Bundan ötürü bu ceza Allah açısından hasen; insan açısından seyyie olmaktadır.[679] Şu durum da göz ardı edilmemelidir. Başa gelen her bir musibet illa bir günahın bedeli demek değildir.

[671] Nisa 4/22, 38, 97; Neml 27/58.
[672] Nisa 4/31.
[673] Hud 11/78; Fatır 35/10.
[674] Mukâtil b. Süleyman, **Kur'ân Terimleri Sözlüğü**, , çev.: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, İşaret Yay., 2003, 134-137 ; er-Râğıb, **el-Müfredât**, "h-s-n" md., 284.
[675] Mülk 67/2.
[676] Bakara 2/82; Zümer 39/18.
[677] Enfal 8/17.
[678] Zümer 39/62; Furkan 2; Secde 32/7.
[679] Rad 13/11; Nahl 16/34; Şura 42/30.

Yukarıda da geçtiği üzere Allah yolunda geçirilen her bir imtihan husn'dur. Bu imtihan, bazen insan bazında bir seyyie hükmünde olsa da, insanın seyyie kabul ettiği bu imtihana, zorluklara, musibetlere karşı Allah'ın gösterdiği şekilde direnç göstediği oranda, O'na olan kurbiyyeti artacaktır. Dolayısıyla bazen muhataplara birtakım sıkıntılar, seyyieler verilmesi de aslında bir husn'dur.[680]

Kur'ân, kendisinin "hasenat" adını verdiği fiilleri işleyene, bunun karşılığı olarak en az on katıyla mükafat verileceğini, dünya hayatında güzel geçimlikler bahşedileceğini, üzerlerine bereketler yağdırılacağını, korkularından emin kılınacağını, bir seyyienin akabinde işlenen hasenatın o seyyiata keffaret olacağını ve nihâyetinde varılacak yerin "husn" olanın Allah yanında olduğu müjdesini verir.[681] Diğer taraftan da "hasene"yi işleyene on misli ile karşılık verilirken "seyyie" yi işleyene de sadece o seyyie oranında ceza verilmektedir.[682]

Pek çok âyette kusurların affedebileceği müjdesi vardır.[683] Fakat yine de muhatapların "Nasıl olsa affedileceğim." düşüncesine gitmemesi gerekmektedir.[684] Zira sürekli olan bu küçük günahlar, kişiyi daha büyük hatalar yapmaya iter ki bu da nihâyetinde önü alınmaz bir hal olur. Kur'ân bu konuda muhataplarına uyarı mahiyetinde "*Seyyiatı işleyen bizi geçebileceğini, atlatabileceğini mi sanıyor!*"[685]

---

[680] Ali Ünal, **Kur'ân'da Temel Kavramlar**, 288, 289.
[681] Bakara 2/138; Nisa 4/31, 125; Maide 5/65; Araf 7/96; Hud 11/114; Taha 20/86; Müminûn 23/96; Tahrim 66/8.
[682] Enam 6/160; Şura 40/42.
[683] Nisa 4/31; Maide 5/12; Enfal 8/29; Hud 11/114; Tahrim 66/8.
[684] Lokman 31/33; Fatır 35/5.
[685] Ankebut 29/4.

buyurarak durumun önemini gözler önüne serer. Zira seyyie, kişinin yüz üstü Cehenneme atılmasına bile neden olabilir.[686]

Kur'ân'da, Şeytan'ın veya dünya hayatının kendisini aldattığı insanların[687] zaman zaman kendilerini hasenatı işleyenler ile bir tuttuğu ve hatta onlardan üstün gördüğünün örnekleri mevcuttur.[688] Bundan ötürü Allah seyyiata giriftar olanlar için: أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاء مَّحْيَاهُم وَمَمَاتُهُمْ سَاء مَا يَحْكُمُونَ "*Yoksa (seyyiâtı) kötülükleri işleyenler, hayatlarında ve ölümlerinde kendilerini, îmân edip sâlih amel işleyen kimselerle bir tutacağımızı mı sanıyorlarlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!.*"[689] demiştir. Bu sorunun sorulmasının sebebi seyyiâtı işleyen kimselerin cennete girme umudundan kaynaklanmaktadır. Bu umudun boşa olduğunu haber vererek: أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ أَن يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ كلا "*Onlar cennete girdirilme umudu içerisindeler mi? Asla!*"[690] وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ "Zira *hasene ile seyyie asla bir değildir.*"[691] diye buyurarak muhataplarına istifhâm-ı inkârî yoluyla mukayese örneklerini verip böylece onları düşünmeye sevk etmekte ve bir seçim yapmaya davet etmeye devam etmektedir.

Muhataplarına karşılaştırmalar yapmaya devam eden Kur'ân, onlardan bir kısmının kendilerini kıyamette, şefaat edilme sayesinde kurtarılacakları düşüncesine sahip olanlarına ayrı ikazlarda bulunmaktadır. Sıradaki başlıkta bu mevzu işlenecektir.

---

[686] Yunus 10/27; Kasas 28/84; Fatır 35/10.
[687] Enam 6/80; Araf 7/51; Âl-i İmran 3/24.
[688] Kehf 18/35-36.
[689] Casiye 45/21.
[690] Mearic 70/38.
[691] Fussilet 41/34.

F. Peygamber Yakınları Mukayesesi

Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde nebilerin birinci derece yakın olan akrabalarından bahsedilmektedir. Buna göre peygamberlerin birinci dereceden akrabası bile olsa, resullerin beyan ettiği doğru yolu seçen ve o doğrultuda yaşayanın, bu tercihinin karşılığı, kendisine verileceği gibi; bilerek, bilinçli bir şekilde, kendisine göre doğru olsa da, Kur'ân'a göre yanlış yolu seçenin bu seçiminin karşılığını göreceğinin, kişinin eşinin, babasının, oğlunun, yeğeninin peygamber bile olmasının o kişiye ahirette hiçbir menfaat sağlamayacağının ihtarı yapılmıştır.

Hidayet-dalalet bahsinde de geçtiği üzere hidayet için Allah'ın takdiri ve kulun talep etmesi gerekmektedir. Hidayet talep edilmedikçe peygamberlerin en yakınlarında olmak insana hidayeti getirmez. Zira kimi zaman ilahi daveti kabul etmeyen muhatapların peygamberlerin en yakınları olmaları ve defalarca ortaya koydukları mucizeleri görmeleri yine de daveti kabul etmelerini sağlamamıştır. Nitekim, bazı peygamberlerin aileleri ile ağır ve acı veren bir imtihandan geçmiş olduklarını Kur'ân haber vermektedir.

Hz. Nuh'un oğlu bu konuda ilginç bir örnektir. Tufanın vuku bulmasının ardından suların yükselmesi esnasında peygamber olmakla birlikte bir baba olan Hz. Nuh'un, oğlu ile olan muhaveresi Kur'ân'da zikredilmektedir. Davete icabet etmesini oğlundan isteyen bir baba, daveti, dağa sığınarak kendisini kurtaracağını söyleyip reddeden bir evlat ve bu esnada gelen bir dalganın çocuğu yutması[692] sonrasında Hz. Nuh'un hüzün ile yalvarıp "O *benim ehlimden idi.*" cümlesine "O *senin ehlinden değildi.*"[693] diye Allah'ın cevap vermesi,

---

[692] Hud 11/42.
[693] Hud 11/45-46.

peygamberin çok yakını olmanın dahi insanın kurtuluşuna vesile olmadığının göstergesidir.

Aynı şekilde, Hz. İbrahim'in babası Azer, oğlu peygamber olmasına rağmen iman davetini kabul etmeyenlerin içinde yer almıştır.[694] Kur'ân'da, bir yanda babası -veya amcası- iman etmeyen Hz. İbrahim;[695] diğer yanda amcaları[696] iman etmeyen[697] Hz. Muhammed, bir yanda eşi Hz. Nuh'a deli diyen ve arabozuculuk yapan hanım, aynı onun gibi eşi Hz. Lut'a her türlü saygısızlığı yapıp evdeki bütün sırları dışarı aktaran münafık kadın;[698] diğer yanda kocası, ilahlığını ilan etmesine ve kendisine yaptığı bütün işkencelere[699] hatta bu işkencelerden ötürü ölmesine rağmen, ölüm anında bile "*Rabbim! Katında benim için bir saray yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden ve zalim kavimden kurtar.*"[700] diye dua eden cennetin dört kadın efendilerinden biri olan Hz. Asiye muhatapların gözleri önüne serilir. Kur'ân genel olarak gönderilmiş olan nebilerin birinci dereceden yakın akrabalarını muhatapların ibret alması için bahseder.

Konu başında da değindiğimiz üzere Allah muhataplarına zımnen "Dünyada iken iman etmedikleri takdirde, birinci dereceden yakın akrabaları bile olsa, nebiler bile onları kurtaramıyorsa peygamber yakınları olmadığı halde bu dosdoğru yolda yürüme-

---

[694] Enam 6/74; Tevbe 9/113-114; Meryem 19/41-49.
[695] Enam 6/74; Tevbe 9/113-114; Meryem 19/41-49.
[696] Ebu Talib ve Ebu Leheb. Bkz.: Tebbet 111/1-4, Buharî, Menâkıbu'l-Ensar 40, Cenaiz 81; Müslim, İman 39.
[697] Kasas 28/56; Tebbet 9/1-5.
[698] Tahrim 66/10-11, bkz. Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 168; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,** 1897.
[699] Güneşin altında bekletmek suretiyle veya Mısır'da o anda mevcut olan en büyük kayanın altında ezdirilmeleri. Bkz. İbn Kesîr, a.e., 1897.
[700] Tahrim 66/12.

yenlerin hali nice olur? sorusunu alenî olarak sormamasına rağmen bu düşünceyi muhataplara sezdirtmek suretiyle İslam'ın emrettiği fiilleri işlemeyen ama kendisine şefaat edileceği fikrinde bulunanları düşünmeye sevk etmektedir.

G. Yahudi-Hıristiyan Mukayesesi

Kur'ân incelendiğinde Ehl-i Kitab'ın tamamının aynı olmadığı göze çarpmaktadır. Bunların içinden kısa bir zaman içinde müslüman olacakların mevcudiyeti söz konusu olduğu gibi, Ehl-i kitap olduğu halde Kur'ân'ın tarif ettiği mümin grubuna bir takım saygısızlıklarda bulunan kimselerin varlığı da söz konusudur. Kur'ân'da Ehl-i kitabın farklı dinlere mensup olanları arasında da bir karşılaştırma vardır. Bu konudaki âyetleri, iki gruba ayırarak birinci grupta Ehl-i kitap iken İslam ile tanışanlar ve eski dinlerinde kalanlar arasındaki mukayese zikredilecektir. İkinci ayet grubunda ise, sevgi bakımından müminlere karşı tutumları farklı olan Ehl-i kitap beyan edilecektir.

"Hepsi bir değildirler. Kitap ehli içinde doğruluk üzere bulunan bir ümmet (topluluk) vardır ki, gecenin saatlerinde onlar secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar. Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, hayır işlerinde de birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar iyi insanlardandır."[701]

Elmalılı, âyette geçen ehl-i kitap tabirinin Hz. Musa ve Hz. İsa'ya iman eden kimselerin olduğunu müfessirlerin ekserisinin haber verdiğini zikreder. Kur'ân Abdullah b. Selam, Sa'leb b. Said ve Üseyd b. Ubeyd gibi Yahudi alimi olup da İslam kendilerine geldiği

---

[701] Âl-i İmran 3/113-114.

anda onu kabul edip benimseyen kimselerin adil olmaları açısından diğerleri gibi olmadığının haberini vermektedir:[702]

"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana eksiksiz iade eder. Fakat öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, "Kitapsızlara karşı yaptıklarımızdan bize vebal yoktur." demelerinden dolayıdır. Ve onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."[703]

Âyette Ehl-i kitap arasında emanete riâyet hususunda birbirine tamamen zıt iki anlayış ve uygulamanın görüldüğü bildirilirken, önce ahlâkî erdemlere bağlılığını koruyanların davranışına dikkat çekilerek iyilerin davranışı öne çıkarılmaktadır. Ayrıca ilgili âyetten kutsal kitaplarındaki ifade ve hükümleri çarpıtarak takdim eden yahudilerin kastedildiği de anlaşılmaktadır. Zira bazı yahudi din adamları, yahudilerin kendi dinlerinden olmayanlara karşı yapacakları haksızlıklardan ötürü sorumlu olmayacakları yorumunu yaymışlardı. Diğer taraftan bâtıl bir dinden başka bir bâtıl dine geçen kimseler, Yahudi inancına göre mürted addedilmekte idi. Cahiliye devri Araplarının İslam'ı kabul etmesinin akabinde Yahudiler İslam'ı bâtıl saydıklarından bu kimseleri de mürted kabul etmelerinden ötürü onlara yaptıkları haksızlıktan sorumlu olmayacakları inancını güdüyorlardı.[704] "Dolayısıyla yahudi iken müslüman olan Abdullah b. Selam ile dininde kalan Fenhas b. Âzura'nın karşılaştırmasının yapıldığı ayette Ehl-i kitabın tamamının bir olmadığı beyan edilmiştir. Zira ilki kendisine emanet edilmiş çok miktarda malı iade etmiş ama ikincisi çok az miktarda bir şeyi bile yanlış inancından ötürü iade

[702] Elmalılı, **Hak Dini**, IV, 411.
[703] Âl-i İmran 3/75.
[704] Hayrettin Karaman v.d., **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, I, 448-449.

etmemiştir."[705] Bu durumdan ötürü ayette bahsi geçen iki kişinin karşılaştırması yapılmıştır.

"İnsanlar içinde iman edenlerin en amansız düşmanlarının yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da "Biz hıristiyanız" diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."[706]

Görüldüğü üzere Kur'ân'ın zikretmiş olduğu bu ayette farklı üç grup ile alakalı mukayeseler yapılmıştır. Kavmiyetçi bir din olmaları, son Nebi'nin kendi içlerinden gelmemiş olması, inatçı ve kibirli bir tavır takınmaları açısından İslam'a en fazla düşman olan kimseler olmaları nedeniyle ayette Yahudilere ilk sırada yer verilmiştir. Elmalılı, bu kimselerin dünyalık şeylere karşı puta tapanlardan daha düşkün olduğunu, kalplerini kasvet bürüdüğünü, fesat çıkarmaya fazla meyilli olduklarını, isyan ve fesat çıkarmaya alışkın olduklarını ayetlere dayanarak zikreder. Müşriklerin de onlardan aşağı kalır yanı yoksa da Yahudilerin bu konuda daha ileride olduğu fark edilmektedir. Ayetin devamında iman edenlere yakınlık açısından hıristiyanların daha önde olduğu zikredilmekle beraber Elmalılı "Gerçi bunlar da genelde mümin değildir. Müminlere düşmanlık bunlarda da vardır. Fakat cins cinse mukayese edildiği zaman öbürlerinin düşmanlıkta şiddeti çok ama bu hıristiyanların müminleri sevebilme kabiliyeti daha fazladır. Yani onların sevme ihtimalleri büsbütün yok değil, fakat bunların sevmesi daha çok düşünülebilir ve bu daha yakın bir ihtimaldir. Bunlarda iman kabiliyeti, iman ehli sevgisi diğerlerinden daha fazla bulunur."[707] demektedir. Bundan

[705] Elmalılı, **Hak Dini**, II, 393.
[706] Maide 5/82.
[707] Elmalılı, a.e., III, 325.

başka Elmalılı'nın da belirttiği üzere Ehl-i kitab'ın Hıristiyan kimselerinin iman edenlere olan yakınlığı sevgi ve muamelât açısındandır, inanç açısından değildir. Zira Ehl-i kitab'ın teslis inancı ile karşılaştırıldığında Yahudilerin genelinde tek tanrı inancı vardır.

Görüldüğü gibi Kur'ân'da bahsi geçen ayetlerde Ehl-i ki-

tab'ın ve müşriklerin hem kendi içlerinde hem de karşılıklı konumları açısından karşılaştırmalara yer verilmiş, iman edenlere karşı durumları belirtilmiş ve mümin muhatapların bu kimselere karşı takınacakları tavırlarında dikkatli olmaları sağlanmıştır.

H. Bâtıl Mukayeseler

Tarih boyunca tevhid dininin muhatapları bu dini kabul edenler ile onu reddedenler olarak ikiye ayrılmıştır. Reddenlerinin bu redleri kendilerince makul olmakla birlikte, bu dinin asıl göndericisine göre kabul edilir değildir. Bu başlıkta reddedenlerin batıl kıyaslamaları ve onların bu kıyaslamalarına Yüce Allah'ın verdiği cevaplar görülecektir.

İnsan doğasını incelediğimiz zaman onun fıtratının önde gelmek, hürmet edilmek, saygı görmek gibi bir takım arzu ve isteklere sahip olduğunu görmekteyiz. Nitekim, bu arzuların tatmini için, insanların bir kısmı sırf gösteriş adına güzel işler yapmaktadırlar. Dolayısıyla bir başkasının beğenisi kazanmak, başkaları tarafından beğenilmek için İslam öncesi Arap toplumundaki mevcut zenginler de Ukaz çarşısında toplandıkları zaman "Kimin karnı aç ise doyurulmak, korkusu varsa emin kılınmak, yolculuğu olup da bineği bulunmayana binek sağlanmak isterse filan ve filanın yanına gelsin."[708]

---

[708] Mahmud Esad, **İslam Tarihi,** İstanbul, Marifet Yay., 1995, 118.

derler, cömertlik yarışı için kurban keserler[709] ve böylece nâmlarının yürümesini arzu ederlerdi.[710]

Diğer taraftan Kur'ân'ı incelediğimizde O'nun yasak kıldığı her bir amele alternatif bir davranış sunduğunu da görmekteyiz. Kur'ân insan nefsine hoş gelmekle birlikte sarhoş edici her türlü içkiyi yasak kılmışken, insan nefsine hoş gelen ama sarhoş etmeyen diğer içecekleri helal kılmıştır. Örnekleri çoğaltabilmek mümkün olmakla birlikte bizim anlatmak istediğimiz, insanın herkes tarafından sevilme, beğenilme arzusuna ulaşabilmek için sarf ettiği çabalar ile alakalıdır. Zira Kur'ân'a tabi olunsa idi Allah'ın dilemesi ile zaten bu arzularını elde edebileceklerdi.[711] Fakat bu arzularına batıl yollar ile ulaşmak istemeleri kendilerinin kötü sonuçlar ile karşılaşmalarına neden olmuştur.

Kur'ân, Mekke dönemi müşriklerinin inanmama sebeplerini ve onların ruh dünyalarını beyan ederken "*Aslında bunların her biri,*

---

[709] Ali Osman Ateş, **İslam'a göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri**, İstanbul, Beyan Yay., 1996, 215.

[710] Kureyş aileleri arasında öteden beri birbirlerine karşı üstünlük davaları vardı. Hz. Peygamber'in Haşim oğullarından olması ve peygamber olarak ortaya çıkmasıyla Haşim oğullarının diğer ailelere karşı ezici bir üstünlük sağlayacağı düşünülmüş, bu düşünce de Ebu Cehil'in diliyle ortaya dökülmüştür. O: "Biz ve Abdü Menaf ailesi, şan ve şeref hususunda öteden beri yarışır, onlar halka yemek yedirirse biz de yedirir, arabulucuk eder ve diyet yüklenirlerse biz de arabulucuk eder ve diyet yüklenir, halka bağışta bulunurlarsa biz de bağışta bulunur idik." Şimdi onlar kendi aralarından bir peygamber geldiğini söylüyorlar, biz bunun dengini nereden bulup getireceğiz, Vallahi biz hiçbir zaman ona inanmayacak ve O'nu tasdik etmeyeceğiz." demiştir. Bkz. Enam 6/32; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfiri, **es-Sîretü'n-Nebeviyye,** çev.**:** Arif Erkan, Dila Yay.: İstanbul, 2008; bkz. Asım Köksal, **İslam Tarihi,** İstanbul, Köksal Yay., 2004, I, 293, Ramazan Altıntaş, **Bütün Yönleri ile Cahiliye**, İstanbul, Pınar Yay., 2007. Bu ayrıntıyı zikretmekten maksadımız o zamanki insanların yapmış oldukları güzel davranışlarının asıl sebebinin şan ve şeref sağlamak olduğunu beyan etmek içindir.

[711] Meryem 19/96.

kendisine okunmaya hazır kutsal sayfalar inmesini istiyor."[712] demektedir. Seyyid Kutub: "Bu hal bir haset neticesi idi. Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i seçmiş olmasını, kendisine vahiy indirmiş olmasını hazmedemiyorlardı. Hepsi bu mertebeye erenin kendisi olmasını, kendisine insanlara sunulmaya ve okunmaya hazır bir kitap indirilmiş olmasını karşı konulmaz bir arzu ile istiyordu."[713] diye ayeti yorumlamaktadır. Taberi, Elmalılı ve Muhammed Sabûnî, gibi müfessirlerin de beyanı bu yöndedir. Dönemin zengin müşriklerinden her biri kendisinin özel bir insan olması kanısında olup bu vahiy gibi kendilerine de bir vahy gelmesini ummaktadırlar.[714] Bu durumu Kur'ân: "*Onlara bir âyet geldiği zaman; derler ki: Allah'ın peygamberlerine verilen bize de verilmedikçe asla îmân etmeyiz....*"[715] diye söylediklerini haber vermektedir. Dolayısıyla Allah inancına sahip olan müşriklerin bir kısmı her ne kadar ahirete inanmasalar da kendilerine de Kur'ân gibi bir kitap indirilmesini arzu etmektedirler.[716]

Daha evvel de bahsi geçtiği üzere tarih boyunca mevcut pek çok insanın özellikle de Mekke dönemi insanlarının zihinlerinde farklı bir algı vardır. Bu algı, bu dünyada kim rahat, lüks ve mutlu bir hayat sürüyorsa, ahlakı ne kadar kötü ve ameli ne kadar çirkin olursa olsun bu kimsenin bu zenginliğinden ötürü onun başarılı olduğu; aynı şekilde kim perişan ve fakir ise bu kimsenin dünyada da ahirette de başarısız olduğu sanısıdır.[717] Bu gibi kimselere göre zen-

---

[712] Müddessir 74/52.
[713] Seyyid Kutub, **Fî Zılâl,** XV, 376.
[714] Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 431; es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsir**, III, 456; et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XIV, 207-208.
[715] En'âm 6/124.
[716] Fatır 35/42-43; Sâffet 37/167-170.
[717] Kehf 18/36; Sebe 34/35;Yasin 36/47; Fussilet 41/50, bkz.: Ebu'l Âlâ el Mevdudi, **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı**, çev.: Ahmet Esrar, İstanbul, Pınar Yay., 2010, 757.

ginlik, kişinin Allah katında makbul olup olmamasının göstergesi durumundadır.

Özetle zenginlik, onlara göre kişinin özel insan olduğu manasında diğer bir tabir ile bir insan özel ise o zengin kılınmış, özel değil ise fakir bırakılmıştır anlamındadır. Bu insanın özel olup olmadığının sağlaması onun zenginliğidir.

Bu mesele anlaşıldığında iman etmeyenlerin bu iman etmeme sebebi daha net anlaşılacaktır. Dönemin insanlarının algısına ters düştüğü için risaletin Hz. Peygamber'e gelmesini hazmedememişler ve bunun sonucu olarak iman davetine icabet etmemek için kendilerinin de aslında kabul etmediği[718] pek çok iddialar ileri sürmüş, batıl kıyaslamalara girmişlerdir.

Hz. Peygamber'e yöneltilen bu ithamların doğru olmadığını bildikleri halde ona mecnun, şair, kahin, yalancı gibi [719] yakıştırmalarda bulunmuş, "yiyen ve içen, çarşı pazarda dolaşan bir insandan

---

[718] Zira Velid b. Muğire Hz. Peygamber'den dinlediği Kur'ân'ın etkisi ile duygulanmış ve "Bu sözde öyle bir tatlılık, güzellik, parlaklık var ki o tepesi bol yemişli, dibi ve kökü sulak yemyeşil bir ağaç sanki, bunu beşer söyleyemez, bu bir beşer sözü olamaz." demekten kendini alamamış, daha sonra onun bu sözleri Kureyş müşriklerine haber verilip de onlar herkesin bu yeni dine girmesinden korkmalarından ötürü Velid'in benlik duygularını harekete geçirerek onu bu fikrinden çevirmişlerdir. Yanı sıra Dâru'n-Nedve de gerçekleştirilen bir toplantı sonrasında Hz. Peygamber'e karşı alacakları tedbiri düşünürlerken ona sihirbaz, kahin, şair gibi yaftalar takarız dediklerinde, Velid b. Muğire: "Kahin diyemeyiz, çünkü kahinler bazen doğru bazen yalan söyler, ama onun yalan söylediğini görmedik, Mecnun da diyemeyiz, zira delileri ve delilik alametlerini biliriz, onda bunların hiçbirisi de yok, Şair de diyemeyiz, zira şiirin her çeşidini, recezini, hacezini... çok iyi biliriz, halbuki O'nun okudukları şiir de değildir, sihirbaz da diyemeyiz ama bu sihirbaz sözünden daha fazla akla yatkın kelime yoktur, zira o insanın babası ile arasını açmakta, kardeşi ile arasını açmakta kabilesi ile arasını açmaktadır. o yüzden ona sihirbaz diyelim." demiştir. İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye,** 170-171; Asım Köksal, **İslam Tarihi,** I, 299-301.

[719] Enbiyâ 21/5; Sâd 38/4; Duhân 44/14; Zâriyât 51/52; Tûr 52/29-30.

peygamber mi olurmuş?”[720] diye sormuşlardır. Peygamberin herhalde ölümsüz olması gerekmektedir diye tartışmış,[721] ondan olağanüstü işleri gerçekleştirmesini beklemiş,[722] bu işlerin yanı sıra onun merdiven kurarak göğe çıkmasını, üstelik gökten kendilerine açıp okuyacakları bir kitap indirmedikçe göğe çıkmasını da önemsemeyeceklerini beyan etmişlerdir.[723] Peygamberin olağanüstü zenginliklere sahip olması gerektiği iddiasında bulunmuş,[724] yanında bir melek olması gerektiğini ya da Allah’ı görmeleri icab ettiğini söylemiş,[725] peygamber davasında samimi ise onun kendi başlarına gökten belalar yağdırmasını istemişlerdir.[726] Ayrıca içinden gürül gürül akan nehirlerin bulunduğu bahçelerin sahibi olmalı savını gütmüş,[727] kıyamet gibi ğaybi meseleler hakkında soruları[728] istifham-ı inkârî tarzında ve alay kastıyla[729] ona tevcih etmişlerdir.[730]

Onların bu türden istekleri temelde kıskançlıklarından ve Hz. Peygamber’in mertebesinde olmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Hasetlerinin önü alınmaz bir boyuta ulaşması ve kendilerine göre Hz. Peygamber’in maddi açıdan kendileri kadar zenginliğinin olmaması ve daha evvel bahsi geçen fikir dünyaları sebebi ile

---

[720] İsrâ 17/94; Furkân 25/7-8; Kâf 50/2; Teğâbun 64/6.
[721] Enbiyâ' 21/34, bkz.: Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîru Mukâtil b. Süleymân**, II, 357.
[722] Abdullah b. Ümeyye, Hz. İsa’nın ölüleri diriltmesi ve Hz. Süleyman’ın emrine rüzgarın amade kılınması gibi durumlardan yola çıkarak Hz. Peygamber’den O’nun ölüleri diriltmesini, emirlerine rüzgarın verilmesi gibi mucizeler istemişti. Bkz.: er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Ğayb**, XIX, 42.
[723] İsrâ 17/93
[724] İsrâ 17/91-93; Furkân 25/8; Zuhruf 43/51-53.
[725] Enâm 6/8; Furkân 25/7, 21.
[726] Bakara 2/210; İsra 17/92; Tûr 52/44.
[727] İsrâ 17/90-91.
[728] En'âm 6/50; Araf 7/187; Mülk 67/25; Naziat 79/42.
[729] Mevdûdî, **Tefhimu’l-Kur’ân**, VII, 21, 235.
[730] Geniş bilgi için bkz. Muhammed Selman Çalışkan, **“Kur’ân’da İnkarcıların Peygamber Tasavvuru”**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, 39-98.

O'nun davetini kabul etmemişler ve "*Zikr (ilahi vahiy) aramızdan ona mı indirildi?"*[731], *"Bu mu Allah'ın peygamber olarak gönderdiği!"*[732] *"Bu Kur'an, iki şehirden* (Mekke ve Taif) *bir büyük adama (Velid b. Muğire; Taifte, Urve b. Mes'ud es-Sakafî) indirilmeli değil miydi?"*[733] Peygamberlik gerçek olsaydı ben ona senden daha layık olurdum. Zira ben senden büyük ve zenginim.[734] demek suretiyle o makama kendilerinin layık olduğunu düşünmekte idiler.

Büyüklük duygusuna kendilerini son derece kaptırdıkları için "*Kendilerine, insanların iman ettiği gibi iman edin denildiğinde, Sefihler gibi iman mı edeceğiz demişlerdir.*" Biz ve onlar aynı noktada ve aynı yolda mı olacağız? Onlar beyinsizlerdir, bizimle beraber olamazlar[735] kanısını gütmüşlerdir. Aynı şekilde Kur'ân'a tabi olan kimseler Kur'ân'a göre üst mertebede addedildiği için, Allah'ın; delâleti açık, hüccet ve bürhânlığı son derece ayân-beyân âyetleri kâfirlere açıkça okunduğu zaman onlar, bundan yüz çevirip inananlara karşı öğünüp, içinde bulundukları bâtıl dinin sıhhatına, kendilerinin müreffeh durumlarını delil getirerek: Bu iki takım insanın hangisinin makamı daha iyi ve yeri daha güzeldir? Yani bu iki takımdan kimin evleri daha güzel, mahalleleri daha yüksek ve sohbet meclisleri daha güzeldir?[736] diye sormak suretiyle zenginliklerinden ötürü her zaman üst mertebeyi hakettikleri kanaatinde olmuşlardır.

Konu boyunca delil getirilen ayetlerden de aleni olarak anlaşılacağı üzere Mekke döneminde önde gelen zengin müşriklerin zenginlik ile alakalı düşüncelerinden yola çıkarak, onların temeldeki

---

[731] Sâd 38/8.
[732] Furkân 25/41.
[733] Zuhruf 43/31.
[734] Elmalılı, **Hak Dini,** III, 449.
[735] Bakara 2/13, bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, 93.
[736] Meryem 19/73, bkz. İbn Kesîr, **a.e.**, 1199.

inanmama sebepleri olarak, peygamberlik makamına kendilerini layık görmeleri görülmekte ve buna bahane olarak da farklı farklı sualler tevcih etmekte, batıl kıyaslamalara girmektedirler.

Kur'ân da, temelde onların bu zenginlik üzerinden ileri sürdükleri batıl kıyaslamalara bu kıyaslamaların geçersiz olduğunu belirterek cevap vermektedir. Buna göre "İnsandan peygamber mi olurmuş, Allah elçi olarak melek yerine insan mı göndermiş, yemek yiyen, su içen ve çarşıda dolaşan, ailesi olan bir peygamber mi olurmuş?" sorularına, "*Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik.*[737], diyerek asıl insanlara insandan bir peygamber gönderilmesinin normal olduğunu, bu nedenle *"Senden önce gönderdigimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı."*[738], *"Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik"*[739] diyerek insan peygamberin insan gibi hareket edeceğini; mecnun, şair, kahin ve yalancı gibi yaftalamalarına "*Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed'de) delilik yoktur? O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.*[740] *"(Resûlüm!) "Yoksa Peygamberlerini henüz tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?"*[741] *"Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?"*[742] gibi ifadeler ile de bugün peygamberliği sebebiyle mecnûn dedikleri elçinin dün de içlerinde yaşadığını belirterek cevaplar arz etmiştir. Halbuki o başkalarının hakkını yiyerek yer yüzünde bozgunculuk yapmamalarını, sadece Allah'a kul olarak özgür olmalarını istemekteydi. Fakat çı-

---

[737] İsra 17/95.
[738] Furkân 25/20.
[739] Ra'd 13/38.
[740] A'râf 7/184.
[741] Furkân 25/57.
[742] Yûnus 10/16.

karları sarsılan güç odakları, Kur'ân'ın mucizeliğini sezdikleri halde, arkadaşlarının getirdiği bu hakikatleri akl-ı selim ile düşünmeye korktukları için, kalplerinde yeni bir önyargı oluşturmuşlar ve bunu kendilerinin bile inanmadıkları sahte gerekçelerle savunmaya çalışmışlardır.[743] Peygamberin ölümsüz olma fikrine de "*Senden önce kimseyi ölümsüz kılmadık, sen ölünce onlar ebedi mi kalacaklar?*"[744] şeklindeki istifhâm-ı inkâri ile cevap verilmiştir.

Buraya kadar örneklerini sunduğumuz cevaplar Mekke dönemi insanlarının tali sorularına verilen tali cevaplardır. Bu cevapların merkezini teşkil edecek cevap, onların zenginlik ile alakalı fikirleri üzerinden yapılmaktadır. Buna göre, "*Kendilerine verdiğimiz servet ve evlatlarla iyiliklerine koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar işin farkında değiller!*"[745] "*Tek olarak yarattığım, sonra çok çok mal, servet ve etrafında dolaşan oğullar verdiğim, her türlü imkânı önüne serdiğim, o adamın hakkından gelmeyi sen Bana bırak! Hâlâ da açgözlülükle imkânlarını daha da artırmama hevesleniyor.*"[746] "*O kâfirler kendilerine mühlet vermemizin kendileri hakkında hayır olduğunu sanmasınlar. Onlara mühlet vermemiz, günahlarının artması içindir. Onlara zelil ve perişan eden bir azap vardır.*"[747] ayetleri konumuzun merkezini teşkil etmektedir. Daha evvel de bahsettiğimiz üzere onlar bu zenginliklerinden ötürü kendilerinin üstün konumda olduklarını düşünmekte idiler. Kur'ân burada bu düşünceyi güdenlere "*Madem öyle, o halde onlardan önce gerek mal ve eşyaları, gerek gösterişleri daha güzel durumda olan öyle nesiller helâk ettik*

---

[743] Mevlüt Güngör, **Kur'ân Penceresinden İman-Amel-Hayat-Ahiret ve Kainat'a Bakış**, İstanbul, Kur'ân Kitaplığı, 1997, 62-63.
[744] Enbiyâ' 21/34.
[745] Müminûn 23/55-56.
[746] Müddessir 74/11-15.
[747] Al-i İmran 3/178.

ki saymaya gelmez."[748] *"Onlar mı daha güçlü kuvvetli, yoksa Tübba' halkı ve onlardan önceki toplumlar mı? Belli ki onlar daha güçlü idiler. Ama ağır suçlar işlediklerinden onları yok ettik!"*[749] *"Kendilerinden,* (Mekke müşriklerinden) *öncekiler de hakkı yalan saymışlardı. Hâlbuki bunların güç ve kuvveti onlarınkinin onda biri kadar bile değildir. Buna rağmen azabı engelleyemediler. Elçilerimi yalan saydılar ama, inkârlarına karşı Benim reddedişim nasıl olurmuş, iyice gördüler!*[750] gibi ayetleri delil getirerek zımnen şu kıyası yapmaktadır: Böyle bir durumda siz zenginliğinizden ötürü Allah katında makbul bir kul olduğunuz kanısında iseniz ve bu iddianız zenginlikten kaynaklanmakta ise sizden evvel sizden çok daha fazla zengin olanları helak ettik, buna ne diyeceksiniz diye karşılaştırma yapmakta, böylece zenginliğin kabul görmek için yeterli bir sebep olmadığını, evvelden yaşamış insanların aynı hataları işlemiş olmaları sebebi ile üstelik kendilerinden daha fazla zenginlik içinde yaşamalarına rağmen nihayetinde helak edildiklerini beyan ederek batıl fikirde olanların bu fikirlerinin hatalı olduğunu karşılaştırmalı olarak işaret etmiş olmaktadır.

I. Hz. Âdem İle Şeytan Mukayesesi

Burada irade taşıyan ilk varlık olmaları ve bu kafalarına uymak suretiyle işlemiş oldukları günaha karşı takındıkları tavır açısından Hz. Âdem ile Şeytan karşılaştırması konusu işlenecektir. Malum olduğu üzere kibir ve hırs, irade taşıyan varlıkların ayağını kaydıracak temel nitelikte yasaklanan amellerin başında gelmektedir. Kur'ân'ı incelediğimizde kendi cinslerinin ataları olan Hz. Âdem ile İblis'in sırasıyla hırs ve kibir günahlarını işledikleri görülmektedir.

[748] Meryem 19/74.
[749] Duhan 44/37.
[750] Sebe 34/45.

Kur'ân, Şeytan'ın, diğer adıyla Cân'ın ateşten alınan hiç dumansız halis bir alevden, Hz. Âdem'in ise hayat eseri bulunmayan kuru bir çamurdan yaratıldığını haber verir.[751] Şeytan'ın cin cinsinden olup, cinlerin atası olduğu[752] da Kur'ân'da beyan edilmektedir.

Kur'ân, Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra meleklere ve cinlerden olan İblis'e, ona secde edilmesi emrinin verilmesinden sonra Meleklerin bu emri yerine getirdiğini ama İblis'in bu emri yerine getirmediği[753] takip eden süreçte İblis'e neden emri yerine getirmediği[754] sorulunca onun "*Beni halis bir ateşten, O'nu ise kuru balçıklı* bir *çamurdan yarattın, "Benden üstün kıldığına da bir bak! ben O'ndan daha hayırlıyım, üstünüm, dolayısıyla ben kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim."*[755] diye cevap verdiğini beyan eder. İblis bu cevabı üzerine makamından azledilince[756] hatayı kendisinde aramak yerine suçu Allah'a isnad edip "*Rabbim! Beni azdırmana karşılık ben de Senin dosdoğru yolunun üzerinde oturacak ve yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım!"*[757] demiştir.

Önceki konularda insanın mutlaka imtihan edileceği, ama kendisine ön bilgi verilmeden onun hatalı sayılmayacağını bildiren ayetler beyan edilmişti. Aynı minval üzere Hz. Âdem'e ve onun eşine cennette iskân etmeleri ama yasaklanan ağaca gitmemeleri ve Şeytan'ın hile ve desiselerine karşı dikkatli olmaları aksi takdirde

---

[751] Rahman 55/14-15; Hicr 15/27, bkz.: İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**., s. 1796.
[752] Kehf 18/50.
[753] Bakara 2/34; Araf 7/11; Hicr 15/28-31; İsra 17/61; Kehf 18/50; Taha 20/116; Sad 38/71-78.
[754] Araf 7/12; Hicr 15/32; İsra 17/63; Sad 38/71.
[755] Araf 7/12; Hicr 15/33; İsra17/61.
[756] Nisa 4/118; Araf 7/13; Hicr 15/34; İsra 17/63; Sad 38/77.
[757] Araf 7/16.

cennetteki bu güzel nimetlerden mahrum kalacakları uyarısı yapılmıştır.[758] Bir imtihan olan bu yasağı Şeytan'ın telkinleri[759] ile çiğneyen Hz. Âdem ve eşi, hırslarına yenik düşerek ağacın meyvesini tadınca ilk imtihanlarını kaybetmiş oldular.[760] Kur'ân Hz. Âdem'in bu tavrını عَصَى (asi oldu) kelimesi ile beyan etmiştir.[761] Diğer taraftan Hz. İbrahim (a.s) babasını İslam'a davet ederken, "*Babacığım, Şeytan'a tapma. Çünkü Şeytan Rahman'a isyan etmiştir.*"[762] derken Kur'ânda kullanılan kelime de عَصَى kökünden عَصِيّاً "isyan etmek" kelimesidir.

Dolayısıyla her ikisinin de günah işlemesine rağmen Şeytan hatayı Allah'ta aramakta iken Hz. Âdem hatayı kendisinde aramış ve "*Rabbimiz! Kendimize karşı zulmettik, Sen bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmez isen husrana uğrayanlardan oluruz.*"[763] diye niyaz etmiştir. Bu niyazından sonra Hz Âdem yeniden seçilmiş kul makamına erdirilmiştir.[764]

Görüldüğü üzere ayetlerde türlerinin ilk örneği olmaları açısından Hz. Âdem ile Şeytan'ın işledikleri günahlara karşı takındıkları tavırları açısından karşılaştırmaları yapılmış ve dolaylı olarak muhataplara ister Hz. Âdem gibi bir hata işlediklerinde bu hatanın nedenini kendinde arayıp Allah'tan af dileme yoluna gitmek ile bu hatanın silinmesi için çaba sarf etmeleri isterse Şeytan gibi bir hata işlediğinde bu hatanın sebebini Allah'ta aramak suretiyle günah

---

[758] Bakara 2/35; Araf 7/19; Taha 20/117.
[759] Cennette ebedi kalmak, bitmeyen nimetler ve saltanatlar içinde olmak, melekleştirilmek veya melikleştirilmek. Bkz. Araf 7/19; Taha 20/120.
[760] Araf 7/22; Taha 20/115.
[761] Taha 20/121.
[762] Meryem 19/44.
[763] Araf 7/23.
[764] Taha 20/122.

çukurunda boğulmaları yoluna gitmeleri seçeneğinde serbest bırakılmıştır. Tabii olarak bu seçimlerinden sonra ya Hz. Âdem gibi yeniden Allah katında makam kazanacak ya da Şeytan gibi daha önce kendisine verilmiş olan makamından tamamen azledilecektir. Seçim tamamen muhatapların elindedir ve dilediklerini seçmekte muhayyerdir.

İ. İki Mü'min Tipini Mukayese

Kur'ân, seslenmiş olduğu muhataplarının içinden kendisini kabul edenler ve onu hayatlarında rehber kabul edenler arasında da bir karşılaştırmaya gitmektedir. Hayatın ve ölümün yaratılmasının, en güzel şekilde kim haraket edecek diye imtihan edilmesi maksadından neşet ettiğini[765] haber veren Kur'ân, bu imtihanda herkesin çalıştığının karşılığını alacağını[766] bununla birlikte dünyada muhatapların birbirinden üstün olduğu gibi ahirette de çabalarının sonucu ile Allah'ın dilemesi ve lutfuyla kimisinin kimisinden daha üstün konum ve derecelerde olacağını beyan etmektedir.[767] Dolayısıyla muhataplardan Kur'ân'ı kabul edenlerin bu müjdeye nail olabilmeleri için birbirleri ile yarışmaları tavsiye edilmektedir.[768] Konumuzun bu kısmında cinsin cinse mukayesesi bazında benzer şartlar altında değişik tutumlar sergileyen mümin muhatapların durumları mukayese edilecektir.

Kur'ân, muhatabına özellikle mümin olan kimselere, sadece "Kabul ettim" demenin yeterli olmadığını, verilmiş olan bu iman sözünün muhatapların hayatında tezahürlerinin olması gerektiğini,

---

[765] Mülk 67/2.
[766] Necm 53/39-40.
[767] Âl-i İmran 3/163, Nisa 4/96; Enam 5/83, 132; Enfal 8/4; Tevbe 9/20; İsra 17/21; Taha 20/75; Ahkaf 46/19; Mümin 40/15; Hadid 57/10; Mücadele 58/11.
[768] Âl-i İmran 3/133; Vakıa 56/10.

bunun için de muhatapların bir takım sınamalara tabi tutulacağını, bu sınamalar olmaksızın, O'nun yolunda cihad etmeksizin ve sabır sergilemeksizin Cennete rahatlıkla girileceği düşüncesinin olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. [769] Nihayetinde ikisi de peygamber evladı olmasına rağmen Habil ile Kabil örneğini veren Kur'ân, her ikisinin de imtihan edildiğini ama Kabil'in bu imtihanda başarısız olduğunu ve dolayısıyla olay üzerinde düşünülmesi gerektiğini haber vermektedir.[770] Kur'ân, kendisinin evvelki kitapları tasdik edici olduğunu beyan ettikten sonra, eski ümmetlerin akabinde Hz. Muhammed'in ümmetinin seçildiğini, kendisinin onlara miras bırakıldığını ilan eder:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

"Biz, bu ilahî vahyi kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak bahşettik: Onlardan bazısı kendilerine zulmeder, bazısı doğru ile eğri arasında ara yolu tercih eder, bir kısmı da Allah'ın izniyle iyilikte başı çekenlerden olur, bu ise en büyük fazilettir!"[771]

Bu ilan, bu ümmetin Allah katındaki değerini bildirmesinin yanı sıra taşıdığı sorumluluğunu da gözler önüne serer. İlgili ayette de görüldüğü üzere burada mümin kullardan üç grup karşılaştırılmaktadır. Bunlardan ilki, müfessirlerin beyanına göre, ameli eksik, cahil, günahkâr, kötülükleri iyiliklerinden çok olan ve kıyamette uzun uzadıya hesaba çekilecek olup Allah'ın emir ve yasaklarına -tam da emredildiği gibi olmayıp- muğayir davranan; ikincisi, emir ve yasaklar konusunda hassasiyet gösteren ve ahirette sorgusu ilkine

---

[769] Bakara 2/214 ; Âl-i İmran 3/142; Ankebut 29/1-2.
[770] Maide 5/27-31.
[771] Fatır 35/32.

nisbeten daha kolay olan; üçünsüsü ise, Allah'ın izni ile iyiliklerde öncü yani iyilikleri kötülüklerinden daha fazla olan kimseler olarak açıklanmıştır. Sonuçta her bir grup –farklı görüşler olmakla beraber- Cennete girecek olmalarına rağmen daha önce de beyan edildiği üzere Cennetteki dereceleri farklı olacaktır.[772] Çünkü, "*Bir mazeretleri olmaksızın mücadeleden kaçınan müminler ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla çaba gösterenler bir olamaz: Allah, mallarıyla ve canlarıyla üstün çaba gösterenleri mücadeleden kaçınanlardan daha üstün bir mertebeye yüceltmiştir. Allah bütün müminlere nihai güzellik vaad etmiş olmasına rağmen, Allah yolunda üstün çaba gösterenleri, kendilerine büyük bir mükafat vaad ederek mücadeleden kaçınanlardan üstün kılmıştır, hesapsız mertebelerle ve günahların bağışlanmasını ve rahmetini vaad eder; çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.*"[773]

Ayette de görüldüğü üzere müminlerin mukayesesini yapan Kur'ân, muhataplarının Yüce Allah'ın yolunda çaba sarf etmelerini istemektedir. O'nun yolunda hem maddi hem de manevi[774] cihada katılanların konum açısından daha üst mertebelere ulaşacaklarını haber veren Kur'ân, muhataplarını bu konuda ayrı bir yarışa sevk etmektedir.

Bundan başka cihad etmenin Kur'ân'da özellikle zor zamanlarda Allah yolunda hususi bir çaba sarf etmekten geçtiği, hakiki mümin kişinin bu gibi ağır ve sıkıntılı zamanlarda belli olduğuna dikkat çekilmektedir. "*Her şeyin sadece Allah'a ait olduğunu bildiğiniz halde neden O'nun yolunda kayda değer miktarda infakta bulunmazsınız? İçinizden Fetih'ten önce Allah yolunda harcayan ve savaşanlar, bundan*

---

[772] Seyyid Kutub, **Fî Zılâl,** XII, 215; er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXVI, 24; el-Beydâvî, **Envâru't- Tenzîl,** IV, 419-420.
[773] Nisa 4/95- 96.
[774] Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı,** I, 161.

kaçınanlar ile eşit olmazlar, bu öncekilerin derecesi Fetih'ten sonra harcamaya ve savaşmaya başlayanların derecesinin üstündedir, halbuki Allah kendi yolunda çaba sarf edecek herkese en güzeli vaad etmiştir. Ve Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."[775] diye bahsedilmektedir. Dolayısıyla müminler arasında sıkıntılı ve zor zamanlarda gösterilen özveri ve çabanın rahat zamanlardaki ile kıyaslandığında daha bir kayda değer olduğunun haberi verilmektedir.

Kur'ân, din yolunda çaba gösterme emarelerinden birini de O'nun yolunda hicret etmek olarak ifade buyurmaktadır. Dininin emir ve gereklerinin hakkıyla ifa edilemeyen yerlerden daha uygun bir şekilde ifa edilebilecek yerlerin olduğunu vurgulayan Kur'ân rahatını bozmamak için dinin emir ve yasaklarına mugayir davrananları ikaz etmektedir.[776] O'nun yolunda hicret edenlerin etmeyenlere nazaran daha üst konumda olduklarını da haber veren Kur'ân, zulme uğradıktan sonra dini uğruna hicret edenlerin daha mükemmel yerlere meskun olunacaklarını ahirette ise dünyadaki ile kıyaslanamayacak oranda mükafatlar verileceğini ilan etmektedir.[777] Dolayısıyla mümin olduğunu ilan ettiği halde gereğince amelleri sergilemeyenler ile sergileyenler arasında bir karşılaştırılmaya gidilmiş ilk kategorideki insanların da ikinci sıradaki kimseler gibi çaba sarf etmeleri için gayrete getirilmesi sağlanmıştır.

J. Mümin-Kafir Mukayesesi

Daha önce de belirtildiği üzere Kur'ân'da, başlığımızla alakalı karşılaştırmalar yapılırken sabit bir kavram kullanılmamıştır. Bu nedenle genel mana ihtiva etmelerinden ötürü başlığımızı Mü'min

---

[775] Hadid 57/10.
[776] Nisa 4/97.
[777] Nahl 16/41-42.

ve Kafir olarak belirlemiştik. Bu başlığımızın ikinci bölümdeki başlıktan farkı mukayesenin sorusuz olarak yapılmasıdır. Hatırlanacağı üzere Kur'ân, karşılaştıracağı şeyler arasında ön bilgiler vererek kimi zaman da temsîlî anlatım ile muhatabını karşılaştırmaya götürmektedir. Bu ön bilgi ne kadar çok olursa muhatabın aklına hitap etmek o kadar kolay olacağı gibi muhatap da konuyu o kadar kolay kavrayacaktır. Bu nedenle Kur'ân kendisini kabul eden ile kabul etmeyen arasında bir karşılaştırmaya gitmeden önce konu hakkında teferruatlı bilgi vermektedir. Bu karşılaştırmada verilen ön bilgilerde Allah'ın hoşnutluğunu kazanan ve kazanamayan kimselerin özellikleri de zikredilmiş olmaktadır.

1. Mümin-Kafir'in Temsîlî Anlatımla Genel Mukayesesi

Kurân kendisini kabul edip, onu hayatında uygulayanlar ile onu kabul etmeyenlerin durumunu gözler önüne sermek için temsili anlatım ûslûbunu da kullanmaktadır:

ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً عَبْدًا مَّمْلُوكًا لاَّ يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَن رَّزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ

"Allah şöyle bir misâl getirdi: Hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü olmuş bir köle ile; bir de kendisini tarafımızdan güzel bir rızıkla rızıklandırdığımız (ve) böylece bundan gizli ve açık olarak sarf eden kimse, hiç bir olurlar mı (ki âciz putları, herşeye kadir olan Allah ile bir tutuyorsunuz)? Hamd, Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler."[778]

وَضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لاَ يَقْدِرُ عَلَىَ شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لاَ يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَن يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

[778] Nahl 16/75.

"Allah, iki kişiyi de bir (başka) misâl olarak getirdi ki, bunlardan biri dilsizdir; hiçbir şeye gücü yetmez ve o efendisine (sâdece) bir yüktür; onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Hiç o adam, adâleti emreden ve kendisi, dosdoğru bir yol üzerinde olan kimse ile bir olur mu?"[779]

Görüldüğü üzere ayet grubunda temsîl getirmek ve sual sormak suretiyle yapılan mukayeseler mevcuttur. Ayetlerin tefsirinde müfessirlerin görüş ihtilafı mevcuttur. Zira ayet grubu için Elmalılı karşılaştırılması yapılan iki kölenin Mümin ile müşrik olduğu düşüncesinde iken Mücahid'den nakil ile başka müfessirler bu iki köleden kastedilenin Allah ile diğer ilahlar olduğu kanısındadırlar.[780] Ayet nereye hamledilirse hamledilsin her iki durumda da iki grubun karşılaştırılması söz konusudur. Ayet grubu Allah ile diğer ilahlara (!) tayin edildiğinde aradaki fark açığa çıkmış olacaktır. Zira akıl sahibi her bir zat, ayette geçen iki kimsenin durumunun bir olmadığının farkındadır. Ayet grubu Elmalılı'nın dediği gibi insana hamledilirse de böyle bir durumda kişi kendisini ne kadar da özgür zannetse Allah'tan başkasına kulluk söz konusu olunca bu kimseler, başkasının malı olan köle gibi hürriyetini verip bir yaratığa kul olmuş köle durumuna gelirler ama Allah'tan başka ilah tanımayan, O'nun tekliğine inananlar da hür kimseler demektir. Gerçek hürriyet, bütün putların esaretinden kurtulup tam anlamıyla Allah'a kul olmak demektir.[781] Bundan başka Yüce Allah:

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيهِ شُرَكَاء مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

---

[779] Nahl 16/76.

[780] Bkz. Elmalılı, **Hak Dini**, V, 277; er-Râzi, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XX, 83; Mevdudî, **Tefhîmü'l- Kur'an**, III, 44; es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, II, 623.

[781] Elmalılı, **Hak Dini**, V, 277.

“Allah (saltanatında hiçbir ortağı olmadığına dâir), üzerinde (hak sâhibi olduklarından) birbirleriyle çekişip duran ortaklar bulunan bir adam (bir köle) ile, sâdece bir kişiye âit olan bir adamı (bir köleyi) misâl getirdi. (Bu ikisi) misâlce bir olurlar mı? Hamd, Allah’a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler.”[782] ayetini de dile getirir. Bu üç ayeti genel olarak irdelediğimizde Allah ile diğer putların bir kabul edilemeyeceğini alenen gördüğümüz gibi Allah’tan başkasına kulluk eden ile, sadece Allah’a kul olanların da aleni karşılaştırmasını da görürüz. Zira sadece bir efendisi olan köle rahattır. Kendisine söyleneni yapar. Geçimsiz ve pek çok efendiye köle olan kimse ise hep işkence ve ızdırap halindedir. Efendilerinin hepsini memnun etmek bir kenara, bir tanesini bile memnun edemez.[783] Dolayısıyla sual yolu ile gösterilen mukayeselerde iki taraftan biri gayet rahat ve huzurlu iken diğerinin her daim sıkıntı içerisinde olduğu ve olacağı anlaşılmaktadır.

2. Mümin-Kafir’in İnfak Etmelerinin Temsili Anlatım İle Mukayesesi

Kur’ân muhataplarından kendisini kabul edenler ile etmeyenlerin tutum ve davranışlarını ve bu hallerinin sonunu karşılaştırmalı olarak temsili yol ile gözler önüne serer. Mümin kimse malını Allah rızasını kazanmak için harcamada bulunur. Bu davranışının karşılığı da kendisine kat kat iade edilmek suretiyle olacaktır. Kur’ân bu durumu مَّثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّئَةُ حَبَّةٍ وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاء وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *“Mallarını Allah yolunda sarf etmekte olanların misâli, yedi başak bitiren bir dânenin hâli gibidir ki, her bir başakta yüz dâne vardır. Allah, dilediği kimseye (ecrini) kat kat*

[782] Zümer 39/29.
[783] Seyyid Kutub, **Fî Zılâl,** XII, 450.

(fazlasıyla) verir. Çünkü Allah, Vâsi' (lütfu geniş olan)dır, Alîm (hakkıyla bilen)dir."[784] ayeti ile haber vermektedir.

Ayette mümin kimseye çabasının karşılığı temsili anlatım yoluyla beyan edilmiştir. Bu kimse bire yedi yüz ve daha fazla olarak mükafatlandırılacaktır. Ama münafıkların çalışmasının karşılığı böyle güzel olmayacaktır. Zira verdiğini gösteriş için vermesi, başa kakması, Allah'a ve ahiret gününe inanmaması nedeni ile o mükafat görememesinden başka kötü son ile karşı karşıya kalacaktır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِئَاء النَّاسِ وَلاَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لاَّ يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُواْ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

"*Ey îmân edenler! İnsanlara gösteriş için malını sarf etmekte olan, Allah'a ve âhiret gününe îmân etmeyen kimse gibi başa kakmak ve (gönül) incitmekle sadakalarınızı boşa çıkarmayın!* ***İşte onun misâli, üzerinde biraz toprak bulunan bir kayanın hâli gibidir ki, ona şiddetli bir yağmur isâbet etmiş de, onu çıplak bir hâlde bırakmıştır. (Onlar) kazandıklarından bir şey elde edemezler.*** *Allah ise, kâfirler topluluğunu (inkârlarındaki ısrarları sebebiyle) hidâyete erdirmez!"*[785]

Mevdûdî ayet hakkında şöyle demektedir: "Ayette geçen yağmurdan maksat cömertlik ve infaktır. Yağmurun düştüğü sert ve çıplak kaya ise, bu harcamada güdülen kötü niyettir. İnce toprak tabaka ise kötü niyeti saklayan ve harcamayı iyi gösteren sözde fazilettir. Her ne kadar yağmur yağarak bitkileri büyütüyorsa da, eğer üzerinde ince bir toprak tabakası olan bir kayaya düşerse, üstündeki toprağı akıtarak kayaya zararlı olur."[786] Takip eden ayette

---

[784] Bakara 2/261.
[785] Bakara 2/264.
[786] Mevdûdî, **Tefhîmü'l-Kur'ân**, I, 211.

ise Kur'ân, malını Allah yolunda gösteriş yapmaksızın ve başa kakmaksızın infak edenlerin durumunu da şöyle beyan etmektedir:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"Hem Allah'ın rızâsını arzulayarak ve (İslâm'ı) gönüllerinden tasdîk ederek mallarını sarf etmekte olanların (az veya çok, yaptıkları iyiliklerin) misâli, yüksek bir yerde bulunan güzel bir bahçenin hâli gibidir ki, ona bolca yağmur isâbet etmiş de meyvesini iki misli vermiştir! Fakat ona çokça yağmur isâbet etmese de, bir çisinti var (ki o bile yeter)! Çünkü Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir."[787]

Ayet grubuna baktığımızda şu temsili mukayeseyi görebilmekteyiz: Malını ihlaslı bir şekilde Allah için veren kimse ile aksi durumda olan kimse bir bahçeye benzetilmektedir. "Allah için ihlaslı olan kimse, toprağı bol ve verimli bir yere bahçe yapmış kimse gibidir. Bu kimse son derece muhtaç olduğu zamanlarda bahçesinin meyvelerinden toplar, ondan istifade eder. Ama sadakasını başa kakarak veren kimse ise üzerinde azıcık toprak bulunan bir kayaya tohum eken kimse gibidir. O, ekine, ürüne ihtiyaç duyduğu zamanlarda orada hiçbir şey bulamaz."[788] Dolayısıyla geçici olan bu dünyaya aldanmayıp, Allah rızasını kazanmak için çaba sarf eden kimse bu çabasının karşılığını hem yaşadığı dünyada hem de ahirette fazlasıyla alacak ama gösteriş için harcamada bulunan kimse bu harcamasının karşılığını bu dünyada alamayacağı gibi ona en muhtaç olacağı ahirette de hiçbir şey bulamayacaktır.

[787] Bakara 2/265.
[788] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb,** VII, 45.

3. Mümin Erkek-Kadın İle Kafir Erkek-Kadın Mukayesesi

Kur'ân'da mevcut olan emirler, nehiyler genelde eril kalıplar ile zikredilmiştir. Lakin bu hitaplar sadece erkekleri değil kadınları da kapsamaktadır. Bundan başka Kur'ân bazı özel durumlarda daha önce de bahsedildiği üzere "tıbâk" ve "mukabele" yöntemiyle de mukayeseli anlatımlarda bulunur. Bunlardan biri de mümin erkek-kadınlar ile münafık erkek-kadınların bir arada bahsedildiği ayet grubudur. Başlığımızda kafir kavramını kullanmışken burada münafıklar ile alakalı ayetten bahsetmemizin nedeni daha önce de geçtiği üzere münafıkların da aynı kafir kavramına uygun düşmelerinden kaynaklanmaktadır. "Zira "münafık" inanmadığı halde kendisini inanmış gibi gösteren demektir. Kur'ân terminolojisinde münafık kelimesi iki farklı tipteki insan için kullanılır. İlki halis münafıklar olup "aslında inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenlerdir. İkinci ise zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irade zayıflığı yüzünden iman ile küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan, imandan çok küfre yakın olan çifte şahsiyetli insanlardır."[789]

"Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirlerine benzerler: Kötülüğü teşvik edip iyiliği menederler ve cimriliklerinden dolayı ellerini sımsıkı tutarlar. Onlar Allah'ı unutup terkettiler, Allah da onları terketti. Şüphesiz ki münafıklar, hep itaat dışına çıkan fâsık kimselerdir."... ..."Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin velileri, yardımcılarıdır. Onlar iyilikleri teşvik edip kötülükleri menederler. Namazı hakkıyla yerine getirir, zekâtı verir, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte onları Allah geniş rahmetine

[789] Hülya Alper, "Münafık" *DİA*, **TDV**, İstanbul, 2006, XXXI, 565.

mazhar edecektir. Çünkü Allah azîzdir, hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir).”[790]

Görüldüğü üzere münafıkların özelliklerinin tam karşısına uygun düşecek vaziyette müminlerin özellikleri gelmiştir. Münafıklar kötülüğü teşvik edip, iyiliği men ederlerken; müminler iyiliği teşvik edip, kötülükten men ederler. Münafıklar cimrilikten dolayı elleri sımsıkı kapalı iken, müminler son derece cömert bir tarzda zekatlarını verirler. Münafıklar, Allah'ı unutmuşlar iken müminler tam aksine namazlarını hakkıyla kıldıkları için Allah'ı unutmazlar. Münafıklar hep itaat dışına çıkan kimseler olarak ayette görülürken, müminler Allah'a ve Resulüne itaat ederler. Kur'ân, iki grubun özelliklerini mukayeseli bir şekilde göstererek kişinin hangi tarafta kalmak istiyorsa orada kalabileceğini ifade etmiş olur.

K. Ahiret İle İlgili Mukayeseler

Muhataplardan davete icabet edenler ile etmeyenlerin, bu dünyadaki yaşamları ve ölüm anındaki durumları bir olmayacağı gibi ahiretteki durumları da bir olmayacağına önceki bölümlerde değinilmişti.

Kur'ân, muhataplarına ahirette gidilecek olan yerlerden Cennet ve Cehennemi arka arkaya gelecek şekilde ayrıntısıyla zikreder. Yani cenneti anlatırken hemen ardından cehennemi, Kur'ân'ın istediği şekilde yaşayanların keyifli durumlarını beyan ettikten sonra aksi durumda yaşamış olanların çekeceği ızdırapları anlatır. Böylece aynı pasajda muhataba Kur'ân'da iki durum gösterilir ve bu karşılaştırmaları gözler önüne sermesinin ardından muhatabını bir seçime yönlendirir.

[790] Tevbe 9/67, 71.

1. Ahirette Yüzlerin Mukayesesi

Kur'ân, mukayeseli anlatımda mecazi ifadeleri de kullanmıştır. İnsanın en şerefli âzâsı onun yüzüdür. Bundan hareketle Kur'ân, ahirette insanların durumlarını zikrederken, onların yüzlerinin alacağı hâli de karşılıklı olarak beyan eder. Buna göre:

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَاَمَّا الَّذٖينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ اَكَفَرْتُمْ بَعْدَ ايمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ وَاَمَّا الَّذٖينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفٖى رَحْمَةِ اللّٰهِ هُمْ فيهَا خَالِدُونَ

"O günde ki nice yüzler bembeyaz olacak, nice yüzler de kapkara kesilecek. Yüzleri simsiyah olanlara gelince (onlara): İmânınızdan sonra küfre düştünüz ha! İşte o küfretmenize mukaabil tadın azabı (denilir). Yüzleri bembeyaz olanlar ise Allahın rahmeti içindedirler. Onlar bunun içerisinde ebedî kalıcıdırlar."[791]

Ayetlerde mecazî anlatım ile o gün birtakım insanların sevinç içinde olacağını, birtakım insanların da keder içinde kalacağını haber verir. Dolayısıyla dünyada Allah ve resûlüne inanan, emirlerine uygun hareket edip güzel işler yapanların ahirette Allah'ın huzurunda yüzleri ak, alınları açık olacak, utanacak ve üzülecek durumları olmayacaktır. Allah'ın rahmetine erecekleri ve ebedi kalmak üzere cennetine girecekleri için sevinçli ve mutlu oldukları yüzlerinden belli olacaktır. Yüzleri kararanlara gelince onlar, dünyada Allah ve resûlüne inanmadıkları veya inandıktan sonra inkara saparak Allah'ın emirlerine aykırı davranışlarda bulundukları için ahirette Allah'ın huzurunda kendileri "İman ettikten sonra kafir mi

[791] Al-i İmran 3/106-107.

oldunuz?" şeklindeki azarlama sorusu ile karşı karşıya kalıp, rezil olacaklardır.[792]

Kur'ân, geçici menfaatleri uğruna hareket edenlerin, sadece dünyalık peşinde koşanların ve ahireti unutanların da o gün yüzlerinin kararacağını, O'nun emirleri doğrultusunda yaşayanların ise yüzlerinin parıl parıl olacağını bir başka ayet grubunda mukayeseli olarak şöyle haber vermektedir: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ "*Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır.*" اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ "*Rabb'lerine bakarlar*"[793] Dünyada yapıp ettikleri işlerin neticesinde başarılı olmalarından ötürü sevinç içerisindelerdir. Ayette mevcut olan Rabb'lerine bakma ifadesindeki kelâmi tartışmalara girmeyeceğiz. Bizim için burada önemli olan mesele parıldayan yüzlerin bahsedilmesinden sonra Kur'ân'ın arz ettiği diğer yüzlerin durumudur: وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ "O *gün bir takım yüzler de asıktır.*" [794] Görmekte olduğu ızdıraplardan ötürü yüzlerin buruşması meselesi Ğaşiye suresinde kendisini açıklamaktadır. وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ "*Yüzler vardır ki o gün zelildir.*"; عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ "*Çalışmış ama boşa yorulmuşlardır.*"[795]

Buna göre bu kimseler dünyada iken hak yolda eğilmeyen, onun için çalışmayan kimseler oldukları için, zilletler içinde dayanılmaz sıkıntılar çekecekler ve bundan dolayı yorulacaklar veya bu kimseler dünyada çalışmışlar, iş yapmışlar, ibadet etmişler, fakat iyi yapıyoruz zannederek kafir olup batıl yolda çalışmış olduklarından bütün amelleri boşa çıkmış, gayretleri yok yere gitmiş, boşuna zahmet ve sıkıntı çekmişlerdir. Ayetteki çalışıp yorulan kimselerin hırıs

---

[792] Heyet, **Kur'ân Yolu**, I, 649.
[793] Kıyame 75/22-23.
[794] Kıyame 75/24.
[795] Ğaşiye 88/2-3

tiyanlar olduğu rivayeti de mevcuttur.[796]

Diğer taraftan, takip eden ayet grubunda da benzer ifadeler yer almaktadır: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ *"O gün birtakım yüzler vardır ki, nimet içinde mutludurlar."*; لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ *"Emeklerinin neticesini almadan ötürü gayet memnundurlar."*[797] Ayetlerde dünyadaki çalışmalarından razı olunmuş ve nimete konulmuş olmaları sebebiyle mutlu olan kimseler anlatılmaktadır. Konuda bahsi geçen ilk grubun dünyadaki fiillerinin, Kur'ânî doğrultuda olmamasından ötürü onlar çalışmalarının boşa gittiğini görmüşler iken, ikinci grubun çalışmalarının boşa gitmediği, razı olundukları ve nimetler içinde yaşadıkları karşılıklı bir anlatım uslûbuyla beyan edilmektedir. Buna benzer diğer bir ifade de Abese suresinin son ayetlerinde yer almaktadır. Elmalılı ilgili ayetin beyanında diğer müfessirlerin görüşlerini zikrettikten sonra güzel bir yorum getirir. "Nice yüzler o gün sabah aydınlığı gibi açılarak ışıldar. Müjdelenir, sevinir."[798] Ayetin yorumunda o gün yüzlerin aydınlanma yolunun dünyadan geçtiğini, kurtuluş yolunun sebeplerini bilmek gerektiğini zikreder. Aynı ayetin yorumunda insan yüzünün parıldama sebebi "Allah yolunda uzun müddet toz toprak içinde cihat yapmaya katlanmaktandır."[799] Bu yorum kanaâtimizce karşılıklı anlatım için uygundur. Zira وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ "O *gün nice yüzler de vardır ki, toz toprak içindedirler."* تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ *"tozu da is gibi karalık sarmıştır."*[800] Allah yolunda uzun süre cihad yapmak maksadıyla toz toprak içinde kalmaya razı olanların yüzleri o gün tertemiz kılınacağı gibi, O'nun yolunda en ufak bir sıkıntıyı göze alamayanların, ra-

---

[796] Elmalılı, **Hak Dini,** IX, 181.
[797] Ğaşiye 88/8-9.
[798] Abese 80/38-39.
[799] Elmalılı, **Hak Dini,** IIX, 590.
[800] Abese 80/40-41.

hatlarından ödün vermeyenlerin, kendi arzu ve isteklerine göre yaşayanların yüzleri toz toprak içinde kalacaktır.

Genel olarak görüleceği üzere aynı ayet gruplarında, ahirette insanların içinde bulunacakları hâl, yüzleri mecaz kılınarak, mukayese yoluyla ifade edilmiştir. Yüzlerin neşe içinde dolaşması da, keder içinde kalması da muhatabın elindedir.

2. Amel Defterleri Verilenlerin Diyaloglarının Mukayesesi

Kur'ân, muhataplarını zaman içinde seyahata çıkarır. İnsanların dirilmesi akabinde davete icabet edenlerin ve etmeyenlerin başından geçecekleri şeyleri an be an gözler önüne serer. Hatta muhatap olayı bizatihi yaşıyormuşçasına hisseder.

Kur'an'ın, insanların ahiretteki durumlarını gözler önüne karşılıklı olarak sunduğu anlatımlardan biri de, dünyada iken işlenen amellerin her birisinin kayıt altına alınan defterler ve bu defter sahiplerinin takındığı tavırları, konuşmaları hakkındadır. Çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilen ayetlerde muhatapların durumları tasvîri ve karşılıklı anlatımla zikredilmektedir. Buna göre amel defteri sağından verilen kişi: فَاَمَّا مَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ "*Kitabı sağ tarafından verilen: Alın, kitabımı okuyun! der*". Sonra da " اِنِّى ظَنَنْتُ اَنِّى مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ "*Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum."der.* Kur'ân aksi durumda olanların konuşmalarını da aynı konu içinde zikreder: Buna göre amel defteri solundan verilen kişi وَاَمَّا مَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِى لَمْ اُوتَ كِتَابِيَهْ "*Kitabı kendisine sol*

tarafından verilen ise şöyle der: "Keşke kitabım bana verilmeseydi." وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ *"Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim."*[801]

Ayetlerde geçen bu canlı tablo muhakkak yaşanacaktır. Burada görüldüğü üzere iki farklı insanın kendisine sunulan kitaba karşı söyledikleri lafızlar yer almaktadır. Bahsi geçen ilk kişiye kitabı sağından verildiğinde kendisinin zaten bu güne hazır olduğunu, böyle bir hesap ile karşı karşıya kalacağını yakînî olarak bildiğini ve bu güne karşı hazırlandığını, ikinci kişinin ise aksi durumda olup, kendisine evvelden haberi verilen bu güne inanmaması nedeni ile hazırlık yapmaması durumu tasviri bir tarzda haber verilmiştir. Burada muhatabın kendisini iki kişiden birinin yerine koyması kaçınılmazdır. Üçüncü bir alternatif söz konusu değildir.

Kur'ân'daki ayetlerin birbirini desteklediğini, tefsir ettiğini daha evvel zikretmiştik. Aynı konu farklı bağlamıyla İnşikak suresinde de geçmektedir. Burada da defteri sağından verilen kişinin kolay bir hesaptan geçeceği, ***ailesine sevinç ve sürur içinde döneceği*** haber verilmektedir. Ayetin devamında ise defteri arkasından verilen kimsenin yok olmayı dileyerek alevli ateşe gireceğini zikretmesinin akabinde gelen ifade çok dikkat çekicidir.[802] *"Çünkü o, (dünyada iken)* ***ailesi içinde sevinçli idi.*** Bu ayeti de Mutaffifîn suresindeki ayet şöyle açıklamaktadır. *"Suçlular, şüphesiz inanmış olanlara gülerlerdi. Yanlarından geçtikleri zaman da birbirlerine göz kırparlardı.* ***Ailelerinin yanına döndükleri zaman*** *da eğlenmeye başlarlardı.- İnananları gördüklerinde "Bunlar sapıklardır" derlerdi."*[803]

---

[801] Hakka 69/19-20, 25-26.
[802] İnşikâk 84/7-12.
[803] Mütaffifin 83/29-32.

Kur'ân, burada iki kimsenin karşılaştırmasını yapmaktadır. İlk kişi kolayca hesaba çekilmesinin ardından ailesine sevinç içinde dönmektedir. Sınavı kazanmış, başarılı bir şekilde ailesinin içinde yerini almıştır. Bu esnada Kur'ân, dünyada iken şımarıklık içinde, hak dine sırt çevirip, üstelik hak dinde olanlar hakkında ailesinin yanında alay eden kimseleri de tasvir etmiştir. Çarpıcı bir şekilde insanın daha önce gözden kaçırdığı, unuttuğu olayları ona hatırlatmakta ve karşılıklı bir anlatım sunarak muhatabın irkilmesini sağlamaktadır.

Bundan başka Kur'ân "Siccin" ve "İllıyyun"dan da bahseder. Mütaffifîn suresinde bahsi geçen mevzu Kur'ân'ın muhatabına bir taraftan bilgi verirken diğer taraftan da olayı karşılıklı bir şekilde zikretmek suretiyle olayın önemini gözler önüne sermekte ve insanın irkilmesini sağlamaktadır.

Kur'ân'ın tabiri ile "siccin"den murad mühürlenmiş bir kitaptır. Allah'ın buyruğundan dışarı çıkanların, kıyamet gününe inanmayıp onu yalanlayanların, Kur'ân'a eskilerin uydurması deyip günah işlemekten kalbi kararanların ve dolayısıyla Allah'ın rahmetinden uzak kalacak kimselerin kitabı, sicil dosyasıdır.[804] "İlliyyün" da aynı şekilde mühürlenmiş bir kitaptır. Ama beriki günahta aşırı gidenler için kullanılmakta iken, bu, sevaplı işlerde yarışanlar için kullanılmaktadır. "Siccin"i hak eden sıkıntılar ile karşı karşıya kalacak iken, "İlliyyîn"i hak edenler nimetler içinde, tahtlarına karşılıklı bir şekilde oturmuş bir vaziyette, kendilerine verilmiş olan nimetlerden ötürü sevinçli bir halde olacaklardır.[805]

---

[804] Mütaffifin 83/7-15.
[805] Mütaffifin 83/18-24.

3. Ahirette Amellerin Mîzâna Konması Açısından Yapılan Mukayeseler

Kur'ân, muhataplarına yaşadıkları dünyanın bir gün sona ereceğini, nefis taşıyan her canlının hayatta iken yaptıklarının ve kendilerine verilen nimetlerin hesabını vermek üzere çağrılacağını,[806] sonra da dünyada iken işlenen amellerin bir hardal tanesi kadar bile olsa, yerin karanlıklarından bile gizlense[807] -mahiyetini bilmediğimiz- bir tartıya Kur'ânî tabir ile mîzâna konulacağını,[808] hiçbir şekilde kimseye en ufak bir haksızlığın yapılmayacağını[809] haber verir.

Kur'ân daha evvel bahsettiğimiz üzere muhatapların irkilmelerini sağlamak için karşılıklı ifadeleri arz etmektedir. Buna göre dünyada iken Kur'ân'ın gösterdiği şekilde hareketlerde bulunan kimselerin amel defterleri o gün mîzanda ağır basacak iken, aksi durumda olanların amel defterleri hafif kalacaktır. Bu durum Kur'ân'da şu şekilde haber verilmektedir: وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ "*O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*" وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ "*Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır.*[810]

Ayet grubuna benzer ifadeleri ve aynı manaları taşıyan baş-

[806] Hicr 15/92-93, Tekasür 102/8.
[807] Lokman 31/16
[808] A'raf 7/8.
[809] Enbiya 21/47.
[810] Araf 7/8-9.

ka ayetler de söz konusudur.[811] Bununla birlikte ayet grubunda dikkatimizi çeken birtakım ibareler yer almaktadır. Allah mîzanda kimseye haksızlık yapmayacak ve insanın işlemiş olduğu en ufak bir ameli bile hesaba alınacaksa bu durumda ayet muhataplarına şunu ikaz etmektedir. Amellerinin tartılacak olduğu mîzanda güzel amellerin kefesi ağır basan kişi dünyada iken Kur'ân'ın gösterdiği doğrultuda hareket eden kişidir. Dolayısıyla bu kişi güzel bir yaşam içine girecektir ama güzel amellerin konduğu kefe hafif kaldığında durumu kötü olacaktır ve bunun sebebi de kendisidir. Zira, ayetin sonunda geçen فَاُولٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ **بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ** ifadesi, bu kimselerin hayatları boyunca aynı kötü fiilleri işlediklerini, böylece kendi kendilerini hüsranda bıraktıkları haber verilerek akıllı bir insanın böyle bir duruma düşmemesi gerektiği hatırlatılmış olur.

4. Ödül-Ceza Yerlerine Sevk Mukayeseleri

Yeniden diriltilmenin akabinde insanların yüzlerinin alacağı şekillerin beyanı, işlenmiş olan her bir amelin kaydedildiği defterlerin sahiplerine verilmesi ve amellerin mahiyetini bilmediğimiz mîzanda tartılmasından sonra Kur'ân, bireylerin grub grub ödül veya ceza alma yerlerine sevk edilişlerini canlı bir tablo ile gözler önüne serer:

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَراً حَتَّى إِذَا جَاؤُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاء يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَى وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَاب جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ

[811] Müminûn 23/102-103; Karia 101/6-9.

"Kâfirler bölük bölük cehenneme sürülür. Nihayet oraya varıp da kapılar açılınca cehennem bekçileri onlara şöyle sorar: Size Rabbinizin âyetlerini okuyan ve Allah'ın huzuruna çıkacağınız bu günü bildirerek, sizi uyaran peygamberleriniz gelmedi mi? Evet geldiler. derler, fakat kâfirler hakkında azap hükmü kesinleşti, Cehennemin kapılarından orada ebedi kalmak üzere, girin! Allah'a karşı büyüklük taslayanların barınakları ne fena bir yer! denilir. Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevkolunurlar. Nihayet oraya varıp da kapıları açılınca cennet bekçileri "Selam olsun sizlere, ne mutlu size! Haydi, ebediyyen kalmak üzere, giriniz oraya!" derler."

Karşılaştırmalı olarak zikredilen sahnede önce inkar ehlinin şiddetli bir tarzda Cehenneme doğru sevk edildikleri, dünyada birbirlerini yoldan çıkarmada, haramları uygulamada nasıl birbirlerini takip ettiler ise orada da önlü arkalı bir takibin söz konusu olduğu zikredilmektedir. Bu kimseler Cehennemin kapısına içeri girmek üzere geldiklerinde daha önce kapalı olan yedi kapının açılacağı, oranın bekçilerinin onları azarlayıcı ve horlayıcı bir şekilde bu güne karşı sizi uyaran ve sizin aranızdan, dediklerini anlayabileceğiniz elçiler gelmedi mi şeklinde sorular soracağı, buna da evet cevabının verileceği ama sonucun değişmeyeceği yani dünyada kibirlenen diğer bir tabir ile Kur'ân'ı kabul etmeyenlerin kötü sonu hak edeceği vurgusu yapılmaktadır.

Buna mukâbil takip eden Cennet ayetinde, vav-ı haliyye kullanılmak suretiyle kapılarının açık bir şekilde hazır beklediği, takva sahiplerinin bu kapılara nurdan binitler ile getirildiklerinde[812] -kibirlilere Cehennem bekçilerin gösterdikleri tavırların aksine-Cennet bekçilerinin tatlı bir karşılama ve güzel bir övme ile "dün-

[812] el-Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl,** IV, 88.

yada Allah'a isyan kirinden temizlendiğinizden ötürü içinde ebedi kalacağınız Cennete girin." senaları ile karşılaşacakları müjdelenir.[813]

Böylece Kur'ân, her iki tarafın da karşılaşacak olduğu durumları mukayeseli anlatım yoluyla beyan eder ve seçenekleri sunar. Seçim her zaman muhatabın elindedir. Dilerse seçimini doğru tarafa yönlendirir, buna göre hareket eder ve güzel sonucu hak eder, dilerse Kur'ân'ı baştan kabul etmemekle seçimini yapmış olur ve kötü sonu hak eder. Bu son ile karşılaşmasında en temel suçlu kendisidir.

---

[813] Zümer 39/71-73, bkz. el-Beydâvi, **Envâru't-Tenzîl,** V, 79-80; Seyyid Kutub, **Fî Zılâl,** XII, 482;Mukâtil b. Süleymân, **Tefsîru Mukâtil,** III, 140.

SONUÇ

Allah'ın insanlara sunmuş olduğu nimetlerin başında Kur'ân gelir. İçerisinde eksik ya da fazla söz bulunmayan, lafızlarıyla sanki bir sahneyi seyrettiren, her okunduğunda ve düşünüldüğünde ilk defa okunuyormuş hissi veren, çok defa küçük bir cümle içindeki sözcüklerin muhtevasıyla insanı aciz ve hayran bırakan, hem geniş kitlelerin hem de Kur'ân deryasına yoğunlaşan seçkinlerin akıllarına ve hislerine hitap eden ilahi bir kitaptır.

Kur'ân, insanların idrak seviyeleri farklı derecelerde olması nedeniyle, her birisinin anlayışına ayrı ayrı hitapta bulunur. Bu hitaplardan biri de mukayeseli yani karşılıklı anlatım metodudur. Bu hitapta bir şey iki yönü ile bir arada zikredilmekte diğer bir tabir ile madalyonun iki yüzü bir arada gösterilmektedir.

Bu durum çeşitli şekillerde gerçekleşir. Bunlardan biri geçmişten örnekler getirmektir. Yani bireye geçmişte yaşamış birtakım modellerin tavırları iyisi ve kötüsü ile bir arada sunulur ve aynı tavırları sunan sonraki insanlara göndermelerde bulunulur. Zor durumda olsa da Allah'ın emir ve yasaklarını hayatlarında uygulayan insanların bu zor durumdan kurtuldukları, emir ve yasaklara aykırı davranan insanların ise başlarına musibetlerin geldiği hatırlatılır. Bundan sonra bireye, geçmişte yaşayanların benzer işlerini uygularsan senin başına da aynısı neden gelmesin tarzındaki imâsıyla düşünme eylemini dolaylı olarak gerçekleştirmiş olur.

Geçmişten örneklemeler getirmekten, yani kıssalar zikretmekten başka mukayeseli anlatımda tekrarlar da söz konusudur. Tekrar sayesinde anlatılmak istenilen bir şey, bireyin dünyasında daha etkin hâle gelir. Bu nedenle Kur'ân bir şeyi sadece bir defa karşılaştırmaz. Akılda kalması ve etkin olması için bir şey farklı formlarda defalarca karşılaştırılır. Fakat bu karşılaştırmalar hiç bir zaman tek düze olup bireyi bıktırmamış, tam aksine her defasında aynı şeyin ayrı yönleri zarif bir anlatımla gösterilmiştir.

Tekrardan başka mukayeseli anlatımda tasvir ve temsil tekniği de kullanılmıştır. Çünkü bir şeyin tasvîr ve temsîl ile gösterilmesi de bireyin dünyasında kalıcı izler bırakabilmektedir. Tasvir ve temsilde bireye doğrudan hitap edilmemek suretiyle o kişi ötekileştirilmediği gibi onun merak duygusu da canlı tutulmuş olmaktadır. Doğrudan hedef alınmaması ve merak duygularının harekete geçirilmesi sayesinde kişinin ön yargısı da kırılmış olur. Zaten hedeflenen de bu ön yargının kırılmasıdır. Zira bireye ulaşmanın önündeki en büyük engel bu ön yargıdır. Bunun kalkması durumunda birey derhal aklıselim haline geçecektir. İşte bu sebeple mukayeseli anlatımda tasvîr ve temsîl metodundan oldukça istifade edilmiştir.

Mukayesede en etkin rolü ise, soru sorma eylemi üstlenir. Zira soru sorma durumunda zihnin yorulması gibi bir durum yoktur. Uzun uzun düşünmelere gerek kalmayacak tarzda çok açık ve berrak sorular sorulur. Her şey ortadadır. Kur'ân burada hangisini seçersin, hangisi daha iyi gibi sorular sormak suretiyle bireyi bir seçim yapmaya yönlendirir. Burada bireye düşen, bu seçeneklerden birisini seçmek ve sonra da bu seçimine göre hareket etmektir.

Kur'ân'ı incelediğimizde, onu rehber olarak kabul eden ve kabul etmeyen iki tip insana hitap edildiğini görürüz. Kur'ân, bunlardan her birisini derinlemesine ele alır. Kendisini kabul edenleri

nasıl olsa kabul etti diye irşadsız bırakmaz. Tam aksine onları gayrete getirir. İlk etapta içinde bulundukları zor durumlara dayanmalarını, bedbinliğe kapılmamalarını ve gevşekliğe düşmemelerini ister. Bunun için de nihayetinde karşılaşacakları mükâfatları müjdeler. Zira onu kabul edenlerin, hak yolda olmaları nedeniyle, gerekli şartları yerine getirmeleri durumda, batıl yolda olanlara, kesinlikle üstünlük kuracaklarını ve galip geleceklerini haber verir. Bu nedenle Kur'ân'ı sadece kabul ettim demenin yeterli olmadığını, bu sözün hayatta uygulamaya geçirilmesini ve gayret gösterilmesini ister. Ve nihayetinde gayretlerine göre mükâfatlandırılacaklarını yani mükâfatların gayretlere bağlı olduğunu zikreder.

Kendisini rehber bir kitap olarak kabul etmeyenlere gelince, Kur'ân, en çok bu kimselere hitap etmektedir. Zira bu kimselerin düşünce dünyaları her konuda çok farklıdır. Bu kimselerin düşünce dünyalarını özetleyecek olursak şunları zikredebiliriz: Bunlara göre, Allah çok aşkın bir varlıktır. Bundan ötürü O'na yaklaşabilmek için ortakların olması gerekmektedir. Bu ortaklar, peygamber, melek, cin ya da geçmişte yaşamış büyük insanlardan herhangi biri olabilmektedir. Kur'ân'ın en büyük davası şirki iptal etmek ve tevhidi geçerli kılmak olduğu için bu kimselerin bu türden düşüncelerini çeşitli vesilelerle ele alır. Kıssalardan bahsetmek, benzetmelerde bulunmak ve sorular sormak suretiyle bu düşüncelerin yanlış olduğunu ispat için aklî deliller getirir. Yaratan ile yaratılanın bir tutulamayacağını çeşitli sorular ile ortaya koyar. Farklı farklı ilahların mı yoksa tek olan Allah'ın mı daha hayırlı olduğunu onlara kabul ettirmek için temsil ve tasvirlerde bulunur ve sonunda eğer nasibi varsa ve hakettiyse en ön yargılı bireye bile doğruyu itiraf ettirir.

İkinci olarak, bu kimselere göre net bir ahiret düşüncesi yoktur. Her şey bu dünyada olup bitmektedir. Tüm zevkler bu

dünyada tadılır. Bu dünyada zengin ve soylu olmak Allah indinde makbul bir kul olmak, fakir olmak ise Allah indinde sevilmemek anlamını taşır. Bu nedenle şayet gelecekse vahy asıl onlara gelmelidir. Onlara gelmemiş ise o vahy gerçek değildir ve uymak zorunluluğu da yoktur. Zira kendilerine gelmemiş ise onun bildirdikleri gerçek değildir. Öyle ise ahiret de gerçek değildir. Vahyin geldiği elçilere de itibar gereksizdir. Şayet bu elçilerin zenginlikleri veya olağanüstü özellikleri yoksa söylediklerine itibar etmemek gerekir. Kur'ân, bu düşüncelere sahip olanlara yine evvelki kimseleri örnek olarak gösterir. Zenginliğin Allah indinde makbul olma ölçüsü olduğu düşüncesi doğru ise kendilerinden önce onlardan çok daha fazla zengin kimselerin ne diye helak edildiğini sorar. Mademki helak edildiler, öyle ise zenginliğin makbul kul olma anlamına gelmediği açıktır. Böylece Kur'ân onların bu düşüncelerinin de hatalı olduğunu onlara itiraf ettirir. Bundan başka ahiretin varlığını idrak edemeyen ve yeniden dirilmeyi imkânsız görenlere kendi ilk yaratılışlarını hatırlatır ve kâinatı örnek olarak gösterir ve ilkin yoktan yaratan, ikincisinde aynısıyla neden yaratamasın gibi aklî deliller getirerek bireyin yanlış düşüncelerini düzeltir.

Üçüncü olarak, kendilerini herkesten üstün gören bu kişilere göre, şayet ahiret söz konusu ise bu durumda orada da dünyadaki gibi üst konumda olacaklarını zannetmektedirler. En azından kendilerine özel davranılacağını ve şefaat edileceğini sanırlar. Kur'ân bu iki tutumu başından sonuna kadar eleştirir ve bu fikirde olanlara farklı formlarda pek çok karşılaştırmayı hem soru yoluyla hem de doğrudan yapar. Mümin bir kimse ile kâfir bir kimsenin özelliklerini detaylı bir şekilde gösterir ve ardından bu ikisinin bir tutulmasının imkânsızlığını soru yoluyla ortaya koyar. Zaman zaman bu soru formu değişir ve daha zalim, daha sapkın kim vardır gibi suallerde bulunur. Soruların sorulmasındaki asıl maksat, işlenen suçun ne

kadar da büyük olduğunu göstermek ve bunu muhataba kabul ettirmektir. Yer yer sorduğu bu sorulara kimi zaman bireyin cevap vermesini isterken kimi zaman da doğrudan kendi cevap verir.

Bundan başka Kur'ân, mümin ile kâfir kimselerin dünyadaki yaşayışlarını, psikolojik durumlarını ve ölüm halinde karşılaşacakları şeyleri de karşılaştırır. Dünyanın ardından ahireti gösterir. Hesap verme zamanında, bireylerin amel defterleri ile karşılaştıklarında yüz şekillerini ve konuşmalarını zikreder. Ardından cennet ve cehennem ayrıntısı ile gösterildikten sonra can alıcı sorusunu sorar: Hangisi daha güzeldir? Cennet mi cehennem mi?

Kur'ân, bütün bu karşılaştırmaları gösterdikten sonra hitap ettiği kimselere bir nevi: dileyen küfründe kalsın, dileyen de hidayete doğru bir yol tutsun diyerek onları seçimlerinde serbest bırakır ve seçimlerinden ötürü hesaba çekileceklerini haber verir.

KAYNAKÇA

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd: **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2001.

el-Âlûsî, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud (ö. 1270/1854): **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Beyrut, Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Alper, Hülya: "Münafık", *DİA*, TDV, İstanbul, 2006, XXXI.

Aktaş, Sahip: **Kur'ân'da İstifham Uslubu,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Altıntaş, Ramazan: **Bütün Yönleri ile Cahiliye**, İstanbul, Pınar Yay., 2007.

Arslan, Ahmet: **Felsefeye Giriş**, Ankara, Vadi Yayınları, 2002.

Atalay, Mehmet: **Kur'ân'a Psikoloji ile Bakmak**, İstanbul, İz Yay., 2012.

Ates, Süleyman: **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri**, İstanbul, Yeni Ufuklar Nesriyat, 1990.

Ateş, Ali Osman: **İslam'a göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri**, İstanbul, Beyan Yay., 1996.

Aydın, Hayati: **Kur'ân'da Psikolojik İkna**, İstanbul, Timaş Yay., 2006.

Bâkıllanî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed, (ö. 403): **İ'câzu'l-Kur'ân**, Beyrut, Daru İhyai'l-Ulum, 1411.

el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd (ö. 516/1122): **Meâlimu't-Tenzîl**, thk.: Muhammed Abdullah en-Nemr, v.d., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arab, Beyrut, 1420.

el-Beydâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286): **Tefsîru'l-Beydâvî: Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl,** I-III, Beyrut, Dâru'l Fikr, 1425.

Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971): **Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, I-VIII, İstanbul, Bilmen Yay., t.y.

Bolelli, Nusrettin: **Belâğat**, İstanbul, Rağbet Yay., 2000.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/869): **el-Câmiu's-Sahîh: el-Müsnedü min Hadîsi Rasûlillahi ve Sünenihi ve Eyyâmihi**, nşr.: Muhibbüddin el-Hatib, Muhammed Fuad Abdülbaki, Kahire, el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400.

Buladı, Kerim, **Kur'ân Kendisini Nasıl Tanıtır?,** İstanbul, Kayıhan Yay., 2010.

Candan, Abdulcelil: **Kur'ân'da Hak-Bâtıl Mücadelesi,** Ankara, 2 Kaynak Yayınevi, 2000.

Cerrahoğlu, İsmail: **Tefsir Usulü,** Ankara, TDV Yay., 2003.

el- Cevzî, Ebul Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201): **Telbisü'l-İblis: Şeytan'ın Ayartması,** çev.: Savaş Kocabaş, İstanbul, Elif Yay., 2005.

Çalışkan, Muhammed Selman **"Kur'ân'da İnkârcıların Peygamber Tasavvuru"**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Çelik, Ömer: **Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'ân'da İnsan**, İstanbul, Işık Akademi Yay., 2010.

Çelikkol, Yaşar: **İslam Öncesi Mekke**, Ankara, Ankara Okulu, 2003.

Demirci, Muhsin: **Tefsir Usulu**, İstanbul, M.Ü.İ.F., 2006.

Derveze, Muhammed İzzet (ö. 1404/1984): **Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed,** İstanbul, Düşün Yay., 2011.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Es'as es-Sicistânî (ö. 275/889): **Sünenü Ebî Davûd**, nşr.: Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, t.y.

Ebû Ğudde, Abdulfettah: **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları**, çev.: Enbiya Yıldırım, İstanbul, Yasin Yay., 2009.

el-Elmaî, Zahir b. Awad: **Kur'an'da Tartışma Metodları**, çev.: Ercan Elbinsoy, İstanbul, Pınar Yay., 2011.

Esad,Mahmud, **İslam Tarihi,** İstanbul, Marifet Yay., 1995.

Esed, Muhammed (ö. 1412/1992): **Kur'ân Mesajı**, çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yay., 1999.

Ferrûh, İsmail: **Tefsîru Mevâkib,** İstanbul, Matbaa-i Amire, 1286.

Fersahoğlu, Yaşar: **Kur'ân'da Zihin Eğitimi**, İstanbul, Marifet Yay., 1998.

Feyizli, Hasan Tahsin: **Feyzü'l-Furkân**, İstanbul, Server İletişim, 2007.

Günaltay, Şemseddin (ö. 1961), **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri,** Ankara, Ankara Okulu Yay., 1997.

Güngör, Mevlüt: **Kur'ân Araştırmaları 1,** İstanbul, Kur'ân Kitaplığı, 1995.

Kur'ân Araştırmaları 2, İstanbul, Kur'ân Kitaplığı, 1996.

Kur'ân Penceresinden İman-Amel-Hayat-Ahiret ve Kainat'a Bakış, İstanbul, Kur'ân Kitaplığı, 1997.

el-Isfahânî, er-Râğıb: (ö. 502/1108), **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, çev.: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yay., 2012.

Izutsu, Toshihiko: **God and Man in the Qur'an**, Kuala Lumpur, İslamic Book Trust, 2002.

İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmâîl (ö. 774/1373): **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1420.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfiri (ö. 213/828): **es-Sîretü'n-Nebeviyye,** çev.**:** Arif Erkan, İstanbul, Dila Yay., 2008.

İslâmoglu, Mustafa: **Hayat Kitabı Kur'ân, Gerekçeli Meal-Tefsir,** İstanbul, Düşün Yay., 2008.

Karaçam, İsmail: **Sonsuz Mucize Kur'ân-İlmi ve Edebi Sırları,** İstanbul, Ensar Neş., 2007.

Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadreddin Gümüş: **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2006.

el-Kaznevî, el-Hatip Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman, (ö. 739): **et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâğa,** Beyrut, Darul Kütübil Ilmıyye, 2009.

Koç, Ahmet: **Eleştirel Açıdan Kur'ân'da Müşriklerin Ahlaki-Vasıfları,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 2006.

Köksal, Asım: **İslam Tarihi, I-VIII,** İstanbul, Köksal Yay., 2004.

Kutub, Seyyid (ö. 1386/1966): **Fî-Zılâli'l-Kur'ân**, I-X, çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, İstanbul, Hikmet yay., t.y.

Kutub, Muhammed: **Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım**, çev.: Bekir Karlığa, İstanbul, İşaret Yay, 2006.

Lings, Martin: **Hz. Muhammed'in Hayatı,** çev. Ali Çavuşoğlu, İstanbul, Akçağ Yay., 2004.

Mahmud, Abdülkerim: **Uslubu'l İstifhâm fi'l-Kur'ân**, Şam, Mektebetü Gazali, 2000.

Maden, Esma Nur: **Bir İkna Uslubu Olarak İmani Konular Bağlamında Kur'ân-ı Kerim'in Mukayese Yöntemi,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

Mevdûdî, Ebu'l A'lâ (ö. 1399/1979): **Tefhîmu'l-Kur'ân**, I-VII, çev.: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İstanbul, İnsan Yay., 2006.

Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı, çev.: Ahmet Esrar, İstanbul, Pınar Yay., 2010.

Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım, çev.: Bekir Karlığa, İstanbul, İşaret Yay., 2005.

Muhammed Abduh (ö. 1905), Muhammed Reşid Rıda (ö. 1935): **Tefsîru'l-Kur'âni'l-**

Hakîm**: Tefsîrü'l-Menâr,** Kahire, Daru'l-Menar, 1947.

Mukâtil, b. Süleymân (ö. 150/767): **Tefsîru Mukâtil**, Beyrut, Daru'l Kütübi'l-Ilmiyye, thk.: Ahmet Ferid, 1424.

Kur'ân Terimleri Sözlüğü, çev.: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, İşaret Yay., 2003.

Müslim, Mustafa: **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem,** çev.: Salih Özer, Ankara, Fecr Yay., 1993.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875): **Sahîhu Müslim, el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar mine's-Süneni bi Nakli'l-Adli ani'l-Adli ilâ Rasûlillah**, Riyad, Dâru Tayyibe, 2006.

en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310): **Tefsîru'n-Nesefî: Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**: Dâru İbn Kesir, Dımeşk-Beyrut, 1429.

Okumuş, Mesut: **Kur'ân'ın Çok Boyutlu Okunuşu- İ. Gazali Örneği**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2006.

Platon, **Sokrates'in Savunması**, çev.: Ahmet Görgülü, İstanbul, İskele Yay., 2006.

er-Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209): **Mefâtîhu'l-Ğayb**, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401.

er-Rudânî, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman: **Cemu'l–Fevâid min Câmii'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid: Büyük Hadis Külliyyatı,** çev.: Naim Erdoğan, İstanbul, İz Yay., 2011.

es-Sâbûnî, Muhammed, **Safvetü't-Tefâsîr,** I-III, Daru'l Fikr, Beyrut, 1421.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505): **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** thk. Ahmed b. Ali, Kahire, Daru'l Hadis, 1425.

el-Belâğatü'l-Vâdıha -Beyan-Meani-Bedi'-, thk. Ali Muhammed Zînû, Daru Kuba', Dımaşk, 2007.

Şâbân, Zekiyüddin: **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, çev.: İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, TDV Yay., 1990.

Şen, Ayşegül: **Kur'ân-ı Kerim'de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi**: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

eş-Şenkîtî, Muhammed (ö. 1393): **Edvâü'l-Beyân fî Îdâhı'l-Kur'ân'i bi'l- Kur'ân,** Beyrut, Daru'l-Fikri'l- Ilmıyye, 1427.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834): **Fethu'l-Kadîr el- Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirayeti min Ilmi't-Tefsîr**, I-V, Suriye, Daru İbn Kesir, 1414.

Şimsek, Mehmet Sait: **Günümüz Tefsir Problemleri**, Konya, Esra Yay., 1997.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923): **Tefsîru't-Taberî :Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, I-XVI, thk. Mahmud Şakir, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1423.

et-Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 279/892): **Sünenü't-Tirmizî**, İstanbul, Çağrı Yay., 1981.

Vehbi, Mehmet: **Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,** İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1967.

Yavuz, Yusuf Şevki: "Cedel", DİA,TDV, İstanbul, VII, 1993.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942): **Hak Dîni Kur'ân Dili**, İstanbul, I-IX, İstanbul, Azim Dağıtım, t.y.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144): **el-Keşşâf an Hakâikı ve Ğavâmıdı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1425.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah (ö. 794/1392): **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Riyad, Dâru'l-Hadâra, 1430.

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER

SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER